

HAEMUS

VII. évfolyam, 1998/1

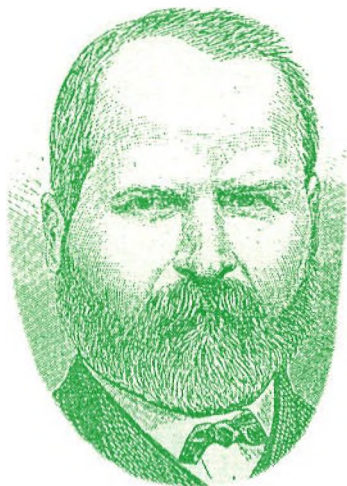

Bolgár-magyar társadalmi és kulturális folyóirat

Bolgár – s az európai szellemiség polgára

„Én az 1849-nek vagyok követője, azon 49-nek, mely a Magyarhazát a maga ősi függetlenségébe visszahelyezte, melynek dicső vívmányai a Hazát a Világegyetem minden művelt nemzeteinél tiszteltté tette, melynek dicső elveiért catastropha után a többiek között én is súlyos rabságot szenvedtem, a rabság után pedig számkivetésbe menni kénytelenítettem...”

DUNYOV ISTVÁN

Kicsoda Dunyov István? Bolgár vagy magyar? Ez a kérdés a hatvanas években vita tárgya volt a magyar s a bolgár történészek között. Mindkét részről magukénak tekintették a jeles ember tetteit. A kor szellemét megidézve egyszerűen kijelenthetjük: a bolgár Dunyov magyar honpolgár. Mert születésükkor a nemzetek mindegyike **polgárok nemzete** s nem **etnikumuké**. A bolgár Dunyov István jobban kötődik a magyar nemzethez, többet tesz a magyar szabadságért és függetlenségért folytatott harcban, mint nagyon sok magyar, a forradalom ellenségei.

A másik kérdés, mely személyével kapcsolatban felmerül – a határon túl egy tömbben élő bolgár közösségek kérdése. Jóllehet századokkal ezelőtt elszakadtak az anyaországtól, a bánáti bolgárok máig megőrizték bolgár tudatukat, nyelvüket, szokásaikat. Övják, őrzik azokat, pedig jóval korábban települtek ki Bulgáriából – mielőtt az újjászületési korabeli folyamatok eredményeként a modern bolgár nemzet kialakult. A gyökerekhez való kötődés – miközben az utódok tartósan szervesülő részét képezik az ország társadalmának, – amelyben élnek – a jelenkor példája s a jövő modellje lehet. Azé a küszöbön álló világé, amelyben az államhatárokat és a szemellenzős nacionalizmust feloldó sokszínű és napvilágban minden népközösség kisebbségnek tekinthető már.

Ilyen értelemben Dunyov István élete és tevékenysége üzenete a jövőhöz, amelynek – joggal hisszük – közvetítői vagyunk.

HAEMUS

Szondi György fordítása

Tartalom

Petőfi Sándor: Ki gondolná, ki mondaná . . .	3
Ivan Krasztev: Az értelmiségi és a vég eszméje . . .	4
Karol Telbizov: Dunyov István életéhez . . .	10
Blagoveszt Nyagulov: Egy bánáti bolgár a „Népek tavaszában” . . .	21
Alekszandar Milanov: „A jövőendő követelése ez” . . .	25
Petőfi Sándor: Az őrült . . .	29
Penka Vátova: Egy fordítás nyomában . . .	31
Alexander Gjurov: A Kossuth-emigráció Bolgárországban . . .	34
Genát Andrea: Bánáti bolgárok nyelvjárása . . .	38
Hargitainé Szimeonova Rajna: Dunyov István 1848-as szabadságharcos életéről és működéséről szóló válogatott bibliográfia . . .	42

Ezt a számot Dunyov István emlékének
és a 150 éves magyar szabadságharcnak szenteljük

Illusztrációk: Nikolaj Alekszjev

A Magyarországi Bolgárok Egyesületének kiadványa

Felelős kiadó: Irinkov Georgi

Megjelenik negyedévenként a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért
Közalapítvány támogatásával

A szerkesztőbizottság elnöke: Doncsev Toso

Szerkesztőbizottság:

Kjoszeva Szvetla felelős szerkesztő

Penkova Roszica, Petkova Adriana, Petrov Petar, Szimeonova Rajna, Szondi György, Szivriev Szava

Tyutyunkov Mónika szerkesztőségi titkár

Lapterv: Kállói Judit

Nyomda: A&M BT

A szerkesztőség címe: 1097 Budapest, Vágóhíd u. 62., tel.: 216-1621

Egy szám ára: 150Ft. Előfizetés egy évre: 500Ft

ISSN 1216-2590

Ki gondolná, ki mondaná...

Ki gondolná, ki mondaná,
Hogy e hely csatatér?
Hogy néhány rövid hét előtt
Itt folyt el annyi vér?

Itt harcolánk, itt vett körül
Az ellenség hada,
Elől halál, hátul halál,
Ez rémes nap vala!

Akkor, miként a férfigond,
Morogva volt az ég,
Most, mint a kis gyermek szeme,
Szelíd és tiszta kék.

Akkor, mint aggastyán feje,
Hófehér volt a föld,
Mostan miként az ifjunak
reménye, olyan zöld.

A légben akkor itt zugó
Golyók röptek el,
A légben most fejem fölött
Pacsirta énekel.

Láttunk itt akkor a sikon
Véres halottakat,
S hol a holtak feküdtenek,
Most ott virág fakad.

Ki gondolná, ki mondaná,
hogy e hely csatatér?
Néhány rövid hét előtt
Itt folyt e annyi vér?

„Azok, akik még nem éltek akkoriban – írja Robert Musil –, el sem hinnék, hogy az idő abban a korban gyorsabban rohant, mint egy száguldó teve. Csak-hogy senki sem sejtette, merre tart. Senki sem tudta megkülönböztetni a „fentit” a „lentitől”, az előrehaladást a hátrálástól.” Musil a tizenkilencedik század végi Bécsről írta a fenti sorokat, bár azt sem tartom kizártnak, hogy a század-végi Európáról.

A fin de siècle nem művészeti jelenség, sokkal inkább egy bizonytalan, szorongó várakozás, vágyakozás az után, hogy történjék végre valami: következzen be a vég.

Erről a bizonytalan és szorongó „vég-várásról” szeretnék ma beszélni.

A századvég – szerintem – olyan különös időszak, mely egzisztenciális aggodalmat szül, s amely radikális politikai diskurzusokban, az új művészi gondolkodásban, a hétköznapi tudat metafizikájában átértelmezte a modernitás által létrehozott közszereplőket, mint amilyen az értelmiségi. A századvég tehát olyan közeget teremtett, melyben az értékek átértékelése elkerülhetetlen volt.

A bécsi fin de siècle kultúrája pontosan kifejezi az időfelfogás általános átalakulását. Ausztria-Magyarország művészeit és filozófusait a tizenkilencedik század végén az a vágy hajtotta, hogy kifejezzék a kifejezhetetlent, hogy meghatározzák „azt, ami befejeződik”.

A mi századunk úgy fejeződik be, hogy még le sem járt az ideje: véget ért a hidegháború, a kommunizmus, a modernitás. A mi problémánk mintha nem abból adódna, hogy képtelenek vagyunk megfogalmazni azt, ami elmúlóban van, hanem abból, hogy nem tudjuk elképzelni azt, ami elkövetkezik.

A huszadik század a történelem első olyan százada, mely egy emberéletnél rövidebb ideig tartott: 1914 augusztusában kezdődött Szarajevóban és 1989 novemberében fejeződött be Berlinben, de azt sem zárom ki, hogy 1991-ben Moszkvában ért véget, amikor a Szovjetunió eltűnt a térképről. Ezt a századot a kommunizmus századéként, a fasizmus századéként, az európai polgárháború századéként és a haladás, illetve a demokrácia századéként is jellemezték – olyan század ez, melyről csalthatatlan ösztönrel érezzük, hogy máris véget ért.

Minden nyelv kódoltan magában hordozza saját történelemfilozófiáját, azt, ahogyan megéli a „véget”. Az angolban, pontosabban az amerikaiban az „end” azon túl, hogy „vég”, azt is jelenti, hogy „cél”. Az angol nyelv eleve a történelem egyfajta teleologikus felfogását sugallja. A happy end alatt nem pusztán

a szerencsés végkimenetelt kell érteni, hanem ez az amerikai film célja, eszméje is egyben. Fukuyama híressé vált könyvét, a Történelem végét úgy lehet, sőt úgy kell olvasni, mint a történelem értelmének összefoglalását, hiszen az amerikai gondolkodó elképzelése szerint a történelem azért fejeződött be, mert elérte célját: a liberális demokrácia teljes és végleges győzelmét.

A bolgár nyelvben a kraj (vég) szónak nincs „cél” jelentése. Itt a befejezésen, lezáráson túl a roden kraj szókapcsolatban „szülőhelyet” jelent, vagyis a kezdetet jelöli.

Aligha volt még egy olyan század, melynek végén ennyire egyértelműen érzékelhető

lett volna egy korszak lezárulása – a modernitás koráé. A továbbiakban főként azokról az ideológiákról lesz szó, melyek az elmúlt időszak eseményeinek magyarázatára vállalkoznak. A huszadik századot ugyanis előbb be kell csomagolnunk kollektív emlékezetünkbe, majd el kell felejtenünk a titkát ahhoz, hogy végleg lezártnak tekinthessük.

Ebben az előadásban sok ezer láthatatlan jelenlét fedezhetnek fel. Miközben kerestem a megfelelő műfajt a fin de siècle-ről szóló előadásomhoz, azon kaptam magam, hogy máris emlékbeszédet írok róla, mert csak így érzem biztosítva azt, hogy megvalósíthatom legfőbb törekvésemet, vagyis felszínre tudom hozni a mi saját fin de siècle-ünk bizonytalan szorongásából fakadó megérzéseimet.

Ahhoz, hogy ezt megfogalmazzam, megidézem az egyik láthatatlan jelenlét, John Lukácsot. A XX. század vége és a modern kor vége – ez könyvének címe, melyre előadásom címében is utalok. John Lukács végigélte a századot. Történész, pontosabban olyan nosztalgikus gondolkodó, aki látszólag nosztalgiázásra használja ismereteit. Az ő személyes titka az, hogy lekészte azt a lehetőséget, hogy a Monarchiában szülessen (1925-ben született), mégis mindvégig benne élt.

Mi tehát egyetlen esztendő leforgása alatt egyszerre éltük meg a „forradalom végét”, a „hidegháború végét”, a „kommunizmus végét” és a „modernitás végét”. Ebben az eszeveszett tempójú „lezárásban” egy dolog nem fejeződött még be: az évezred.

A huszadik század befejezését először Párizsban ünnepelték 1989 júliusában: a francia forradalom kétszázadik évfordulójaként emlékeztek meg róla. A szertartás leginkább is búcsúra emlékeztet, hiszen – amint ezt Baudrillard megállapította – a franciák ilyenkor éppen azt ünneplik, hogy a forra-

dalom többé nem fordulhat elő, hogy soha többé nem találkozhatnak vele Párizs utcáin. Az ünnepet szervező bizottságot egy kommunista elkötelezettségű történész vezette, fő patrónusa a szocialista Mitterand volt. Az Egyesült Államok párizsi nagykövete fehér liliomokat helyezett el XVI. Lajos vesztőhelyén, a francia közvélemény pedig büszke volt forradalmára, de elvetette ennek jakobinus szakaszát. A francia forradalom vége egyet jelentett a modernitás radikális politikai tervezetének lezárulásával. És nem véletlen, hogy a kommunizmus nem volt képes túlélni ezt a véget. A közép- és kelet-európai bársonyos forradalmak inkább a párizsi évfordulós ünnepségekre emlékeztettek, mint egy vérbeli politikai eseményre. Francois Furet nem véletlenül hangsúlyozta annyiszor, hogy addig senki sem értheti meg a francia baloldaliak és általában a nyugati értelmiség végzetes vonzódását a kommunizmus-hoz, míg nem tudatosul benne, hogy számukra 1917 októberében az 1789-es év Párizsa folytatódott.

Nem csupán az orosz bolsevisták gondolták magukat a francia forradalom legitim örököseinek, de maguk a nyugati értelmiségiek is jakobinusgúnyába bújtatták a kommunistákat ötven éven keresztül. Hol Lenint, hol Trockijt nevezték az „orosz Robespierre-nek”. És mert sorsszerűnek tekintették a forradalom és a terror közötti összefüggést, az entellektüelek még Sztálint és a táborokat is meg tudták emésztetni. A forradalomnak minden meg volt bocsátva.

A nyugati kommunista pártok és különösképp a francia kommunista mozgalom éppen abból merítette az erejét, hogy közvetlenül a francia forradalomból eredeztették magukat, s ily módon a modernitás egyetlen legitim politikai projektjének állították be magukat. A balosok – kommunisták és nem kommunisták egyaránt – az egységes és egyetemes forradalom létezésében hittek, mely egykor Párizsban kezdődött s Moszkvában ért véget. 1989 júliusában már senki sem hitt ebben az összefüggésben. A baloldali értelmiségieket egy pillanatig sem zökkentette ki az önáltatásból sem a moszkvai konstruált perek, sem Kelet-Európa eladásának ténye. Budapest 1956-os és Prága 1968-as lerohanása azonban véget vetett a végzetes vonzalomnak. Mindkét esetben a szovjet tankok valami olyasmi ellen indultak meg, amit Nyugaton forradalomnak tekintettek. Ettől fogva a Szovjetunió a forradalom szülőházából egyszerű geopolitikai realitássá vedlett.

A modernitás forradalmi tervezetének illetén lezárulása maga után vont néhány olyan következményt, melyek meghatározzák a mai, forradalom utáni politikát.

Az egyik az, hogy a francia többé nem a politika nyelve. A radikális változás retorikája mesterkéltnek tűnik. A baloldal elveszítette egységességét és

utópiáját. Az egykori forradalmi pártok (például az olasz) napjainkra betagozódtak a „burzsoá józan észbe”. A baloldal ma nem egyszerűen nem akar radikális lenni, de még csak nem is tudja, hogyan lehetne az.

Identitásukat keresve mind a baloldali, mind a jobboldali pártok mindinkább az angolszász, nem forradalmi hagyományok felé fordultak. Nem véletlenül került a régi baloldal-jobboldal felosztás helyére a liberalizmus-konzervativizmus-szocializmus szétválasztás. S nem véletlenül foglalta el az amerikai forradalom mítosza, illetve a belőle született alkotmány a konvent guillotine-jának szimbolikus helyét a „jó modernitás” értelmezésében.

A „jobb” és „bal” politikai kategóriáinak megjelenése a demokrácia azon elvét fejezte ki, mely megfordította az abszolutizmus függőleges, „fent és lent” szerinti társadalomszerveződését, s létrehozott egy a vízszintes modellt, melyben mindenkinek jogában áll bebizonyítani a maga igazságát. A liberalizmus, mely kiszorította ezt a szembenállást, már nem a pártok közötti különbözőséget hangsúlyozza, hanem a társadalmi konszenzus szükségességét. Kívülről nézve a nyugati politika fuldoklik a konszenzuskészségben.

A forradalom lezárulásának második következménye az, hogy ma már elképzelhetetlen egy olyan radikális politikai mozgalom, melyet a modern racionalitás legitimálna. Az erőszak és a kegyetlenség hirtelenjében kezelhetetlenné vált a modern világ számára. Megdöbbenő az az őszinteség, mellyel egykori trockisták állítják, hogy nem értik a boszniai borzalmakat, hogy nem érik fel ésszel a kegyetlenséghez való ragaszkodást. De hiszen éppen ezek az emberek állították, hogy az emberiség az erőszak által emancipálódik, éppen ők követeltek forradalmat és támogatták a kulturális forradalmat Kínában. Az történt, hogy az egykori radikálisoknak többé nincs olyan céljuk, mely szentesíthetné az eszközt, s ebből következően ezek az eszközök – a diktatúra és az erőszak – elfogadhatatlanokká váltak. A bársonyos forradalmak titka abban rejlik, hogy a régi rendnek már nem volt minek a nevében lövetni a katonáival.

Éppen a modern tervezeten alapuló radikalizmus lehetetlensége mozdította el a szélsőséges politizálást az olyan pártok és mozgalmak irányába, melyek nem programot ajánlanak, hanem a mai ember traumatizáltságát fejezik ki. Le Pen, Zsirinovszkij, Csurka, Bucanan és a hozzájuk hasonlók ideológiát faragtak nemzetük komplexusaiból.

A harmadik következmény, mely a forradalom lezárulásából fakad az, hogy az utópiák és az anti-utópiák a modernitás könyvtárának egy és ugyanazon polcára kerültek. Ma már nem lehet olyan világot elképzelni, mely ne hasonlítana egy antivilágra.

Ma már képtelenség felkínálni egy világot a „másiknak”, a többi embernek. Az utópia trónfosztását

követően a képzelet a vallásos diskurzusban talált menedéket. Ma a fundamentalistákkal záródik be a múlt, jelen és jövő utópikus köre. A mi nyelvünkben az utópia immár illetlen szó, ugyanakkor a jelenünk képtelen a jövőről gondolkodni.

A közép- és kelet-európai bársonyos forradalmak a legjobb bizonyítékul szolgálnak a forradalom lehetetlenségének igazolására. A térségben nem volt erőszak, új eszmék sem születtek, nem volt radikális, szimbolikus átrendeződés. És ezért van az, hogy a változás emléke egyszeriben elillant, ugyanúgy, mint ahogy annak előtte a kommunizmus is semmivé foszlott.

A közép- és kelet-európai forradalmak szerintem bukással végződtek, mégpedig azért, mert a társadalom, melyet ezek a változások létrehoztak, vagyis az a társadalom, melyben ma élünk, nem tudta megőrizni kollektív tudatában a kommunizmus emlékezetét, s ezért nem is került sor az értékrend társadalmi megvitatására. Míg a tizenkilencedik században radikális értékrend-váltás ment végbe – amit a hétköznapiok átideologizálásának is nevezünk –, ma az ideológiák profanizálásának lehetünk a tanúi. Döbbenetes az a sebesség, mellyel a marxista szókészlet eltűnt a közéleti beszédből. A zökkenőmentes átállás óhatatlanul felébreszti a gyanút, hogy az, amit tegnap még közösségi tudatként tartottak számon, mára a tudatalattiba szorult.

A kommunizmus csak akkor érhet véget, amikor a kollektív emlékezetben örök nyomot hagyott az emléke. Sem a politikai realitásként felfogott fasizmus, sem a kommunizmus nem maradhat meg az akkor élt emberek egyéni emlékezetében. Amikor az ember visszaemlékszik a saját életére, nem a kommunizmusra gondol, hanem a benne megélt hétköznapiakra. Az egyéni emlékek szüksége van a klisére, a mítoszra, mely lehetővé teszi számára, hogy kommunizmusként élje meg azt, hogy nem utazhatott külföldre, hogy egy sosemvolt nyelv használatára kárhoztatták stb.

Az az érzésem, hogy a szabadságot nem lehet egyénileg megélni, hanem csak úgy, ha megőrződik a kollektív emlékezetben, s még ebben az esetben is csak egy egyetemes nyelv segítségével fejezhető ki.

Ebben az összefüggésben különösen tanulságos az, ahogyan Európa kialakította a közösségi emlékezetét a fasizmusról. Tony Judt szerint az 1945 utáni Európa mítoszra és feledésre épül. Ezek a mítoszok segítették hozzá Európát ahhoz, hogy olyan kultúrát hozzon létre, mely egyszerre elfelejtette és megőrizte emlékezetében a fasizmust.

Véleményem szerint ez a mítosz három pillérré épül, s mindegyik mögött ott áll egy-egy feledés.

Az első az, hogy a 20-as – 30-as évek fasizmusát, mely minden európai országban jelen volt és a weimari demokrácia válságának hatására alakult ki, kiszorította a német megszállás képzelete. Kiderült,

hogy csak a németek voltak fasiszták, vagyis politikai ideológiából a fasizmus nemzeti jellemvonássá vált. Olyan országokban, mint Ausztria, az amnézia nemzeti intézmény. Az osztrákok oly mértékben beleélték magukat az áldozat szerepébe, hogy képesek voltak megfedkezni Kurt Waldheim SS-múltjáról.

A háború utáni második mítosz az európai országok antifasiszta ellenállásáról szól. Továbbra is szakmányban termelik a *Cseh nép a fasizmus ellen*, az *Osztrák nép a fasizmus ellen* és ehhez hasonló címeket viselő kötetek garmadáját. Ez a mítosz lehetővé tette, hogy a nemzetek kitalálják saját antifasizmusukat, s ily módon megszabaduljanak a lelkiismeret-furdalástól. A Vichy-rendszerrel kapcsolatos igazság és a francia ellenállás tömegméréteire vonatkozó adatok csak akkor kerültek a nyilvánosság elé, amikor az egész már nem is lehetett más, mint történelem.

A harmadik mítosz azt állítja, hogy Németország alapos náci mentesítésen ment keresztül. Erre a mítoszra azért volt szükség, hogy – legalábbis részben – megszabadítsa Németországot attól a jelképes terhétől, mellyel maga Európa málházza fel.

Mindezekre a mítoszokra Európának azért volt szüksége, hogy fennmaradhasson. A bűnös népek elvén megkötött versailles-i békeszerződés összeomlásának emléke megtanította az amerikaiakat és a franciákat arra, hogy a népeknek mindig igazságot kell szolgáltatni.

Európa úgy határozott, hogy elfelejti, mi történt és nem keresi a bűnösöket, de ugyanakkor élő emléket konstruált a fasizmusról és annak lényegéről. A fasizmus emlékének kiépítésében központi szerepet szántak a zsidóságnak, melyet egyetemes áldozatnak kiáltottak ki. A fasizmust a zsidósághoz való viszonyán keresztül bélyegezték meg, s a zsidóság emlékezete immár fél évszázada nem engedi Európának, hogy megfedkezzen a vészkorszakról. Még az emberiség elleni bűncselekmény jogi meghatározása is azt mondja ki, hogy ez a bűn a civil lakosság ellen irányul. A fasizmus borzalmát magának a háborúnak a borzalmával azonosították. A fasizmus utáni Európa azért kapta a demokratikus létezés jogát, mert egy nép, a zsidóság, vállalkozott arra, hogy a múlt őrzője legyen.

A fasizmus emlékének ideologikus konstrukciója lehetővé tette Nyugat-Európának, hogy az európai demokráciák alapkövetelményévé tegye a zsidóság fasizmus alatti magatartásának tiszteletét. Németország magára vállalta az egész felelősséget, s szerencsére erre a bűntudatra épült föl az egyik legstabilabb nyugati demokrácia.

A kommunizmussal az a baj, hogy a megszünte után bevetették az összes feledési technikát, csak hogy a kommunizmus közösségi emlékezetét nem hozták létre. Ugyanúgy, ahogy a 1945 után a fasizmus problémájának helyére a német megszállás

problémája került, a közép-európai országok jó részében megpróbálják felcserélni a magyar vagy cseh kommunizmus társadalmi és kulturális gyökereinek kérdését a szovjet megszállás és az ellene fellépő népi ellenállás mítoszával. Igaz, hogy ez a feledés a jövőre irányul és megvan a maga politikai szerepe, de csak akkor működőképes, ha ezzel együtt sikerül létrehozni a kommunizmusról szóló kollektív emlékezetet. Eerre azonban nem kerül sor. Ennek egyik legalapvetőbb oka az, hogy az egykori ellenzékiek az emlékezés politikáját igyekeznek folytatni. Közép- és Kelet-Európában senki sem akar együtt élni a múltjával. És erre a legmegdöbbentőbb példával éppen Lengyelország szolgál. Az egykori ellenzékiek hatalomra kerülésüket követően rögtön felvették a Szovjetunióval könyörtelen harcot folytató nemzeti felszabadítók pózát, s ezzel a mítosszal egyszer s mindenkorra elvesztették egyedülálló pozíciójukat.

A zsidók második világháború utáni magatartásával ellentétben ők úgy döntöttek, hogy a jelenben, nem pedig a múltban élnek.

A nyolcvanas években Julia Krasteva „újfajta intellektüeleknek” nevezte el az akkori ellenzékiet, s ezzel nagyban hozzájárult a későbbi korok tévhitének kialakulásához. Az ellenzéki ugyanis a közszereplőnek egy sajátos válfaját képviseli, s lényegét tekintve más, mint a hagyományos értelmiségi, akiről előadásom végén még lesz szó.

Az ellenzéki figurája a hatvanas években jelenik meg, s az SZKP huszadik kongresszusa után nyeri el legitimitását, ami nem jelentette, hogy bárkinek is lehetősége nyílt valamiféle egyetemes igazságok kimondására, csupán mindenki megadatott az egzisztenciális választás lehetősége. Ez az ellenzéki nem javasol politikai magatartásformákat, nem szervez mozgalmakat, s igen gyakran még csak nem is válik szociális elnyomás áldozatává. A szerepe csupán annyi, hogy kívül reked a „hivatalos életen”, s ezáltal láthatóvá teszi a kommunizmust. A táborok utáni kommunizmus rejtett elnyomását úgy fejezi ki, hogy megteszi a saját, egyéni választását.

Annak érdekében, hogy jobban beilleszkedjenek az új, demokratikus közegbe, az ellenzékiek megváltoztatták saját életrajzukat. 1990-ben, amikor a volt kommunista pártok nevet cseréltek, az ellenzékiek is új elnevezéseket vállaltak: egyikükből szocialista lett, másikukból intellektüel. Az ellenzékiek nem bizonyultak elég állhatatosnak ahhoz, hogy rávegyék a társadalmat: emlékezzen a kommunizmusra.

Ettől a kommunizmus végének egész eszméje elbizonytalanodott. Nem azért, mert a kommunizmus visszatérhet, hanem azért, mert már nem is nagyon emlékszünk arra, hogy mi ért véget.

Így hát a kommunizmus végét is csak úgy ünnepeltük meg, mint a hidegháború végét, a Szovjetunió megszűntét. Ezért az a kérdés, hogy mi a kom-

munizmus, megszűnt politikai és egzisztenciális kérdésként létezni, s egyre inkább azonos a Szovjetunió geopolitikai szerepének kérdésével. A forradalom vége a jövőtől fosztotta meg a kommunizmust, a Szovjetunió vége a területtől. Az ellenzékiek vége pedig megfosztotta a bűntudattól.

Újraolvasva Fukuyama könyvét, valamint a róla írt kritikákat arra gondolok, hogy az amerikai politológust a nyelv vitte tévútra. Mert nem az a baj, hogy bekövetkezett a történelem vége, hanem sokkal inkább az, hogy úgy élünk a történelem végén, akár egy szakadék szélén. Abban a pillanatban, amikor véget ér a huszadik század, nekünk csak egy „végeérhetetlen vég” marad, mely azért is ijesztő, mert kiismerhetetlenek a veszélyei. Amikor véget ért a hidegháború, világos lett, hogy véget ért az első világháború, mellyel ez a század elkezdődött. És akkor mindenki a régi-új nacionalizmusról kezdett beszélni, arról, hogy ebben században semmi sem történt, hiszen a háború vége visszavezetett bennünket oda, ahol egykor a háború megszületett, s a rémségek újrakezdődnek.

Az újonnan született nacionalizmus problémája felbátorít arra, hogy még egy utolsó kísérletet tegyünk századunk és századvégünk megértésére, s ezt az értelmiségi alakjának bemutatásán keresztül kíséreljem meg.

Az én felfogásomban ugyanis az értelmiségi az a személy, akinek segítségével a leghitelesebben mutatható be a modern kor vége, s ez a vég jelen esetben nem a megvalósult célt jelenti (end), hanem egy széthullott egyetemességet.

A modern nacionalizmus lényeges része a politikai tervezetnek, azaz a modernitás tervezetének. A „nemzet”, abban az értelemben, ahogy ezt a fogalmat ma használjuk, szintén a francia forradalom terméke. Csakhogy sokan megfeledkeznek arról, hogy a francia forradalom egyes számban teremti meg a nemzetet. A nemzet a forradalmi polgárok összessége, nem pedig a született franciák halmaza. Az amerikai Thomas Pain nem egyszerűen tagja ennek a nemzetnek, de tagjává választják még a konventnek is, mely ezt a nemzetet képviseli. 1793-ban a Franciaországban született rojalisták nem tagjai a nemzetnek, ellentétben azokkal a belgákkal, lengyelekkel, németekkel, akik a forradalmi seregben harcolnak. Csak az 1848-as forradalmak látják el többes számmal a nemzet fogalmát és hivatalosítják a különböző más nemzetek létezését, valamint nemzetállami törekvését. A nemzet fogalma még a népek tavasza idején is megőrzi egyetemes-ségét, a nemzetállamokat nem etnikai, hanem polgári egységekként képzelik el. Felbukkannak a mindenféle nációjú forradalmárok, akik különböző országokban harcolnak a birodalmak ellen. Megszületik a nemzetek nemzete.

Az értelmiségi mint közszereplő – aki lényegében különbözik a tizenkilencedik századi filozófus-

tól, a huszadik századi ellenzékítől és a forradalmak utáni „betűk köztársaságának” polgárától –, akkor jelenik meg a színen, amikor az egyetemes polgári nemzet eszméjét felváltja az etnikai állam eszméje. Ez a váltás a tizenkilencedik század utolsó harmadában megy végbe, a folyamat pedig pontosan végigkövethető a Dreyfus-ügyben. A szótárszerzők pedig úgy tudják, éppen a Dreyfus-ügy kapcsán születik meg az entellektüel szó.

A Dreyfus-ügy központi témája a francia állampolgár és annak lojalitása. Az újdonsült nacionalisták szemében Dreyfus, a francia tiszt nem lojális a francia államhoz, és nem is lehet, lévén nem francia. Ez radikális kísérlet arra, hogy „a haza, mint az állampolgárok otthona” – felfogást felváltsa a „nemzet, mint egy etnosz otthona” – elv.

Az értelmiségi szerepe az, hogy védelmezze a modern tervezet egyetemességét, hiszen az entellektüel maga is egy univerzális viszony szülöttje, azé, mely az írás és a könyv között áll fenn. Az entel-

lektüel akaratán kívül az egész emberiséghez szól, saját nyelvére úgy tekint, mint egyetemes nyelvre, az emberiség nyelvére. És ezért semmi csodálivaló nincs abban, hogy az értelmiségi minden erejével szembeszegül azzal, hogy az egyetemes, a polgárok társadalmát kiszorítsa a különös etnikai társadalomból.

Előadásomat azzal kezdtem, hogy a század vége egy bizonytalan, szorongó várakozást ébreszt, melyben a racionalizmus elveszíti tartópilléreit, és populista vezérek kerülnek hatalomra, miközben a tegnap még józan burzsoáként várja az apokalipszist. Szomorú, hogy a „betűk köztársaságának” polgárai lemondanak a modern világ egyetemességéről, és a tudat etnikai tisztogatására vállalkoznak. Nem tudom, rendjén van-e ez így, csupán annyit tudok, hogy a végéhez közeledve minden század hajlamos a végletekre.

Krasztev Péter fordítása

A magyar történelemtudomány méltatlanul felejtkezett meg Dunyov Istvánról. Pedig Dunyov István nemcsak nagyérdemű magyar garibaldista volt (mondható Türr és Tüköry után a legnagyobb), de „egyike volt az 1848/49-es szabadságharc legvittezebb honvédeinek,” a Kossuth emigráció nagyra-becsült tagja, egyike azon keveseknek, akik végig kitartottak Kossuthal és a kiegyezés után sem tértek haza.

Dunyov alábbi két ismeretlen levele tartalmazza írójuk részletes életrajzát és bírálatát az 1868 utáni hazai eseményekről, fényt derítenek Dunyov baráti kapcsolataira Garibaldival és Kossuthal és működésére a magyar önkéntesek ügyének rendezésében. Mindkét levele kifejezésre juttatja Dunyov nagy hazaszeretetét és ragaszkodását a demokrácia elveihez. Szomorú életsora nem rendítette meg hitében, hogy hazája ki fogja harcolni függetlenségét.

Az első levelet Bettelheim aradi könyvkiadóhoz írta közvetlenül a kiegyezési évek után, a másodikat pedig Ormos Zsigmondhoz, Temes megye főispánjához 1884-ben, tehát élete alkonyán. Figyelemre méltók a második levélhez csatolt másolatok Garibaldi hozzá intézett leveleiről.

I

Dunyov István levele Bettelheim Béla aradi kiadóhoz, amelyben bírálja az 1867-es kiegyezést és síkraszáll az alkotmány és az ország függetlenségének helyreállításáért.

(Aradi ereklyemúzeum 4678 sz.)

Turin, Via San Lazzaro No. 13,
Január 17, 869.

Édes Bélám! Megkértem szokás szerint ezúttal a válasszal. Megint meggyült volt lábam és gyógykezelnem kelle azt majdnem két hónapig. Most Turinban vagyok az új ál-láb megpróbálása végett...

A képviselőjelöltségre Temesvárról is kaptam felszólítást és valamint azok számára a tőlem igényelt Nyilatkozatot megadtam, – úgy Önnek is ... a következőkben foglalva adom elő. – Hazánk jelenlegi súlyos állapota, melybe a „Haza bölcse” (Deák Ferenc) s a volt országgyűlési „többség” által tereltetett, mély bánatba merítette az igazi érzésű hazafiakat, és annál szomorítóbb az reánk számkivetésben élőkre, következőképp kétszer hontalanokra

nézve, minél inkább tapasztalnunk kelle, úgy a hírlapokból mint egyes levelezések révén, hogy az egész országgyűlés folyama alatt az Országnek országgyűlésen kívüli többsége – bár a Hazát a Deák-párt által az enyészet meredélyéig juttatva lenni szemléle s nem volt képes tömörülni s az országgyűlési ellenzéknek az ősi alkotmány és állami függetlenség megóvására

biztosított irányt kijelölni. A hazaszeretet büszke önértésével üdvözljük tehát most a mély álomba merített nemzeti szellem ébredését, mert az azon reményre jogosít, hogy még nincs minden elveszve. Ideje is már, hogy az elődeinktől reánk maradt ősi

alkotmány s állami függetlenségnek teljes helyreállítására, a Magyar hazánk minden fia a „Szabadság, testvériség, egyenlőség” dicső lobogója alatt egyesüljön. – Azt tartom, a visszatérésem tiltó elvhűségéből mindenki kiolvashatja politikai hitem minőségét. Én az 1849-nek vagyok követője, azon 49-nek, mely a Magyarhazát a maga ősi függetlenségébe visszahelyezte, melynek dicső vívmányai a Hazát a Világegyetem minden mivelt nemzeteinél tiszteltté tette, melynek dicső elveiért catastropha után a többiek között én is súlyos rabságot szenvedtem, a rabság után pedig számkivetésbe menni kénytelenítettem... s csak akkor fogok imádott Hazámba visszatérni, ha Hazánk 848-49-iki dicső ujratereztőjének, századunk legnagyobb emberének, Kossuth Lajosnak, mint azon elvek egyedüli legilletékesebb képviselőjének kíséretében a független szabad Hazába térhetek vissza.

Hogy az orczifalvi választókerület tisztelt választói igénytelen személyemet a közelgő országgyűlésre képviselőjelöltül felléptetni s azzá meg is választani hajlandók; e cselekményük által mint szabad polgárok legszebb alkotmányos jogukat gyakorolják: és kétségkívül a jelöltben központosuló bizalom a legdiszesebb polgári megtiszteltetés, melyben egy hazafi részesülhet, s e megtiszteltetés engem a legőszintébb hálára fogna kötelezni – de arról, hogy megválasztatásom esetére a képviselői állást elfogadom-e vagy sem? ne kívánjon tőlem senki előleges nyilatkozatot...

II

Dunyov István levele Ormos Zsigmondhoz, Temes megye főispánjához, amelyben leírja élete legfőbb eseményeit Magyarországon és Olaszföldön, szomorú életsorsát mint emigráns, s kifejezésre juttatja forró szeretetét hazája és Kossuth iránt

(Nemzeti könyvtár levéltára, Szófia)

Pistoia, február hó 1/5 1884

Nagyméltóságu fő ispán ur,
mélyen tisztelt uram, barátom!

Igen nagy megnyugvásomra és örömömre szolgál, hogy új évi szerencse kíváncsát alakjában küldött név-jegyem szíves fogadásra talált.

Az évek óta kért bizonyítványok szíves megküldése óta kétszer írtam bizonyos örökségi ügyet alkalmából: de minthogy leveleim nem voltak biztosítva, hanem egyszerűen bérmentve: valószínű, hogy elsikkasztattak; mert válasz azokra nem érkezett.

A mostani új év fordulatot én csak alkalmul akartam használni arra, hogy ha már egyébként imádott Hazámmal nem érintkezhetem, legalább új évi szerencse kíváncsát alakjában a messze távolból menesztett szerény név-jegyemmel tanusítsam kegyelemem tiszteletteljes nyilvánítását azok iránt, kiknek becses személyéhez ernyedetlen tisztelettel viseltem.

A Kegyedre címzett név-jegyem váratlanul azon kedvezésben részesült, hogy a szokásos egyszerű név-jegy csere helyett levélbeli válaszszal tiszteltettem meg: és nekem mindenekelőtt bocsánatot kell esdenem válaszom hosszúra nyúlt elodázásáért. Kedves levele betegen találta a 70-es években lézengő csonka invalidust. – A téli időszakban napi renden levő légköri változások igen érzékenyen fokozzák ideges csuzos bántalmaimat és gyakran több hétig megszakítás nélkül elgyötörnek.

Mélyen tisztelt és szeretett Zsiga bátyám! Nem lelek alkalmas szavakat hálás elismerésem kifejezésére a szíves jóakarattól, melylyel becses levelének minden szava eláraszt; és a barátságos érdeklődésért, melyet igénytelen személyem iránt oly rokonszenvesen nyilvánítani méltóztatott.

A multakra való visszaemlékezés, melylyel Vingai tartózkodásomra vonatkozni szíveskedett, mély hálára kötelez engem; mert visszavezet azon korszakra, midőn a bölcsészeti tanfolyamot végzett egyszerű bolgár ifju, ki az akkori körülmények szerint, minden vezető nélkül önnönmaga képzésére és mívelésére volt utalva, és mint Vingai aljegyző, ismereteinek gyarapítása végett a megyei közgyűlésekre mindig megjelent; a megboldogult Várkonyi főjegyző és Vukovics Sebő meg Kegyed részéről mindenkor a legszivesebb jóakarattal elhalmozott; miszerint szíves pártfogásuk és jó indulatuk ön-

képzési feladatának valóztatására még bátoritóbban ösztönözte. – Hálás érzéssel említem fel ez alkalommal is, hogy azon köz-gyűlések voltak az én igazi iskolám, melyben zsenge köz-igazgatási, politikai és törvényes ismereteimet fejleszthettem, gyarapíthattam. –

És minthogy Vingára vonatkoztam: legyen szabad, válaszom tárgyatól eltérve, azon bánatos érzésemnek kifejezést adnom, hogy szülő városomból nem találkozott egy polgártársam se, ki annyi – batorságot érzett volna magában, velem az érintkezést fenntartani. – Szülővárosom végkép elfelejtett: pedig felfogásom szerint a compromissiotól való aggodalom tulzott volt. – Szülő városomnak ily módon tanusított közömbössége érzékenyen fáj nekem, ki mint egykori aljegyző és utóbb mint tanácsos a legjobb ösztönrel szenteltem neki minden tehetségemet. – Ugyan is mint aljegyző, a magyar nyelvnek hivatalos nyelvvé történt felavatása korszakában én voltam Vingán (és ezt a szerénység megsértése nélkül mondhatom) én voltam a magyar szerkesztésnek zászlóhordozója; és ezen szakmában a megboldogult Várkonyi, Vukovics, meg Kegyed voltak az én mintaképeim; mert szerkesztésemet mindig az Önök ékes irányának mintájára idomítottam. – Bárki az akkori vingai évkönyveket lapozza, azonnal felismeri irányomat úgy a formát, mint a szerkesztés szabályszerűségét illetőleg; a tanácsosi minőségemben pedig minden tehetségemet a város anyagi és szellemi fejlődésének, gyarapodásának és általában a közjó előmozdításának szenteltem. Azonban ezen utóbbi minőségemben mindinkább éreztem, hogy mint nem végzett jogász, mint nem censurált ügyvéd a hivatalos pályán kitűzött köröm illetékesen betöltve nem lehet. – Ezen hiány pótlásának mélyen érzett szüksége engem azon elhatározásra ösztönzött, hogy tanácsosi teendőim pontos telyesítése után fenmaradó minden szabad időmet a jogtani tanulmányokra fordítsam. – Az eszme valóság lett: és 1842 évi August hóban három havi szabadságot kértem a jogtani tanulmányokból az áhitott vizsgát letenni és azután az ügyvédi censurára készülni.

A boldog emlékü Szerenety kir. személynök a jó sikerrel megejtett próbatétről nyert bizonyítványok bemutatásakor előterjesztett azon folyamodásomra, melyben az Ügyvédi Censurára való bocsáttatásért esedeztem, a Vingai tanácsosnak – mint mondá – a tisztviselők részéről utánzásra méltó dicséretes szándékát szíves jóakarattal támogatta és a kir. táblánál az egy évi jog-gyakornokságot elengedvén, a téli szakra (1843 évi márczius havának elejére) kitűzött ügyvédi vizsgára való megjelenésre feljogosított.

Ezen reám nézve kedvező s alig pár hónap alatt elért eredmény elkerülhetetlenné tette a szabadság-idő meghosszabbításáért folyamodnom: de a Pesten elért előnyöm szította odahaza a pártosko-

dást és felkeltette elleneim irigységét, s a kért, meghosszabbítás megtagadott. – Ezen váratlan megtagadásnak következtében az lett, hogy jónak láttam inkább tanácsosi állásomról lemondani, mintsem ügyvéddé képesíttetésemet kockáztatni.

A Censurán kitűnő sikerrel estem át, de a közjogi ügyvédi oklevél elnyerése után (1843 évi Márcz. 20) nem tartottam feladatokat még megoldva, és a legmegfeszítettebb szorgalommal tanultam a Váltójogot, és a közjogi ügyvédi oklevél elnyerése után rövid pár hétre letettem a Váltó Feltörvényszéknél a Váltójogi vizsgát, és buzgó törekvésem Váltó-ügyvédi Diplomával jutalmaztatott (1843-dik évi május 12).

Ne méltóztassék nekem rossz néven venni, hogy multam minden phasisaival untatom; de ezt szükségesnek tartom azért, hogy miután szülő városom hű fiának egyénisége után nem érdeklődött, legalább Megyém Vezére úgy multamra mint jellemre nézve legyen kellőképpen tájékoztatva, hogy a szerint illetékesen mérlegelhesse. Ezen részletezéssel csak azt akartam kiemelni, hogy a iustum et tenacem propositi virum a kért szabadság idő meghosszabbításának megtagadása nem gáncsolhatta szilárd feltételének valószínűségében. –

A próba tételre és Ügyvédi Censurákra való készenlétben látási tehetségem tetemesen megrömblött, és én-kénytelen voltam szembajomat több hónapig Pesten, Pozsonyban és Bécsben orvosoltatni; mely idő alatt azonban az ügyvédi gyakorlatot nem hanyagoltam el. – A szerencsés kigyógyulás után megtelepedtem Aradon, hol köz- és váltójogi irodát nyitván, a 48-as eseményekig általános szeretetben és becsülésben részesültem, a minnek igazolására szolgál azon körülmény is, hogy a 48-ki új aera következtében megejtett megyei és városi szervezkedések és választások alkalmával úgy a megyei mint a városi közigazgatási Bizottmányban bizottmányi taggá egyhangulag megválasztattam.

Amaz új aerában a rácz lázadás kitörésekor mint köz nemzetőr léptem a katonai pályára; és az én indítványomra indította ki Arad városa (1848 jun) az első nemzetőri csapatot N. Becskerek védelmére, mely csapatnak magam is egyik szerény vitéze voltam.

Arad és Zaránd megyékben kitört lázadás (1848 Aug-Sept) elfojtására Gál László Aradi nemzetőri Örnagy parancsnoksága alatt kiindított nemzetőri és vegyes csapatban mint köz nemzetőr, majd mint hadbíró vettem részt. A lázadás elfojtása után nemzetőri századosná választván, az Aradvári helyőrség által ostromolt város védelmének szenteltem minden erőmet, és midőn az Aradvárosi és megyei Védbizottság elhatározta, hogy a Nemzetőrség fegyverei a felszeretlen honvédségnek adassanak át, leköszönve századosi tiszteletet, mint tábornoki honvéd főhadnagy lettem alkalmazva imént említett Gál alezredes oldala mellett. – A másodszori fellázadás

(Oct-Nov) szükségessé tette az Aradi és Zarándi helységek figyelembe tartását: Gál alezredes mint dandárnok lett ezen missióval megbízva és nemzetőrségből, honvédekből és a Bácsmegyéből visszatérő székelyekből alakított gyalogságból, honvéd lovasságból és tüzérségből szervezett dandár csapattal indultunk Boros-sebes, Halmágy felé, hol a portyázási szolgálat által féken tartottuk a bihari, aradi, zarándi és hunyadmegyei lázadókat, míg Bem tábornok Puchner által erősen nyomtatván segítséget kért a kormánytól. – A nemzeti honvédelmi Kormány el is határozta, hogy a mi összes erőnk, melybe belevonták a debreczeni és biharmegyei önkéntes lovas nemzetőri lovasságot is, a főbb pontokon csekély helyőrség hátra hagyásával azonnal induljon Déva felé, a hová N. Halmágyból, főhadiszállásunkról kiindulva a Kaján völgyen 48 óra alatt végtelen nehézséggel küzdve s Maros-Solymosnál a Maros jéghidján átkelve, meg is érkeztünk; míg a másik Dandár Herkalovics parancsnoksága alatt a Maros völgyen Sobotsinon át egy nappal később érkezt, s éppen a legváltóságos pillanatban; mert Bem tábornok kényszerített visszavonulási miveletében maga is, főhadi szállásával Déván foglalt állást.

Bem tábornok igen megviselt serege az általunk vitt segéd erő által megerősödve, a tábornok támadásra készült, míg mi a vett újabb rendelet következtében a legnagyobb sietséggel Aradra visszatértünk, hol Gál ezredesre a honvédelmi Kormánytól újabb parancs várt, mely kötelességévé tette haldék nélkül Szabadkára menni és legott, az északi vár feladása után bomlásnak indult Nemegyei-felé csapatokat összpontosítva, a Szabadkán s környékén állomásozó csapatokkal újból szervezve és rendes gyakoroltatás után a hadjáratot a ráczok illetőleg a osztrákok ellen egész erélylyel megindítani.

Alighogy Szabadkára érkeztünk, vettük Bem tb. sürgönyét, melyben tudatta, hogy az általunk vitt segéderő által seregét jó karban hozván, az ellenséget a Piski hidnál megtámadva, megverte és üldözi.

Ezen öröndetes értesítés felvillanyozta seregünket és mi éjjelt nappalt a szervezésnek és beosztásnak szentelve, rövid pár hét alatt készen voltunk a támadásra. – Erre nem kellett várakozni. – A ráczok ugyanis az északi vár feladása és a Nemegyeibeli csapatok demoralizált állapota által vérszemre kapva, Szabadka megtámadása végett előre kezdtek nyomulni: azonban mi megelőztük őket és a Bajmaki határban összecsapván velök, őket teljesen szétforgácsoltuk. Azóta nem álltak meg többet, és mi minden rendelkezésünkre állott eszközökkel és véderővel készültünk Sz. Tamás bevétele és Pétervárad fölszabadítására.

Ez alatt a honvédelmi Kormány a felső hadsereg által elért előnyök folytán a hadi tanácsban elhatározta, hogy az alföldön gyűjtött csapatokkal Perczel tábornok induljon Bács megyébe, hol fő parancs-

noksága alá vevén az ott már általunk szervezett haderőt, abból 3 hadosztályt alakítson. – Ezen új alakulás következtében Gál ezredessé s az 1-ő hadosztály parancsnokává én századossá léptettetvén elő, továbbra is segédtsíztje maradtam. – Készülődésünk folyamában odaérkezett gr. Batthiány Kázmér, az alföldre kinevezett teljhatalmu országos biztos, és Szt. Tamás bevétele s Pétervárad felszabadítására megalapított a csata rend. – Megtartatván a haditanács és az illető osztályparancsnokok számára kijelöltetvén a teendőket, megkezdett a mozgalm, és rövid pár napra bekövetkezett a mérkőzés. Sz. Tamás bevétetett és lángok prédájára lett. Ezen ostromban az ellenség által reánk irányzott golyó-záporban mind a két karomra megsebesültem, de szerencsére csonttörés nélkül, és bár tehetlenné téve, még is a nélkül hogy ezredesemet csak egy percig elhagytam, vagy a hadiíroda teendőket csak egy pillanatig is másra bízni kénytelenítettem volna. – A hadjárat kellőképeni ecsetelése kötetekre terjedne; én csak röviden akarom vázolni, hogy a határári kerületben s Goszpodincze, Kovil Sz. Iván, Titel alatt a római sáncok hosszában óriási küzdelemmel hatoltunk előre, míg végre Pétervárad hatalmunkba kerülén, hadi működésünket a Szerémségre és Pancsova felé kiterjeszthettük. A Karlócza és Kamenicz közt a ráczok, illetőleg osztrákok által emelt nagyhorderejű erődítések által előrehatolhatásunkban gátoltatván, a két erődített tábort éjjeli időben támadtuk meg. A Karlócza fölötti a terep meredeksége miatt nem birtuk ugyan a hatalmunkba keríteni; azonban a bevettnek ágyuiból nagy pusztítást tettünk az ellenségen. – A hatalmunkba ejtett erődített tábor ostromlása alatt megsebesültem és kevésbe mult, hogy lábom nem amputáltatott. – Ezen sebnek következtetéseit most is sinlem, de különösen sinlettem azt fogságomban. – A Kacsi erdő alatt elfogadott csatában súlyos vágás-sebet kaptam a Wallmoder vérteseiktől.

A Kacsi erdőnél történtek után némi meghasonlás keletkezett Perczel tábornok és a Honvédelmi Kormány között. És miután a Bács Bánsági haderő fővezérévé Vetter altábornagy volt kiszemelve, tehát addig is míg a parancsnokság reá ruháztatnék, ideiglenesen Tóth Ágoston ezredes küldetett le a sereg parancsnoklására. –

A Kormány a muszka invasio ellensúlyozására az összes haderőnek újbóli mozgósítását elhatározván: ez jó alkalom volt arra, hogy Perczel tábornok szervezési képessége újból igénybe vetessék. Így történt aztán, hogy úgy ő mint Gál ezredes Pestre hivattak, hol azon megbízást kapták, hogy Nagy Kőrös, Kecskemét. Czegléd, Abony, Szolnok vidékén az ott állomásozó és még oda gyűjtendő csapatokat összpontosítván, azokból új hadtestet alakítsanak. – Ezen új hadtest 1-ő hadosztálynak Gál ezredes lett főparancsnoka és parányi magam, előléptetéssel, hadsegédje. Megejtettük a szervezést oly

erélylyel, hogy rövid pár nap alatt hadtestünk csatákészen állott. – Ezen újabb szervezés, melynek tartalma alatt ágyat nem ismertünk s csaknem folytonosan lovon ültünk, igen megviselte alig behegedt sebemet, és én néha már csak kocsin követhettem seregünket. A végtelen erőfeszítéssel felszerelt, és meglehetősen begyakorolt csapataink a rendszeres portyázási és szemlekezési szolgálatra vezényeltetvén, főhadi szállásunk haderőnk mozgalmához képest csaknem naponként változott. – Az idegfeszítő lovaglás gyulladásba hozta lábomat, s bár a lehetőség szerint gondosan gyógykezelttem azt, bajom naponként súlyosbult, míg végre a tábori törzsorvos tanácsára Gál ezredes (feledhetlen testi és lelki barátom, ki a temesvári szerencsétlen csata után Dembinszky fővezér alatt Rákásnál egyik lábán súlyosan megsebesülvén, az amputatio után Bulcsón meghalt) Aradra szállíttatott, (1849. júl. végén) hogy magamat rendes gyógykezelés alá helyezzem. Elvállásunk bus volt, mintha előérzetük volna, hogy nem fogjuk többé látni egymást! Utam Tapio Szele, Újszászról Aradig 8 napig tartott: lassu lépésben hajtattam és rövid állomásokat tettem; mert a legkisebb zökkenés végtelenül fokozta fájdalmamat; de végre helyre értem összeágyuzott aradi lakásomnak egy épen maradt udvari szobájába, és rendes orvosoltatáshoz láttam. Azonban aug. 9-én ott kelle hagynom Aradot s Világosra hurczoltatnom magamat az összes Aradon volt honvédekkel, hol Görgey eladott minket a muszkáknak s általuk az osztráknak. – A fegyverletétel után fogságba kerültem.

Az ugynevezett vizsgálati fogságom harmadfél évig tartott az Aradi várban, Nagyváradban és a Pesti új épületben. Elítélésemet (kötél általi halálra, majd úgy nevezett kegyelem?! útján 10 évi várfogságra) után Josephstadtba szállítottak, és miután úgy is mint magyar, úgy is mint ember, emberi méltóságom megóvásáért a várparancsnokságnak többször borsot törtem az orra alá, másrészt pedig azon gyanu alatt állván, hogy az emigrációval titkos érintkezésben vagyok, fogságom súlyosbitásául Königrätzbe tettek át, hol másfél évig magamra voltam zárva, míg 1856 év végén a politikai elítéltek legnagyobb része a többi várakból is, így én is, újból Josephstadtba visszaszállítottam, honnan a többi társaimmal együtt 1857 évi május havában kiszabadultam.

Ugynevezett vizsgálati fogságom alatt az egyéb olvasmányok és faragási munkákon kívül tanulmányom tárgyává tettem a francia és olasz nyelveket: Josephstadtban azonban megtanultam az angol nyelvet is: de a nyelvek tanulása utáni időmet a hadtudomány elméleti részének tanulására fordítottam, a miben nagy könnyebbségemre szolgált a hadjáratunk alatt szervezett gyakorlati tapasztalásom. Azonban mindenekfölött legkedvencebb tanulmányom volt az Állam-gazdászat tana, a mely mellett egyébiránt nem hanyagoltam el sem a történelmet

sem a földiratot. – Königrätzben, hol fogságom szigorítása végett a könyvtartás szabadsága tőlem megvonatott, és ahol a szó teljes értelmében tétlenségre kárhoztatattam, a szobám takarítására és víz-hordására kísért sánczos rab – kétségkívül a tőlem elkülönített rabtársaim által megnyerve – alkalmilag becsempészett hozzám egy kopott és hiányos spanyol nyelvtant, és ezt gondosan őrizve, annyira tanulmányoztam, hogy a nyelv alapjait, formáit teljesen ismertem: de a további gyakorlatra hiányzott a spanyol szótár és hiányoztak olvasmányul a spanyol könyvek.

1857 évi májusában kiszabadulván, mint az osztrák fekete könyvbe bejegyzett rebellis Pestre internáltattam és rendőri felügyelet alá lettem helyezve. Pesten a hutirai Lukácsy Sándor barátom által szerkesztett „Kerti Gazdaság”-nak főmunkatársa voltam, s következésképp olyan lapnak szenteltem szellemi munkaerőmet, a mely minden politikai jelleget nélkülözve, egyedül csak a gazdasági szakkal foglalkozott: és mégis folytonos zaklatásnak voltam kitéve. A rendőri atyáskodás irányomban annyira ment, hogy a merre jártam észrevétlenül rendőri szaglások ügyeltek rám: és 1859-ben az osztrák-olasz háború kitörésekor annyira voltam üldözötve, hogy személyes szabadságom immár veszélyben forgott. – Nekem nem maradt más választásom, mint a számkivetés keserű kenyerére elhatároznom magamat. – Az újbóli elfogadás megelőzése végett megtettem: meg kellett tennem! – Midőn a Vulkáni szorosnál, az osztrák határ- és vám örök figyelmét kijátszva, bár életveszéllyel, az osztrák sas körmei közül kiszabadulván, magamat biztonságban éreztem: elvem, meggyőződéseim, hitem szent tűzétől hevítve azon fogadást tettem: hogy imádott hazámba (melynek határ mesgyéjére borulva bucsu-csókomat nyomtam) csak akkor és csak úgy térek vissza, ha az ország imádott Kormányzójával független, szabad hazába térhetek! – Ezen fogadást nem hallotta senki, (csempész kísérem csak könnyeimnek volt tanuja, de zokogó szavaimat nem értette) és holmi ledér, ingatag jellem azon túl is tehetné magát: de hallotta Dunyov István, ki elvét, meggyőződését, hitét soha megalkuvás tárgyává nem tette. –

Kegyed kétségkívül tudja Kormányzónk, az egész mivelt világban osztatlanul tisztelt Kossuth Lajos monumentális munkájából „Iratam az emigrációból” mi volt az én szerepem az emigrációban! Tudva és ismerve szerepemet, természetesnek fogja találni, hogy jobbra sorsra érdemes Magyar hazánk jelenlegi megosztáskosított köz-jogának fenállása alatt vissza nem térhetek!

Szeretem, imádom Hazámat s szabadságáért, függetlenségéért a legjobb szívvvel odaáldoznám a másik lábomat, sőt mind a két karomat: de elvem, hitem oly szentség nekem, hogy attól egy hajszálnyit sem térhetek el, sőt annyira nem térek el: mi-

szint az ugynevezett honosítási törvények ama kellékének, melynek értelmében a külföldön tartózkodó magyar honfiak nemzetilletőségi jogait az osztrák követségeknél vagy Consulátusoknál is fenntarthatják, annyira nem felelek meg, hogy inkább belenyugszom kitagadtatásomba, a nemzet kebeléből való kitaszittatásomba, semhogy mint nemzetiségemre büszke magyar, magyar polgári jogomat holmi osztrák követ vagy Consulnál érvényesítem. –

Az 1860-ki dél-olaszországi hadjáratban való működésünkre nem vonatkozom. – Halhatatlan Vezérünk ama dicső mozgalmának minden phasisai, melyekben mi magyarok mint tényezők résztvettünk, ismereteseKegyed előtt az akkori napi lapokból, és én csak saját egyéniségemre vonatkozó adatokat csatolok ide, hogy Kegyed ezekről is tájékoztatva legyen.

Az 1-sz. alatti másolata azon levélnek, melylyel Garibaldi a Vezér és Dictator megsebesülésem után megtisztelt. – A 2. számú nyomtatvány Bucsuszózatomban, melylyel ezredemtől bucsut vettem. – A 3. számú másolata azon levélnek, melyet Garibaldi hozzám intézett Catániából közvetlen az Aspromontei szerencsétlensége előtt a magyaroknak a felkelésben való részvétele iránt. – A 4. számú Garibaldi azon levele, melyben megköszöni a pesti Democrazia által a Mentanai sebesültek és elesettek családjai javára gyűjtött s általam hozzájuttatott adományt. – Az 5. azon levele Garibaldinak, melyben tudatja, hogy a nagytekintélyű Boccardo-nak általam magyarra fordított „A Föld és fokozatos meghódítása” című munkájából számára küldött tiszteletpéldányt szívesen fogadta. – A 6. számú kivonat egy nápolyi lapból, mely közli Garibaldinak azon határozatát, melynél fogva az általam vezényelt ezred kitüntetés gyanánt az én nevemet fogja viselni. – Végre – nem hiuságból, hanem egyedül a tett dolgok egyszerű felsorolásául – megkell említenem: hogy az olasz kormány felterjesztésére a megboldogult Király által olaszhon iránt szerzett érdemeim elismeréséül az ország mindhárom lovag rendének, u.m. a szt. Moricz és Lázár polgári és katonai, Savoyai katonai, és olasz korona polgári lovagrendjeinek keresztes Lovagjává emeltettem.

Mindezek után mélyen tisztelt kedves Zsiga bátyám, kívánságához képest olyan tárgyra térek, amely komor voltánál fogva csak lehangoltságot idézhet elő. – Értem saját helyzetemet. – Ez, koromhoz és társadalmi állásomhoz képest sem nem kényelmes, sem nem kellemes. – Amputált lábom a gyakori ideges, csuzos rohamok következtében annyira meggyengült, hogy már ide s tova hét éve lesz, mióta nem vagyok képes lakásom küszöbét átlépni és már 8 hónap óta ál-lábomat sem birom felkötni, s a szó teljes értelmében folytonos ülésre vagyok kárhoztatva: más részt válságos állapotba jutott a nem amputált lábom is, mert két lőtt sebem

1849-ből gyakran gyulladásba jő s a gyógykezelése ágyba kényszerít. – A türelem erényében az osztrák rabságban már kellőképpen begyakorolva, zugolódás nélkül viselem sorsomat. – Sokat szenvedtem, évek során betegeskedtem, de a levertség nem környezett soha és azon reményben ringatom magamat, hogy nyugodt, resignált kedély állapotom nem fog elhagyni. – „Si fractus illabatur orbis impavidum ferient ruinae.”

A gyakori betegség, környezetem megbízhatatlansága, jóhiszeműséggemmel való visszaélés, azon elhatározásra birtak, hogy megcsaladosodjam. – Megtettem leginkább azért, hogy életem végperceiben, idegen földön, idegen emberek között s rokon nélkül, ápolás s érdekeltség hiánya miatt kórodába ne kerüljek. – Ezen feltételemben is az ellenkező eredmény jutott nekem osztályrészül! – Ugyan is ápoltatás helyett a gyakori ideges rohamokban szenvedő nőm önmaga szorul a magával is tehetetlen csonka invalidus ápolására: a hat gyermek közül pedig kettő, a második és a harmadik szülöttem, bronchialis és glanduláris betegségben csaknem folytonos gyógykezelés alatt áll, és a jelen évszakban igen válságos állapotban vannak. – Ezen helyzet nem irigyelhető, de a „boru után majd jöhet még derű is”... vagy...

A helyzet családomra nézve, bekövetkezhető kimulásom esetén igen komoly, de nem kétségbe ejtő. Olaszhon nem Magyarország! – Olaszhon nem hagyja el azokat, kik függetlenségi harczaiban hiven szolgálták! – Mig szerencsétlen Magyar hazánkban a 48-49-i honvédek, önkéntesek – a félistenek – éhen halnak; vagy mint hajdan Cromwell dicső seregének maradványai vadak gyanánt üldözve, tűzzel vassal, minden kigondolható zaklatással pusztítatnak; özvegyeik, árváik földön futókká lesznek, addig Olaszhon fölkeresi a legutolsó önkéntest is és megnyugdijazza, sőt csonkult tehetetleneket egybegyűjti és menházakba elhelyezi: özvegyeik ellátásáról, gyermekeik neveléséről gondoskodik. – A jelen ülés szakban pedig nem sokára napirendre tűzve lesz egy újabb törvényjavaslat, melynél fogva a függetlenségi harczokban elbénult tisztek, katonák, önkéntesek, nyugdíjának élvezete haláluk után azoknak özvegyeire s árvákra is kiterjesztendő. Ezen törvényjavaslat általános pártolásban részesül a napi sajtó részéről pártkülönbség nélkül ország-szerre, és a közvélemény osztatlan óhajta szerint az ország gyűlésen általános többséggel fog megszavaztatni. Ezen törvényjavaslatnak megszavazása családom jövőjét biztosítandván, én nyugodt lélekkel hajthatandom le fejemet az örök álomra, mert halálom után csak koldusbotot örökölhető özvegyem és gyerekeim, azon törvénynek védnöksége alá helyezve, nem fognak sem kegyelem kenyérre, sem árva-menházakra szorulni.

Nem tagadom, hogy „datur modus in rebus, sunt certi denique fines” axiomához képest az én

helyzetem is előnyösebbre válhatandott: de öntudatom mindig visszatetszéssel volt az önérdek és előnyök hajhászása iránt. – Személyes és egyéni tekintetből soha, sem a kormányhoz, sem a polgári sem a katonai hatóságokhoz nem folyamodtam. – Pazarló ember soha nem voltam, de szerény nyugdíjamból nem takaríthattam meg semmit, mert még a Magyar Légiónál sem oszlott, nem egy honfitársam vette igénybe tárczámat, és én a legjobb szízzel osztottam meg falatomat azokkal, kiket helyzetők külföldön arra kényszerített, hogy engem igénybe vegyenek. – Különben a Légiónál be volt osztva testvérem, két vingai ifju és egy volt Josephstadt erdélyi rabtársam, kiket segítenem kötelességemnek tartottam.

A Légión feloszlata és honfitársaim haza távozása után magamra maradván, néhány ezer frankot megtakarítottam, azonban a végzet azt is nem nekem szánta. Egy nápolyi bankár, Schwejzi barátom ajánlására gyümölcsözés végett a Credit Fonciere Suisse földhitel intézetre bízam azon tőkém, de négy év előtt ama földhitel intézet megbukott és a Liquidationális per még folyamatban van Párisban; azonban nincsen kilátás arra, hogy valamint visszaphassunk.

Ezen tényeket nem panaszkép hozom fel. Sorsommal kibékültem, és a reám zúdított állapotot zugolódás nélkül viselem. Életemben kevéssel megelégedő ember lévén, mindig addig nyújtóztam, meddig a takaró ért. Családom is így van szoktatva; és minthogy társadalmi állásunkhoz képest a világ igényeinek megfelelően tehetségünkben nem áll, elszigeteltük magunkat a világtól és a legnagyobb visszavonultságban élünk. Ezen nem kényelmes állapotban az a megnyugtató, hogy nem vagyok lekötelezve senkinek.

Igy voltam én a fogságban is. Az osztrákok által értéktelenített magyar pénzjegyek elszedése után egy fillér nélkül maradván, az első két évben az agyon ágyuzott aradi lakásom egy udvari szobájában épen maradt butorom eladásából volt módom élelmezésemet javítani s egyéb szükségemeit fődözni. De midőn ez elfogyott, a fogsági élelmezésen tengődtem (napi 10 kr és egy kenyér részlet). – Josephstadtban érkezett ugyan egyszer számomra 30 forint Aradból, de részint mert nem a leggyöngédebb módon gyűjtetett, részint mert a Várparancsnokság által annak számomra való megérkezése még gyöngédtelenebbül adatott értésemre, én azt vissza utasítottam, és soha segélyezést nem fogadtam el, hanem hat évig a szó teljes értelmében az úgy nevezett, „komisz rab koszt”-on éltem. – Megboldogult jó Atyám se segíthetett, mert ellenei, irigyei a sem írni sem olvasni nem tudó és a bolgár és oláh nyelven kívül mást nem értő egyszerű földmives polgárt holmi bankóperekbe kevervén, ő is megfosztatott szabadságától, és vagyonát a Bach kormány és Provisorium alatt úgy elkezelték, hogy

midőn jó testvérem az örökséget rendezni akarta, ezt annyira megterhelve találta, miszerint az ingatlanok eladásából befolyt összeg a vagyona kebeleztet terhek törlesztésére fordítván, alig maradt pár száz forint számára.

Török polgármester urat nem ismerem, nem ismerhettem, mert kétséget nem szenved, hogy Vingáról való távozásom után (1842) született. Mindenesetre örömmre szolgál, hogy mint földim s szerény Vingai szülött oly tekintélyes városnak mint Temásvár első tisztviselőjévé emelkedhetett.

Végre mint bevezetésül kelle vala emlitenem, fájdalmas érzéssel tudatom Kegyeddal, hogy első sorban gyászolom a kitűnő magyar hazafit, Kormányzónknak végig hű követőjét Ihász Dániel ezredest, a számkivetésben leghivebb, legkedvesebb barátomat, kinek emléke iránti kegyelemem csak végleheletemmel fog elenyészni; másod sorban gyászolom egyetlen kedves jó testvéremet Józsefet, volt honvéd főhadnagyot, a Kormányzónak az Aradi várból Bem tábornokhoz utolsó futárját, volt Magyar Légiónbeli tartalékpáncsnokot, Kegyednek genuai szerény kísérelőjét, a volt Vingai egyszerű földmivest, kit – bár nem volt megcsonkítva mint én, és életkorához képest hosszabb létre tarthatott volna igényt – a végzet előbb szolította ki az élők sorából mint engemet, kire tán még egyéb szenvedések is várnak a kietlen visszavonultságban, idegen földön, idegen emberek között, és kinek fáradt csontjait ma holnap idegen sirhant fogja borítani, nem alamizsna gyanánt, mert ezen idegen föld, melynek függetlenségi harcaiban egy lábomat áldoztam oda, most már második hazámmá vált: de nem fogja földhetni imádozt Hazám szent földje, melynek dicső csatatereit, mint szerető fia, hű véremmel áztattam, hordván roncsolt testemen kilencz seb-érmet.

Mélyen tisztelt Uram, Barátom, szeretett kedves Zsiga bátyám! Bocsnátát kérem az unalmas hosszadalmaságért. Kegyed az egyedüli honfitársam, kivel helyzetemet tartózkodás nélkül leplezetlenül megismertetem, és mivel szülő városom teljesen ignorál, ösztönöztetve érzem magamat Kegyeddal mint Megyém köztisztviselőben álló Vezérével multam és jelenem minden viszontagságait megismertetni, hogy kellőképpen tájékoztatva, azokat illetékesen mérlegelhesse.

Mint ember és magyar hazafi igyekeztem természet kötelességemet a lehető legbuzgóbb jó akarral hiven teljesíteni minden utógondolat nélkül. – Ha többet és behatóbban nem tehettem, ez nem az akaratomon mult, hanem oka az, hogy a végzet nem jelölt ki számomra tágabb hatáskört, melyben tevékenységemet, az áldozatkészségben való buzgalmat nyomatékosabban gyakorolhattam volna. –

Létem alkonyán nem merek számítani improvizált, rohamos fordulatra: a Magistra vitae azonban arra tanít, hogy a „hatás visszahatást szül” és ha

már a jelen nemzedékre nem építhetünk, a jövő nemzedék bizonyára nem fogja összekulcsolt karokkal várni, hogy Berzsenyi a tulvilágról felriassza a keleti közönybe szenderült Magyar nemzetet, elzengvén, hogy:

„Romlásnak indult hajdan erős Magyar...”

és ki fogja aknázni a kilátásban lévő európai átalakítások alkalmát arra, hogy a Haza függetlenségét kivívja.

Isten áldja meg Kegyedet kedves jó Zsiga bátyám a lehető legjobb egészséggel és nyujtsa ki az emberiség javára szentelt életét az emberi lét legtávolabb határáig, hogy azt a Hazának és Megyének közjava előmozdításában értékesíthesse.

Én, részemről megfutam a végzet által kijelölt pálya utamat hiven, megóvom hitemet rendületlenül, és azon öntudatban bucsuzok el Kegyedtől, hogy a nagy Kormányzónak, mint a nép egyszerű fia, a számkivetésben életem utolsó lüktetéséig, magyar szívem utolsó dobbanásáig hű és hű követője maradok...

Végre hálás érzéssel ismétlem lelkem legmélyebben érzett köszönetét a szíves jóakarátért, melylyel kedves soraival minden szava elárasztott és arra kérem, tartson meg ezentul is nagyrabecsült főlebbvalói, honfitársi és baráti jóakarátában és szíves jó emlékében.

Hódoló tisztelettel

szerető és tisztelő
honfitársa
Dunyov István

Ezek után méltóztassék gyertyát gyújtani és ezen értéktelen irka-firka a lángok prédájává bocsátani.

1.sz. melléklet

Déli hadsereg

Caserta, 1860 okt. 17.

Kedves Dunyov ezredes,

Az olyan ember számára, mint Ön, minden dicséret kevés – a magam részéről csak azt kívánom, hogy az Ön és az én hazám kedvéért tartsa meg Isten az Ön legdrágább életét szeretetünkben és hálánkban.

Igaz szeretettel
az Ön
G. Garibaldija

2. sz. melléklet

Déli hadsereg
17. hadosztály 3. dandár 2. ezred

Dunyov ezredes búcsúja ezredétől

Az Isteni Igazság, amelytől közvetlenül származik az az elv, melyért harcoltunk, a nemzeti függetlenség eszméje, ezernyi nagyszerű viszontagságon keresztül vezetett Benneteket, és most visszairányít az atyai tűzhelyhez. Számomra pedig lehetővé tette, hogy betegágyamból Hozzatok intézzem az utolsó szavaimat.

Becsületesen, a jó hazafi tiszta lelkiismeretével teljesítettétek kötelességeket. A hálás haza nem fogja elfelejteni neveteket és családokat, ki mindmáig aggodalomtól remegve élt, büszkén fogad majd Benneteket, azokat az ifjakat, akik annyi önmegtartóztatás és saját életük nemes feláldozása (kockáztatása) árán járultak hozzá ahhoz, hogy az egységes és független Itália dicsőségét emeljék. A nehéz tábori szolgálatban éppugy, mint a heves ütközetekben teljes elégtételemmel szolgálhattok, hogy hallhattam győzhetetlen diktátorgenerálisunk és vezénylő parancsnokunk elismerését. Megköszönöm most nektek fáradhatatlan lelkesedéseket és ugyancsak megköszönöm a tiszt urak közreműködését is. Ez alatt a hadjárat alatt bebizonyítottátok, hogy Itália méltó fiai és őseitek versenytársai vagytok.

Győzhetetlen generálisunk, Garibaldi parancsára most visszatértek házi tűzhelyeitekhez. Ne csökkenjenek Bennetek soha a hazafiúi érzelmek, semmiféle emberi sors során, és viselkedjétek úgy, hogy a haza mindig a becsület és dicsőség útján haladva találjon Benneteket. Amilyen derekasan és merészen viselkedtetek a hadiszolgálat és a csaták során, ugyanolyan jó alattvalók legyetek a polgári életben is, fenntartói a rendnek és nemzeti szabadságnak. Ha ütne az óra az emberiség és Itália örök ellenségei elleni utolsó közdelemre, legyetek készen, hogy felszabadító küzdelmek nagy művének befejezésére siessetek. Itália egy részében még elnyomatásban él a nép, de Ti, újra győzve, hozzá fogtok járulni ahhoz, hogy hazátok eggyé és oszthatatlanná tegyétek a dicsőséges Savoyai királyi ház alatt.

Fáj nekem, hogy bucsuszavaimat nem személyesen intézhetem Hozzatok, és nem szoríthatom meg jobbotokat, ahogy kellene és ahogy szeretném, derék fegyvertársaim! De sebem, mely akadályoz, egyben vigasztalásomra is szolgál azzal, hogy emlékeztet egyik legdicsőbb napunkra, szeretetek és ragaszkodásatok ezer módon kimutatott ezer jelére, és az ügyre való emlékezés nagyban enyhíti sorsom felett érzett keserűségemet.

Köztünk, olaszok és magyarok között, olyan testvéri kötelék van, mely többé fel nem bomolhat – és bármily sors vár még ránk közös életünk változa-

tos és gyors pergése során, remélem, nem fogtok elfelejteni, ahogy bennem is eltörölhetetlenül megmarad nagyrabecsülésem és szeretetem az iránt az egész ezred iránt, melyet módomban állhatott vezényelni.

Nápoly, 1860 dec. 12.

Dunyov István
ezredparancsnok

3. sz. melléklet

Catania, 1862 aug. 21.

Kedves Dunyov,
kiadtam már a szükséges rendelkezéseket, hogy csatlakozhassanak hozzám mindazok a magyarok, akik akarnak.

Pulszky gróftól, akinek a vonatkozó utasításokat megadtam, meghallhatják mindazt, ami történt és így megegyezhetnek vele.

Köszönetet mondok mindazért a sok fáradságért, melyet ügyünkért magukra vállaltak, és kérem, tartsanak meg barátságukban.

Igaz szeretettel:
G. Garibaldi

4. sz. melléklet

Caprera, 1868 dec. 22.

Kedves Dunyovom,
hogy Magyarország és Itália testvérek, azt bizonyítja az Ön hősiessége, aki féllábát veszítette el az olasz harctereken – ott, ahol Tüköryvel és nemes hazájuk annyi kitűnő fiával híressé tették a magyar nevet.

A magyar demokráciához egyetlen szót intézek csupán: szakadjon el Ausztriától! Ilyen hamar elfelejtették volna nemzetük virágát a börtönökben és verpadokon? Vagy azt gondolják, hogy Ausztria nem fog még több magyart akasztani? – hogy amint elmúlik félelme, nem dobja le álszent, jezsuita álarcát, mellyel hiénaarcát takarja? Látták, hogyan gratulált Beust Róma hóhérijának? Kiki visszatér régi szerelméhez? Nem készítenek szánakozó mosolyra, ha azt hallja az ember: a liberális Ausztria?

Ki Ausztriával! – ez az a kiáltás, melynek visszhangoznia kell a Kossuthok és Batthyányok klasszikus földjén – a többi magától jön.

Néhány sort küldök Vidatsnak és szeretetteljes üdvözléseimet Böszörményinek.

Az Ön
G. Garibaldija

5. sz. melléklet

Caprera, 1873 febr. 4

Kedves Dunyovom,
értékként őrzöm meg az Ön könyvét és csak azt sajnálom, hogy nem tudom olvasni. Sajnos, a jezsuitizmus még mindig uralja Európa legnagyobb részét, és mindig készek vagyunk, hogy újra nekilássunk szétzuzásához.

Mindig az Öné
G. Garibaldi

6. sz. melléklet

IL PUNGOLO, esti politikai napilap
Nápoly, 1860 okt. 27. szombat

Dunyov István alezredes, aki súlyosan megsebesült okt. 1-én a Ponte di Valle-i eseményeknél, diktátori paranccsal ezredessé léptették elő és az általa vezényelt ezred e dicső nap emlékére mátol fogva az ő nevét fogja viselni. Ez az előléptetés – melyet méltán kapott meg az, aki annyira kitüntette magát ügyünkért – újabb bizonyítéka annak az igazságosságnak, mely a diktatórikus kormány minden cselekedetét mindig irányítja.

A bolgárok más népek szabadságharcaiban való részvétele és hozzájárulása más népek kultúrájához fontos témája a bánáti bolgárok történelmének is. Ide tartozik a bánáti bolgár közösség képviselőinek a részvétele az 1848-as forradalomban és szabadságharcban, mely a történelemben „Népek tavasza” néven ismert. Ez a részvétel mindenekelőtt Dunyov István bánáti forradalmár nevéhez fűződik, aki Kossuth Lajos és Giuseppe Garibaldi harcostársaként a magyar forradalom és az olasz egyesítés hőse lett.

Személye és élete a bolgár történelemtudományban az 1960-as években vált ismertté Georgi Nesev, Karol Telbizov és Mihail Sipkov

kutatásainak és publikációinak köszönhetően. A témával kapcsolatos forrásokat a Magyar Állami Levéltárban és a budapesti Széchényi Könyvtárban őrzött, a magyar forradalom vezérei által hátrahagyott feljegyzések és levelezések, valamint a szófiai Szent Cirill és Metód Nemzeti Könyvtárban található Dunyov István-émlékiratok, levelezése, és a kor sajtója szolgáltatják.

A népek szociális és nemzeti céljainak összekapcsolása a Nyugat- és Közép-Európát átfogó 1848–49-es forradalmak legfőbb ismertetőjegye. A Habsburg birodalom számára a nacionalizmus kihívásai bizonyulnak a legerősebbnek, mivel a birodalom hatalmas területén nagyszámú etnikai-nemzeti közösség él, amelyek közül egyiknek a létszáma sem haladja meg az összlakosság egynegyedét. Az etnikai modell politikai dinamikába való behelyezése a soketnikumú birodalmat soknemzetiségűvé változtatja és előrevetíti későbbi szétesését.

Mint lélekszámuk alapján a németek után második legnagyobb közösség és nemzeti mozgalmuk lendületének köszönhetően a magyarok a Dunai birodalom vezető forradalmi erejévé válnak. A társadalom szociális struktúrájának megfelelően a magyar nacionalizmus arisztokratikus eredetű. 1848-ban két új szociális réteg kap vezető szerepet benne: az elszegényedő kis- és középnemesség, amely kapcsolatban áll a kereskedő polgársággal, és amely liberális és radikális nemzeti eszméket hirdet Kossuth Lajos vezetésével, és a nemzeti értelmiség a maga forradalmi demokratikus eszméivel, melyek kifejezője Petőfi Sándor, a költő és az általa létrehozott *Fiatal Magyarország* csoport. A magyar nemzeti mozgalom középpontjában a Habsburg-ellenes szabadságharc áll, melynek célja a nemzeti függetlenség kivívása és a demokratikus kormányzási rendszer megteremtése.

A magyarok viszonya a kisebbségekhez a forradalom során nagy jelentőségűvé válik és hozzájárul annak vereségéhez. Abban az időben az ún. történelmi Magyarország területén (amibe Erdély is beletartozik) élő lakosság több mint a fele nem magyar etnikumú. A nemzetiségek megoszlása a következő: 37,3% magyar, 17,2% román, 12,8% szlovák,

10,3% német, 8,6% horvát, 7,3% szerb, 3,3% ruszin, 1,9% zsidó, 1,3% egyéb (cigány, szlovén, bolgár, örmény).

A probléma gyökere a magyar forradalmárok és a nem magyar nemzetiségek szembeállításában rejlik, s ezt az ellenforradalmi erők ki is használják.

Egyrészt a magyar nemesség liberális szárnya, amely a forradalom élére állt, saját politikai érdekeit helyezi előtérbe, és nem hajlandó átengedni a megszerzett hatalom egy részét sem a többi nemzetiségnek. A magyar országgyűlés a határozatot a nem magyar származású lakosság egyenlő jogairól megkésve, csak 1849 nyarán hozza meg. Másrészt a román, szerb és horvát nemzetiségek mozgalmait vagy olyan erők irányítják, amelyek ellenzik a polgári típusú átalakulást, vagy olyan értelmiségiek, akik fontosabbnak tartják a nemzetiségek egyenlő jogait, mint a polgári rendet. Ezért amikor a forradalmi hatalom nem hajlandó figyelembe venni követeléseiket, átállnak a forradalom ellenségeinek oldalára, és tevékenyen vagy passzívan az ellenforradalmat támogatják. A népeknek ez a széthúzása a Habsburg abszolutizmust segíti, amely ezt saját érdekeinek megfelelően manipulálja. Az orosz hadsereg 1849-es tavaszi-nyári intervenciója és a magyar vezetők közti ellentétek kedvező feltételeket nyújtanak a császárságnak, hogy visszaállítsa az eredeti status quot.

A bánáti bolgárok, akiknek a száma akkoriban 20000 körül van, a kis lélekszámú nemzetiségek közé tartoznak Magyarországon. A nagyobb erdélyi román vagy dél-magyarországi szerb és horvát közösségekkel ellentétben ebben az időben nekik nincs szervezett mozgalmuk. Képviselőik teljesen sajátjuknak érzik a magyar nemzeti-forradalmi ügy eszméit.

Ismeretes, hogy a bánáti bolgár közösséget az 1688-as csiproveci felkelést követő vérfürdő után Csiprovecből és a környező falvakból a Dunától északra települők, illetve az 1726-1730 között őket követő, Szvistov és Nikápoly közötti Duna-menti falvakból kitelepülő paulikánusok alkotják. A menekülőket az osztrák kormány hívja és telepíti be a fennhatósága alá tartozó Bánátba. Az első bolgár

BLAGOVESZT NYAGULOV

Egy bánáti bolgár a „Népek tavaszában”

telepek ezen a területen Óbesenyő (Sztar Besenov, ma Dudestii Vechi), ahol 1738-ban a paulikánusok telepednek le és Vinga, ahová 3 évvel később a csiproveciek költöznek. Óbesenyő falusi, míg Vinga városi közösség, ez utóbbi speciális előjogokat kap Mária Teréziától. A bolgárok földművelésből és részben állattenyésztésből élnek. Az értelmiségi réteg kisszámú, és természetesen módon integrálódik a domináns magyar etnokulturális környezetbe.

A bánáti bolgárok a bolgár nemzeti területtől és közösségtől még jóval a modern bolgár nemzet kialakulása előtt szakadnak el. Már őseik áttértek a katolikus hitre, ami megkülönbözteti őket a pravoszláv bolgároktól, de bolgár identitással és öntudattal rendelkeznek. A csiproveciek körében ez az identitás még erősebben jelentkezik a bolgár katolikus vezetők XVII. századi patrióta oktatási és politikai tevékenysége következtében. A Bánátban uralkodó új körülmények miatt a bolgár betelepülők szokásaiban, tradicionális kultúrájában és nyelvjárásában változások következnek be, de etnikai identitásuk alapja nem változik meg. Ennek legfőbb oka az, hogy a körülmények lehetővé teszik számukra az anyagi és később a szellemi prosperitást is. A bánáti bolgár közösség gyors gazdasági és szociális fellendülése az önkormányzási jogok teljeskörű kihasználásával, a közép-európai kultúra jótékony hatásával, a katolicizmus mobilizáló szerepével és az emberek hagyományos munkaszeretetével magyarázható. Ebben a közegben tűnik fel a magyar nemzeti mozgalom későbbi hőse, Dunyov István (Sztefan Dunyov) is.

Dunyov István 1815-ben született Vingán, bolgár földműves családban. Tanulmányai során magasfokú műveltségre tesz szert, és már fiatalon magáévá teszi Kossuth Lajos és Petőfi Sándor forradalmi eszméit. Miután 1843-ban Budapesten befejezi a jogi egyetemet, a Vingával szomszédos Aradon nyit ügyvédi irodát. Politikai és katonai karrierje a szabadságharc idején kezdődik, amelyre a jelt az 1848. március 15-i pesti felkelés adja meg. Áprilisban Aradon a megyei és városi közigazgatási bizottság tagjává választják, később sorkatonaként szolgál a Nemzeti Gárdában és hadbíró a szerb és román felkelők elleni perekben. Több más bánáti bolgárhoz hasonlóan a magyar forradalom eredményeinek megvédése érdekében több ütközetben és hadműveletben vesz részt – harcol Nagybecskereknél, Arad védelménél, Szenttamásnál, Pétervárad bevételénél. Annak ellenére, hogy többször megsebesül, folytatja feladata teljesítését. Hősiességéért és katonai kvalitásáért a forradalmi kormány kitünteti és kapitányi, majd ezredesi rangot adományoz neki. A forradalom leverése után fogságba kerül és az osztrák hatóságok halálra ítélik. a magyar forradalmárok védelmére irányuló kampány nyomására az ítéletet 10 év börtönbüntetésre változtatják.

Mikor Dunyov István 1857-ben kiszabadul a börtönből,

a hatóságok Pestre internálják. 1859-ben, az olasz-osztrák háború kitörésekor több magyar forradalmárral együtt a Szárd Királyságba megy, ahol belép az olasz hadseregbe. A gyorsan véget érő háború után bekapcsolódik a Giuseppe Garibaldi által 1860-ban szervezett, Olaszország egyesítéséért harcoló déli hadjáratba. Részt vesz a Szicília elleni sikerrel végződő hadműveletben és később a Nápolyi Királyság ellen folytatott háborúban is. Magyarok és néhány bánáti bolgár, köztük József bátyja részvételével ezredet alakít. A Dunyov István vezette ezred különösen a Volturno folyó melletti ütközetben szerez nagy érdemeket, amely döntő jelentőségűnek bizonyul a nápolyi Bourbonok elleni győzelemben. A bánáti bolgár a harcmezőn súlyosan megsebesül, rokkanttá válik, fél lábát elveszti. Érdeimei elismeréseképpen Garibaldi személyesen köszönti, és a legmagasabb olasz katonai és polgári kitüntetéseknek kapja.

Dunyov István továbbra is Olaszországban marad, ahol jogi és gazdasági problémákkal foglalkozik, ilyen irányú tudományos, publicisztikai és fordítói tevékenységet folytat. Pistoia városában hal meg 1889-ben, ott is van eltemetve. Halálakor a Budapesti megjelenő *Fővárosi Lapok* ezt írja: „Elhunyt az 1848–49-es szabadságharc egyik legbátrabb harcosa...”

Dunyov István magáénak vallja a forradalom szabadságot, testvériséget és egyenlőséget hirdető eszméit, amelyekhez haláláig hű marad. A bánáti forradalmár „szabad, független és boldog” hazáról álmodik, és ezt hiányolja a dualisztikus Osztrák-Magyar Monarchiában, amely a magyar vezetők és a Habsburgok 1867-es kiegyezése után jön létre. Ezért nem él az új hatalom által az 1848-as forradalmároknak meghirdetett amnesztiával, és nem tér vissza hazájába, ahogy a Vingai járás képviselőjelöltségét is visszautasítja.

Ugyanakkor, ahogy a magyar forradalom vezére Kossuth Lajos, a bánáti forradalmár is átértékeli a forradalom tapasztalatait, és rámutat annak hibáira. Száműzetése során 1862-ben Kossuth felismeri a Duna-menti népek szabad konföderációjának szükségességét, amely Magyarországot, Erdélyt, Romániát, Horvátországot és Szerbiát egyesítené. Dunyov István is osztja azt a nézetet, hogy a népeknek össze kell fogniuk a közös „ellenség” ellen, sőt még szélesebb körű konföderációt képzel el. Gábor Fábriánhoz, az aradi magyar vezetőhöz 1867-ben írt levelében ezt írja: „A ‘magyar Salamon’ legnagyobb hibája még az elején az volt, hogy nem szorgalmazta a megegyezést a horvátokkal, a szerbekkel és a románokkal, ami az említett népekkel való közeledést elősegítette volna... A horvátokkal, szerbekkel, románokkal való összefogás alapot nyújtott volna arra, hogy az egész Dunai síksággal, sőt még Bulgáriával is szövetséget kössön.” Jóllehet egész életét más népek felszabadító mozgalmainak szenteli,

és mindenekelőtt mint magyar hazafi szerez nagy érdemeket, Dunyov István soha nem felejtí el bolgár származását, és mindig nosztalgiával gondol vissza gyerekkorára és szülőföldjére.

Az 1848-as forradalom ügye elbukik, – egyrészt a haladó erők széthúzása miatt, amely minden nemzeti közösségben tapasztalható volt, másrészt az európai abszolutizmus ellen felkelő népek hatékony közös frontjának hiánya következtében. Ennek ellenére a forradalom kifejezésre juttatja a demokrácia és a szocializmus, az építő nacionalizmus és a kölcsönös függőséget jelentő internacionalizmus eszméit, amelyek a következő évtizedek során keresik a megvalósulás lehetőségét.

1848 nemcsak a nagy népek számára válik „tavasszá”, hanem a kisebb etnikai csoportok számára is, amelyek addig a nagyok árnyékában éltek. Új időszak kezdődik ekkor az elnyomott európai etnikai-nemzetiségi közösségek történelmében, melynek legfontosabb része a kulturális és politikai egyenjogúságért vívott harcuk.

A Dunai Birodalom forradalma által megfogalmazott eszmék sorába tartozik a bánáti bolgárok etnokulturális újjászületése a XIX. század második

felében. Ennek eredménye a bánáti bolgár nyelvjárás használatának a bevezetése az iskolai oktatásban és az istentiszteleteken, a bánáti bolgár írásbeliség megteremtése, imakönyvek, tankönyvek, szépirodalmi művek, újságok és folyóiratok kiadása, a Vingai Pedagógus Társaság tevékenysége. Ebben az időben alakul ki végérvényesen a sajátos kulturális identitása ennek a kis közösségnek, amelynek sikerül megőriznie bolgárságtudatát. A közösség egyik különös ismertetőjele a nagy alkotói potenciál, amely napjainkban, az öreg kontinens keleti részén élő népeinek új „tavasza” után is megmutatkozik.

Két lábon álló bolgár oroszánt ábrázoló papírtekerics, a háttérben keresztbetett kard és toll – ez ma a Romániai Bánáti Bolgárok Szövetségének a címere. A két szimbólum, a kard és a toll azt a két erőt jelképezi, amely a közösség egész történelmét végigkíséri, és magyarázatot nyújt a legrégebbi bolgár etnikai diaszpóra fennmaradására. Ebben a történelemben nagy jelentőségűek Dunyov Istvánnak a nemzetek 150 évvel ezelőtti szabadságharcai során szerzett érdemei is.

Genát Andrea fordítása

Amikor 1848-ban kitör a forradalom Magyarországon, a bolgár sajtó még gyerekcipőben jár. 1844-ben a törökországi Szmirnában indította el Konstantin Fotinov az első bolgár folyóiratot, a *Ljuboszloviét* (Szép Szó), amely 1846-ig létezett. Ekkor adta ki Lipcsében az alig 26 éves Ivan Bogorov első lapunkat, a *Balgarski orelt* (Bolgár Sas), amely alig több mint egy évig jelent

meg. A lap tiszavirág élete nem keserítette el kiváló irodalmárunkat és népművelőnket, aki felismerte, milyen fontos szerepe van a sajtónak a népek szellemi és társadalmi életében. 1848 elején, két és fél hónappal a magyar forradalom kitörése előtt indította útjára a *Carigradszkij vesztniket*

(Isztambuli Újság), mely a felszabadulás (1878) előtti bolgár periodikák közül a leghosszabb életűnek bizonyult.

Ivan Bogorov kitűnően képzett és nagy hivatástudattal rendelkező literátor volt. Több nyelven beszélt, eredetiben olvasta az európai és az amerikai sajtót. Lapja külpolitikai híryanagában központi helyet szentelt a magyar forradalomnak. Vajon csupán azért, mert Európa és a világ akkori eseményei között a legjelentősebb volt? Vagy talán azért, mert már Hunyadi János és V. László Bulgária felszabadításáért indított hadjárata óta hazánkban eleven érdeklődés él a magyarok iránt, amiről számtalan máig fennmaradt népdalunk is tanúskodik?

A *Carigradszkij vesztnik* leszögezi, hogy „a kormányzat tetteit és általában a külpolitikai híreket mindenfajta hozzáfűzés nélkül közli”. A külpolitikai híreket a szerkesztő valóban „mindenfajta hozzáfűzés nélkül” találja, ugyanakkor sokféle idézetet választ ki és foglal össze. Sajnos könyvtárainkból hiányoznak az első évfolyam számai, de közvetett források és főképp a későbbi évfolyamok fennmaradt példányai alapján megállapíthatjuk, hogy a magyar forradalomról közzétett számtalan híradás nem csupán arról kívánta tájékoztatni az olvasókat, mi történik az osztrák birodalom ezen elnyomott részében, mely éppúgy legnépesebb tartománya a Habsburgoknak, miként a török birodalomnak Bulgária.

Az 1849. július 31-i, 58. számban ezt olvassuk: „A következő két, rövidített kiáltványból – egy osztrák tábornokéból és a magyar kormányzóéból – elképzelheti az olvasó, mily elszánt és ádáz küzdelem az, melynek köszönhetően most egész Európa vígyázó szemeit a szerencsétlen Magyarországra veti”. Az első „kiáltvány” Haynau tábornoké, s a felázadt magyarokra váró megtorlásokról szól, mint például: „Minden város, község és falu, amelynek

lakói közül bárki is hátráltatja az osztrák és az orosz hadsereg futárait, élelmének szállítását vagy csapatrészeit, vagy bármi módon kárt tesz bennük, földig romboltatik”. A második a „Kossuth és a minisztérium felhívása”, mely szerint „... felszólítjuk Isten és a haza nevében... s fegyverre kiáltunk minden honpolgárt!” A lap ennek a kiáltványnak az előbbinél nagyobb teret szentel.

Szó szerint idézi az összes parancsot, többek között az alábbiakat is: „A hazánkba betűrt muszkák és azokat behívó istentelen ausztriai császár ellen az általános keresztes népháború ezzel megkezdetik. ... Kihirdetés után minden ép férfit, ki kardját bírja, magát 48 óra alatt vala-

mely fegyverrel ellátni tartozik, akinek lőfegyvere vagy kardja nincs, az kaszát és baltát ragadjon; a kasza rohamra, a balta pedig kézi viadalra, bátor kézben alkalmas fegyverül szolgál. Nem magyar az, czudar az, aki fegyverben válogat, és nem védi magát azzal, ami kezébe akad... Különös gondja legyen a népnek, hogy az ellenséget éjjel soha pihenni ne hagyja, hanem véletlenül megrohanó... támadásokkal... Az ellenség elől minden eleséget, máhát, bort, pálinkát el kell takarítani, rejtett hegyközi helyekbe, vagy lápok, mocsarak közé... gyujtsák fejökre a házakat...” (E rendeleteket alig egy év múlva 50 000 bolgár felkelő is felhasználja Nis és Belogradcsik környékén, az áprilisi felkelésben Georgi Benkovszki pedig utasítást ad a felkelők által elhagyott falvak felgyújtására.) Érdekes, hogy kiáltványa végén Kossuth orosz példára hivatkozik: „E század elején, midőn Napoleon a muszka birodalmat megtámadá, ez által menték meg magokat a muszkák az enyészettől.”, vagyis saját falvaik, sőt Moszkva felégetésével.

A magyar forradalom értékelése valóban „mindenfajta hozzáfűzés nélkül”-i. (Veszélyes dolog egy forradalomról és szabadságharcról elmélkedni, ha lapod annak a birodalomnak a fővárosában jelenik meg, mely néped rabigába hajtotta.) De lám, milyen *Elméledések a Magyarországi háborúról* kerültek be az 1849. szeptember 10-i, 64. számba, „három kiváló európai lapból”. Címüket nem említi, mindössze annyit, hogy francia, angol és német újságokról van szó. „A francia lap szerint: „...Magyarország hadba szállt az egyesített osztrák és orosz erőkkal. Ez olyan jelentős európai esemény, melynek következményei nemcsak ma kíváncsok: a jövődő követelése ez, a most elásott magvak néhány év múlva felélednek... Kik látták őket e nagy csatákban rendezve, azok szívében feltámadtak a mesék cso-

dás hősei... Ausztria nem tudta legyőzni őket, csupán idegen segítséggel.”

Az angol újság hangsúlyozza, hogy „Az osztrák kormány barátai őszinte örömmel fogadták a végkifejtet... A jelenlegi európai egyensúly épsége érdekében... Ausztria meg kell maradjon nagyhatalomnak... Franciaország és Anglia kívülállásra íteltett”. Ez a lap is megjegyzi azonban, hogy „Oroszország beavatkozása nélkül... merészség lett volna jóslatokba bocsátkozni”.

A német újság nem rejt véka alá elégedettségét afölött, amit Görgey Artúr tábornok Paszkevicz tábornoknak írt, miszerint „szándékában áll elfojtani a polgárháborút és Kossuth romboló kezdeményezéseit”. Megemlíti, hogy „más magyar vezetők” is „árulónak és lengyelbarátnak tartják Kossuthot”, hogy Görgey „nem áldozza fel a hazát Kossuth kivánságára, s hadserege vérért sem ontja mások ábrándjaiért.... Így Magyarországot nem meghódították, hanem maga hódolt be”. A behódolás célja az volt, „hogy megerősödjön... a republikánus lázítással szemben”. Ez elárulja minden egyeduralkodó retteget a magyar forradalomtól.

„A külpolitikai hírek” a *Carigradszkij veszt*nikben egyértelműen azt sugallják, hogy Oroszország segítségével nélkül Ausztria nem győzhetett volna, vagyis a magyarok kivívták volna szabadságukat. Ezek szerint nem pusztán kaland volt az 1829 szeptemberében létrejött drinápolyi orosz-török békekötés után Georgi Mamarcsev által szervezett felkelés. Hiszen mielőtt elérték volna Drinápolyt, a bolgárok a Balkán hegységtől Lozengrad és Ljuleburgasz vidékéig felkeltek és magukhoz ragadták a hatalmat. Dibics Zabalkanszkij főparancsnok azonban letartóztatta Georgi Mamarcsevet, majd azt a delegációt is, amely szabadon bocsátását és az oroszok kivonulását követelte, hadd „ütközzenek meg maguk a bolgárok a törökökkel”. A drinápolyi béke a bolgárok lefegyverzésére kötelezte az oroszokat. Amikor pedig 1821-ben görögök, bolgárok és románok együtt lázadtak fel a török ellen, és az orosz cártól kértek segítséget, az azzal fenyegette meg őket, hogy a szultánnak nyújt segítséget. A Szent Szövetség, melyet az európai uralkodók 1815-ben hoztak létre, kölcsönös segítségnyújtásra kötelezte őket minden európai forradalom elfojtásában. 1849. november 12-i, 73. számában a *Carigradszkij veszt*nik leközi az orosz cárnak a török szultánhoz intézett üzenetét, melyben többek között ezt írja: „A magyar zendülés nem csupán az Osztrák Monarchia létezését

fenyegette, hiszen annak egysége az európai egyensúly alapeleme. Ez a gyűlöletes lázadás más forradalmi tűzfészekkel, különösen a lengyel propagandával való kapcsolatainak köszönhetően, magát a társadalmi rend alapját fenyegette...”

A forradalom elfojtása után a *Carigradszkij veszt*nik tájékoztatja olvasóit, hogy egyetlen hónap alatt 1600 magyart ítéltek el a lázadásban való részvételért, hogy a tűz és más pusztítás okozta károk igen nagyok, különösen Erdélyben, ahol „csak egyetlen híd, egyetlen hídszerkezet” maradt épen, „a többi lerombolta a háború”. Kivonatossan közli az újság Kossuth Lajosnak a megtorlások utáni kiáltványát is, szó szerint idézve szavait: „Tetteimmel többet nem használhatok hazámnak; ha halálom valami jót hozhat számára, örömmel adom életemet áldozatul.”

Minden kétségen felül áll a lap rokonszenve a magyar forradalom, lelkesedése a magyarok hősiessége és Kossuth Lajos bátor kiállása iránt. Kétségtelenül ennek is köszönhető, hogy a bolgárok oly örömmel fogadták a Kossuth vezette, hazánkba emigráló magyar forradalmárokat. A magyar emigráció tevékenységének áldásos hatásáról szintén a *Carigradszkij veszt*nik tanúskodik elsőként. Az 1851. április 28-i, 32. számban tudósítást közöl központjukból, Sumenből. A lap munkatársa így számol be: „Elcsodálkozám, amint megláttam és saját fülemmel hallottam a fiatal sumeni diákokat európai mód kottából játszani mindenféle hangszereken, pl. hegedűn, gitáron, fuvolán, klarinéton, nagybőgőn, és olyan nehéz európai dallamokat kihozni belőlük, mint a quadrille, a polka, a keringő, a mazurka, a csárdás és más efféléket, melyeket hat hónap alatt sajtátítottak el, amin maga tanítójuk, Sáfrány is csak csodálkozott.

A magyar emigráció gyümölcsöző hatása a bolgárokra, akik között éltek, külön téma, de vitathatatlan, hogy a *Carigradszkij veszt*niknek nagy érdeme van a Magyarország iránti tartós érdeklődés felkelésében. Aligha véletlen, hogy Petőfitől már a felszabadulás előtt fordítottak nálunk, később pedig az egyik legnépszerűbb külföldi költővé vált. Az 1876 előtti leghosszabb életű lapunk a magyar forradalomra irányította a művelt bolgárok tekintetét, arra az ügyre, amely „a jövőendő követelése”. Ezzel a nemzeti újjászűletés jeles képviselője, Ivan Bogorov arra készítette őket, hogy felismerjék a jövőendő követeléseit.

Juhász Anna fordítása

PETŐFI SÁNDOR

Az őrült

— — — Mit háborgattok?
Takarodjatok innen!
Nagy munkába' vagyok, Sietek.
Ostort fonok, lángostort, napsugarakból,
Megkorbácsolom a világot!
Jajgatnak majd és én kacagok,
Mint ők kacagtak, amikor én jajgattam.
Hahaha!
Mert ilyen az élet. Jajgatunk és kacagunk.
De a halál azt mondja: csitt!
Egyszer már én is meghalék.
Mérget töltöttek azok vizembe,
Aki megitták boromat.
S mit tettek gyilkosaim,
Hogy gaztettöket elleplezzék?
Midőn kiterítve feküdtem:
Reám borúltak s könnyezének.
Szerettem volna fölugrani,
Hogy orraikat leharapjam.
De nem harapom le! gondolám,
Legyen orrok és szagolják,
Hogy rothadok, s fúladjanak meg.
Hahaha!
És hol temettek el? Afrikában.
Az volt szerencsém,
Mert egy hiéna kiása siromból.
Ez az állat volt egyetlen jóltevőm.
Ezt is megcsaltam.
Ő combom akarta megenni:
Én szívemet adtam oda,
S ez oly keserű volt, hogy megdöglött tőle.
Hahaha!
De hiába, csak így jár,
Ki emberrel tesz jót. Mi az ember?
Mondják: virágnak gyökere,
Amely fölön a mennyben virúl.
De az nem igaz.
Virág az ember, melynek gyökere
Ott lenn van a pokolban.
Egy bölcs tanított engemet erre,
Ki nagy bolond volt, mert éhenhala.
Mért nem lopott? mért nem rabolt?
Hahaha!
De mit kacagok, mint a bolond?
Hisz sírnom kellene.
Siratni, hogy oly gonosz a világ.
Az isten is felhőszemével
Gyakran siratja, hogy megalkotá.
De mit használ az ég könyűje is?
A földre hull, a ronda földre,

Hol az emberek lábbal tiporják,
S mi lesz belőle,
Az ég könnyéből?... sár.
Hahaha!
Oh ég, oh ég, te vén kiszolgált katona,
Érdempénz melleden a nap,
S ruhád, rongyos ruhád a felhő.
Hm, így eresztik el a vén katonát,
A hosszú szolgálat jutalma
Egy érdempénz és rongyos öltözet.
Hahaha!
S tudjátok-e mit tesz az emberi nyelven,
Midőn a fűrj azt mondja: pitypalatty?
Az azt teszi, hogy kerüld az asszonyt!
Az asszony vonzza magához a férfiakat.
Mint a folyókat a tenger;
Miért? hogy elnyelhesse.
Szép állat az asszonyi állat,
Szép és veszedelmes;
Arany pohárban méregital.
Én ittalak, oh szerelem!
Egy harmatcseppnyi belőled édesebb,
Mint egy mézzé vált tenger;
De egy harmatcseppnyi belőled gyilkosabb.
Mint egy méreggé vált tenger.
Láttátok-e már a tengert,
Midőn a fergeteg szánt rajta
És vet beléje halálmagot?
Láttátok a fergeteget,
E barna parasztot,
Kezében villámösztrökével?
Hahaha!
Ha megérik a gyümölcs: lehull fájáról.
Érett gyümölcs vagy, föld, lehullanod kell.
Még várok holnapig;
Ha holnap sem lesz a végitélet:
Beások a föld közepéig,
Lőport viszek le
És a világot a
Levegőbe röpítem... hahaha!

Petőfi Sándor munkásságának magyarországi kutatói nem tartják Az *őrült* című monológiát a szerző legjellegzetesebb művének. Határon túli fogadtatása azonban felértékeli a verset. Kiderült, hogy a 19. század végéig néhány európai fordító érdeklődési körébe is került, közülük hárman szláv nyelvterületéről származnak. Közöttük van a bolgár irodalom pátriárkája, Ivan Vazov is, aki

a mű első értelmezője és egyben az első szabadulása [1878 – a szerk.] utáni Petőfi-fordító Bulgáriában. A bolgár sajtóban Petőfi neve legelőször 1872-ben jelenik meg az isztambuli *Csitaliste* (II. évf., 18. k.) folyóiratban; Atanasz Iliev, aki ez idő tájt Bécsben tanult, közreadja *Remény* című versét. De bolgár földön Az *őrült*nek régebbi a története, mint szerzőjének első bemutatkozása nyomtatásban vagy akár Vazov fordítása, amely 1891-ben a *Dennica* című folyóiratban jelent meg. Ez a történet az 1849. október harmincadikai dátummal függ össze, amikor egy csapat magyar forradalmár, akik elérték Vidint, színházi előadást tart, (házánkban az elsőt) hogy sebesült bajtársaik számára anyagi támogatást szerezzenek. Bulgáriában először Egressy Gábor adja elő Petőfi Sándor Az *őrült* című monológiáját.

Időközben, még Vazov fordítása előtt, 1856-ban **Jovanović Zmaj** Jovan szerb költő is eredetiből lefordítja ezt a művet, és a *Letopis Matica Srpska* című folyóiratban közzé is teszi. E tökéletesnek kikiáltott és éppen ezért Zmaj saját munkásságával összeforrott átültetés alapján készült **Vlagyimir Umanov-Kaplunovszkij** orosz fordítása is, amely 1887-ben a *Delo* című folyóiratban (6. k.) látott napvilágot, és 1888-ban bekerült a *Bajan* című gyűjteményes kötetbe (*Сборник произведений современных славянских поэтов и народной поэзии*, Петроград, 1888). 1860-ban Az *őrült* francia nyelven is megjelenik, **Charles Louis Chassain** *Le poète de la révolution Hongroise Alexandre Petoefi* (Bruxelles-Paris) című könyvében. 1877-ben a mű újra megjelenik franciául, **Ernest Leroux** *Le Chevalier Jean* című kötetében, amelyet **Auguste Dozon** (1822–1891) francia irodalmár és folklorista, szaloniki, janinai, plovdivi és belgrádi konzul, a *Kiadatlan bolgár népdalok* (1875) szerzője fordított le az eredeti alapján.

Az *őrült* fordításairól számos tanulmány született, melyek az eredeti szöveg idegen nyelvű interpretációhoz vezető útját kívánták bizonyítani. Ivan Vazov fordítása mint utolsó láncszem szerepel az **eredeti szöveg – J. J. Zmaj átültetése – V. Umanov-Kaplunovszkij fordításának** láncolatában, mi-

közben a szerzők tézisei csupán néhány részletben térnek el egymástól. Póth István mégis azon a véleményen van, hogy a szöveg útjának kérdése még nem egészen tisztázott. Ljuben Bumbalov egyenrangúként kezeli Zmaj és Umanov fordítását, és közvetítőknak tekinti őket a vazovi fordításhoz. Jonka Najdenova elfogadja elődei álláspontját.

A fordítás Vazov folyóiratának, a *Dennicának* a második évfolyam első számában kap helyet, amelyben a szerző a szerb-bolgár háború ötödik évfordulójáról emlékezik meg. A lapszám Vazov *Két ellenség* című elbeszéléssel kezdődik, amely egy mozzanatot elevenít fel ebből a szláv népekre oly szégyen-

letes háborúból. Ugyanitt olvasható *Árva anyám* című verse és a *Bulgárián kívül* című útirajza is, ezek olyan művek, amelyek a költő száműzöttségéhez kapcsolódnak: a *Dennicát* Ogyesszából történt visszajövetele után kezdi kiadni a költő, aki 1886 őszétől 1889-ig tartózkodik az orosz városban. A folyóirat e számából egyszerre sugárzik a nosztalgia és a korabeli valóságba való beletörődés. E hangulathoz kiválóan illenek Az *őrült* romantikus-mizantropisztikus fordulatai.

Hol fedezhette fel Vazov először ezt a művet számára hozzáférhető nyelven? Ha megvizsgáljuk a fordítást, amelyet L. Bumbalov részletesen elemez cikkében, nagyon valószínű, hogy ez még Ogyesszában történhetett, ahol a *Bajan* című kötet mindenképpen a költő birtokában kellett hogy legyen, hiszen benne néhány saját műve is szerepelt. Vazov tulajdonképpen egy fordítás fordítása révén ismerkedett meg a verssel, ugyanis Umanov-Kaplunovszkij Zmaj átültetését fordítja le. L. Bumbalov az összehasonlító szövegelemzés segítségével végül is a két szöveg párhuzamos használata és a közöttük lévő hasonlóság mellett érvel. A négy kutató között azonban egy sem tételezi fel, hogy Vazov Az *őrült* francia fordítását is ismerte volna, habár a francia az általa használt nyelvek közé tartozott. Még érdekesebb, hogy a szöveg hetedik versszakában egy madárról esik szó („А разумяхте ли що значи / Кога запее припилецът?... Тухо!...”), amelyet lábjegyzetben nem az irodalmi nyelvi fordítás alapján magyarázott meg, hanem francia megfelelőjével, a *la caille* szóval. Így sem a szerb, sem az orosz fordító nem járt el. Miért keresi Vazov a francia megfelelőt, ha a *pripilec* szó (orosz fordításban – *perepel*, a szerbben – *prepelica*) a bolgár nyelvben is létezik (**Najden Gerov** felveszi a *Bolgár nyelv szótárába*, mint *preperica*, illetve más változatban *prepe-*

lica), és a jelentése éppen *fürj*, mint ahogy Petőfinél is? Minden más magyarázat értelmetlennek tűnik, egy kivételével: a költő már ismerte *Az örült* francia fordítását is. Ha ez mégsem így lenne, akkor a szóban forgó megjegyzést üres póznak kellene tekinteni.

Mint ahogy már rámutattunk, abban az időben a vers két francia fordításban is fellelhető. **Charles Chassain** könyve megtalálható a szófiai Cirill és Metód Nemzeti Könyvtár állományában, de a benne szereplő fordításban nem a *la caille* szó fordul elő, hanem a határozatlan *l’oiseau*. El kell vetnünk a feltételezést, hogy Vazov ismerte e fordítást, habár nála is hasonló a mű tagolása (8 versszak, összesen 93 verssor). Csak azt feltételezhetjük, hogy a bolgár költő valahol találkozott Auguste Dozon fordításával. Ez nem zárható ki, hiszen Vazovnak ismernie kellett legalább az ő folklórgyűjteményét, ráadásul a benne szereplő dalok hatására néhány verset is írt, még a **Zora** című folyóirat idején, amit a költő 1885-ben Plovdivban adott ki. Feltehető, hogy még ebben a periódusban találkozott Petőfi *Az örült* című versével, és annak későbbi felfedezése a *Bajan* című kötetben arra sarkalta, hogy le is fordítsa e művet.

Sajnos most még nem tudom bizonyítani ezt a feltevést, ugyanis az a kötet, amelyben Dozon fordítása megjelent, nem lelhető fel sem a bolgár, sem pedig a magyar központi könyvtárakban. Ugy gondolom azonban, hogy ezt a hipotézist érdemes tovább vizsgálni, hiszen olyan problémát világíthat meg, amely mind a bolgár, mind a magyar kutatókat foglalkoztatja. Ez pedig, más részről, még egyszer bizonyítja az európai kulturális értékcseré életképességét, amely a határok és nyelvi eltérések ellenére is összeköti, még haláluk után is, kontinensünk kultúrájának jeles képviselőit.

Menyhárt Krisztina fordítása

Illés Lajos: Petőfi első verse bolgár nyelven. – Tiszatáj, 1966, 12.sz.

I. Póth: „Die Verlage Ivan Vazovs zu seiner Petőfi – Übersetzung”. Studia Slavica, XIII, Budapest, 1967.

Бумбалов, Л.: За Вазовия превод на „Лудият” от Шандор Петъофи. – Литературна мисъл, 1968, кн. 5

Найденова, Й.: Основни моменти от проникването на поезията на Петъофи у нас през периода 1877–1944”. – Литературна мисъл, 1984, кн. 2

Bulgáriának a címben szereplő elnevezése korántsem véletlen, hiszen évszázadokon keresztül honos volt mind a magyar tudósok és utazók körében, mind a magyar nép tudatában. Gyökerei a bolgár nemzet történelmének egyik tragikus időszakára vezethetők vissza. Fél évszázados szakadatlan küzdelem után, 1396-ban az országot a török birodalom meghódította, a felszabadulás 482 év múltán jött el az 1878. március 3-án az Isztambul mellett San-Stefanóban aláírt békeszerződéssel. Hiába volt azonban az idegen, kegyetlen erővel elnyomó hódoltság – a bolgár nemzet megőrizte öntudatát és hovatartozását. Így a Kossuth-emigráció ugyan az Oszmán

Birodalomba került, de valójában Bolgárországba és a bolgárok közé. Sőt a török számadási könyvekből kivehető, hogy Kossuthnak és emigránstársainak az ott-tartózkodásukkal kapcsolatos kiadásokat nem a Magas Porta fedezte, hanem a bolgár adófizetők, az összegeket a török hatóságok különböző járásokból vették el, így pl. a vidini és kulai 31 488 grost adott, a lomi 18 760 grost stb. Kossuth szavai szerint a magyar altiszteknek havi 42 grosból kellett eltartaniuk magukat, a törökök azonban nem voltak hajlandók többet adni.

Maga Kossuth Lajos 1849. augusztus 22-én érkezett Bolgárországba, Vidinbe, harcostársai folyamatosan követték, köztük volt Kinizsi István, akinek a visszaemlékezései talán a legérdekesebbek közé számítanak. Az akkor huszonhárom éves huszár százados a vöröstoronyi szorost védő lovascsapat parancsnoka volt, de kénytelen volt meghátrálni a Szeben felől támadó mintegy 8 ezer orosz elől. Ezután került Krajovára, „akkora város, hogy abban az osztrák maradék állománya, az oláh hadsereg díszje, a muszka sebesültek s ezek fölött örökös török csapat már el volt helyezve, mind emellett nekünk is jutott egy jó nagy kaszánya.” A magyarok érkezésük után kimenőt kaptak, és szinte azon nyomban összeverekedtek a gyengélkedő osztrák tisztekkel és katonákkal. A török katonaság nagy nehezen, csak késő este tudta a magyarokat a laktanyába összeterelni – „duzzadt képekkel, véres főekkel, de diadalt sugárzó arcokkal”. A büntetés sem késett azonnal Vidinbe kellett indulni.

Kinizsi István hajón érkezett Vidinbe, s látva a parton a sátrak megszámlálhatatlan tömegét, elcsodálkozott, hogy a törökök még ezekben élnek. Kiderült azonban, hogy a magyaroknak állították föl. A vidini napok nyugtalanságban teltek el; az osztrák és az orosz kormány kiadatási követelésére a szultán

csak szeptember 16-án adott nemleges és határozott választ, október 7-én pedig megszületett a döntés, hogy Kossuth Lajost és emigránstársait az ország belsejébe kell átköltöztetni. Következő tartózkodásuk helyeként Sumen városát jelölték ki, mivel ott a török helyőrség a legnagyobb létszámú volt.

A vidini általános képet jól érzékelteti Kinizsi István:

„S mily pezsgő, változatos élet folyt itten? Az olaszok rákásztak és békásztak, a lengyelek egymás közt civakodtak és szidalmazták a muszkát, a svábok duzzogtak, a magyarok átkozták a németeket, a székelek csapatonként szökdöstek, az összes publikum egy része pedig fogta a hasát, verte

magát a földhöz, s naponta öt-hat ember búcsúszó nélkül távozott a másvilágra... Az orvosok, rögtönzött orvossegédek és betegápolók osztogatták az ecetet és koleracseppeket, a törökök pedig osztogatták a juhhúst, rizskását, vöröshagymát és rossz vörösbort, s hordozgatták a sátrak mögé kiszenvedett bajtársainkat, kiket frissen ásott mély gödrökbe takarítottak el....” A civakodásokon és szidalmazásokon aligha kell csodálkozni, hiszen egy nagy csata veszett el, s emiatt bukott az oly áhított szabadság. A járvány is szinte természetes volt az Oszmán Birodalomban, ráadásul Vidinben ezrek gyülekeztek. De talán a legnagyobb megaláztatásban Kossuth Lajosnak volt része, amikor egy török tábornok és egy százados – legfelsőbb parancsra – poggyászát ellenőrizték, egy kicsit elkésve, s ebben a magyar koronát keresték. Felháborodásának az emigráció vezetője az angol és francia követnek írt levelében adott hangot, erről a bolgár *Carigradszki Vesztnik* is hírt közölt. Más megpróbáltatások is vártak a vert Kossuth-seregre: még Vidinben, szeptember második és október első felében – büntetlenség ígérete mellett – elkezdődött az iszlám vallásra való áttérítés, így ott összesen 3 tábornok, 1 ezredes, 2 alvezredes, 8 őrnagy, 27 százados, 25 főhadnagy és hadnagy, 15 gyalogosőrmester, 23 tizedes, 3 orvos, 1 tábori gyógyszerész és 129 közlegény esküdött föl a Koránra, köztük 216 volt a magyar. Kossuthnál is megpróbálkoztak, de sikertelenül.

Bem tábornok az, aki elsőnek indult útnak Vidinből Sumenbe, három nap múlva, november 3-án Kossuth Lajos és az őt kísérő 423 fő. Ezt Kinizsi István pontosan leírja: Elől ment Ibrahim bej egy szakasz török lovassal. Utána mentek az élen: Kossuth, gróf Batthyányi Kázmér és daliás neje, a Perczelek, Asbóth Sándor, Ihász alezredes és Egressy Gábor mind prűszkölő paripákon; ezt követte Kossuth és

ALEXANDER GJUROV

A Kossuth-emigráció Bolgárországban

Batthyány kocsija, az elsőben, melyet lovak, majd bivalyok vontattak, a hódító szépségű gróf Dembinszky őrnagyné volt;... A karavánnak az úgynevezett derékhadát követte Fráter Lojzi százados csapata, mely altisztekből állott. Végre jött Koszta Márton közlegényekből álló csapata és utánuk az alsóbb rendű markotányosnék. Az egész karavánt pedig bekerítette és bezárta egy török lovasscsapat gyönyörű szép habfehér paripákon.”

Az útvonal hossza mintegy 400 km volt, és a következő településeket érintette: Vidin-Arcsar – Lom – Mokres – Altimir – Pleven – Lovecs – Veliko Tarnovo – Ljaszkovec – Keszarevo – Targoviste (akkor Eszki Dzsujma) – Sumen. Nagyobb pihenőket tartottak Lomban, Plevenben, Lovecsben, Szevlievóban és Veliko Tarnovóban. Sumenben az emigránsok 18 nap múlva, november 21-én érkeztek meg.

A fogadtatást Veress Sándor, akkori honvéd százados írja le: „Estefelé közelítették meg a várost, melyben sok iparosműhely, piac és bolt volt, és feszülten várta ezt a napot. Hiszen Sumen lakossága kiment elég messzire a Rusze felé vezető útra, ahonnan várta a szabadságharc katonáinak érkezését, felsorakozott egy török katonai alakulat is. Az ünnepélyes fogadtatást szervezők Sumen bolgár előkelőségei voltak, akik meghívták a török helyőrség parancsnokát is, Halil pasát, valamint helyettesét, Faik bejt. Az emigránsok fáradtan és porosan, egyesek bekötött sebekkel jöttek, s ahogyan Veress Sándor mondja, végre lőn a népvándorláshoz hasonló utazásnak.”

Az emigráció vezetőit a város bolgár lakossága azonnal saját házaiba szállásolta el, a többiek – ideiglenesen – a gyalogsági laktanyába kerültek. Magát Kossuth Lajost Dimitraki Hadzsipenev, a bolgár község vezetője fogadta saját kétemeletes és kényelmes házába. Kossuth kísérete a szomszédságban lévő Ivan Hadzsibajkov otthonában helyezkedett el, Dembinszky tábornok szállása Georgi Mutafovna, gróf Batthyány Kázmér pedig Atanasz Hadzsiztojanovna volt. A többi főtiszt is egyébként jómódú bolgárok házaiba kapott elhelyezést, ilyen volt például Nikolcso Vladigerové. Zömük az akkori Dzsamdzsijszka utcában volt, ma ez Kossuth Lajos utca, ennek közelében 1949. november 21-én nyitották meg a Kossuth Lajos Múzeumot.

A magyar emigránsok hamar második otthonukat találták Sumenben. Kinizsi István elmondja, hogy Glosz bajtársa gyorsan kibérelt egy nagy emeletes házat a városban, „s azt elnevezte kaszinónak, a felesége pedig az épület egy részét berendezte konyhának, s azt elnevezte étteremnek, mi pedig Glosznét elneveztük derék, ügyes magyar asszonynak”. Ez viszont csak a kezdet volt, hiszen „egy másik háznál Lülley állított vendéglőt, mely talán a leglátogatottabb volt, s legalább ő sok pénz csinált. Egy harmadik házban ismét Sipos uram invitálta az éhes és szomjas publikumot lakomára: „ma pén-

zért, holnap ingyen.” Ezekből mindenki láthatja, hogy Sumlán senki sem éhezhetett, ha pénze volt.”

Azokról viszont, akiknek kevés pénze volt, maga Kossuth Lajos gondoskodott, ez derül ki abból a kérelemből, melyez néhai Várady Lipót, 54. honvéd székelyzászlóaljbeli százados özvegye 1867. június 24-én írt nyugdíj folyósítása érdekében. Ő az emigráció vezetésének házvezetőnője lett Sumenben, ezzel kapcsolatosan elmondja: „A kormányzó úr lakásomra jött, és, hogy szavaival éljek, „mint legéletrélebbet egész bizalommal arra kért: miszerint ily körülmények között – mint tisztóné – ne vegyem lealázásnak, hanem az emigráció élelmezését vállaljam fel, és e célra éttermet és konyhát nyissak, meghatározván egyszersmind, hogy rangkülönbség nélkül, minden egyes egyén ebédre 3 tál ételt és egy darab kenyeret kapjon 1 ezüst tizesért, a vacsora megrendelése mindenkinek tehetsége és szabad tetszésére hagyatván.” Ez meg is történt, a folytatást pedig szintén Várady Lipótné, született Kaiser Julianna mondja el: „Ezek után a kormányzó urat, nejét és az emigráció tisztjeit, mintegy 8 hónapig én élelmeztem oly szorgalommal, hogy tevékenységemet a kormányzó nemegyszer köszönte meg kézszorítással.”

Mindez merőben új dolognak számított az elmaradott, még feudális viszonyok között vegetáló és egyre inkább már agonizáló Oszmán Birodalomban, jelentősége tovább nőtt attól, hogy a magyarok a bolgárok felé nyitottak. Különböző és szintén új gazdasági vállalkozásokba kezdtek, ezzel példát adtak, ugyanakkor saját megélhetésüket is javították. Kőművesek vettek részt egy új iskola, raktárpépületek és magánházak építésében, így két bolgár kereskedő, Todor Djukmendsiev és Radi Gyokcsere-nliev gazdasági épületeit is a magyarok tervezték és emelték. Radi Gyokcsere-nliev – szintén a magyarok ösztönzésére és azok segítségével – beindította az első kisüzemi serfőzdet Bulgáriában, aztán – ugyancsak a magyarok közreműködésével – felépült egy szeszgyár, ennek környékén pedig egy gőzmalom. Az utóbbihoz hasonlót a sumeniek addig nemigen láttak, talán ezért is nevezték „bolond malomnak”.

Gróf Batthyány Kázmér pedig Maras faluban egy régi török tanyát vásárolt meg, felújította, és honfitársaival valóban korszerű, az Oszmán Birodalomban még ismeretlen földművelést honosított meg. Éveken keresztül a birtokot „ungrov csiflik-nak”, azaz magyar tanyának nevezték. Látható, hogy a magyar emigránsok alaposan felbolygatták a város keleti jellegű nyugalma, hadat üzentek az akkor a török birodalomban uralkodó viszonyoknak, amelyek ellen a bolgárok is régóta küzdöttek. A sumeni kisiparosok – a magyar emigráció hatására – lassan kezdtek elszakadni a rájuk kényszerített hagyományoktól, hiszen igyekeztek európai módon élni és dolgozni. Habár – ha elvétele is – akadtak

„konzervatív ellenségeik” is, miként Rajko Zsinzifov korabeli író, aki *Európa betörése Sumenbe* című szatirikus kisregényében górcső alá vett bizonyos újdonságokat szokatlanságuk miatt.

Vitathatatlanok azok a külső változások is, melyeknek forrása, elindítója a magyar emigráció jelenléte volt Sumenben és ennek környékén. Az újra igen fogékony és érzékeny bolgárok gyorsan reagáltak az európai, az Oszmán Birodalomban szokatlan és majdnem tiltott öltözködéssre. Követni kezdték a magyarokat, kik divatos, órazsebbel is ellátott nadrágokban jártak, ugyanolyan vonzóak voltak a jól szabott kabátok, fehér ingek keményített gallérokkal, nyakkendők, cipők. A magyarok érkezése előtt csak néhányan hordtak európai ruhát, legfeljebb és elsősorban azok, akik külföldön tanultak vagy gyakran utaztak külföldre, utána azonban, különösen a fiatalok tömegesen szakítottak az addigi hagyományos öltözködéssel. Ugyanilyen változások következtek be a sumeni nőknél, kik szintén gyorsan elfogadták az európai divatot, illetve és magatartást. Meghonosodtak például a mindennapi séták a Kjoskovete nevet viselő helyig, az ott lévő két vízesést pedig ungaritének, azaz magyarnak nevezték.

Sumen kulturális életébe szintén berobbant a Sáfrány Mihály által alapított szimfonikus zenekar, ebbe bolgárok is bekapcsolódtak, sőt megtörtént az az – különösen a törökök szemében – elképzelhetetlennek tűnő dolog, hogy két fiatal bolgár nő szintén belépett az előadóművészek sorába. Maga Sáfrány Mihály a török helyőrség katonai zenekarát is vezényelte, de a klasszikus műveket csak „civil” zenekara adta elő. Sumenben valósult meg az is, amit a magyarok még Vidinben meg akartak tenni. Erről Pap János így emlékezik: „... megszerezték valahonnan a *Szökött katona* és a *Két pisztoly* című szín-

műveket; azután játszották őket felváltva.” Azontúl, hogy ezek voltak az első színházi előadások Sumenben (és Bulgáriában), még valamit, nem kevésbé fontosat kell megemlíteni. Mindkét darab szerzője Szigligeti Ede, a magyar nemzeti színjátszás elindítója volt, vagyis a magyar emigránsok válasszása talán mégsem minősíthető véletlennek.

Mindezek befogadására a bolgár lakosság fel volt készítve hiszen a múlt század második felében erőteljesen bontakozott ki nemzeti megújulás, a szabadságért és a függetlenségért vívott harc, amely negyed századdal később, az 1876-os áprilisi felkelésben érte el csúcspontját, ezt követően pedig – az orosz-török háború következtében – Bulgária felszabadult. A magyarok szabadságharcában bolgárok is részt vettek, így például a vingai születésű Dunyov István honvéd alezredes és olasz ezredes Garibaldi seregében. Ő nem tudott Kossuth Lajossal Bulgáriába tartani, hiszen az osztrákok elfogták, 1852-ben a hadbíróság halálra ítélte, majd ezt tízévi várfogságra változtatta.

Nyolcvannyolc napi tartózkodás után, 1850. február 16-án Kossuth Lajosnak Kisásziába, Kiutahiába kellett elindulnia. Ahmed effendi, a padisah biztosa, Kinizsi István tanúsága szerint „nagyon erős ember volt, csak 21 egyént és 1 papot engedett Kossuthnak magával vihetni (a szolgaszemélyzetén kívül), nem feledvén megjegyezni, hogy ennél nagyobb kísérettel még maga a török császár őfelsége sem utazik.”

Sok magyar még Sumenben és Bulgáriában maradt továbbra is, egyesek visszatértek oda, mit például Ronge Kálmán, aki aztán hosszú éveken keresztül testnevelő tanár volt Sumenben és más bolgár városokban. A Kossuth-emigráció bulgáriai tartózkodása ma is élő emléket hagyott maga után, egy újkori barátság forrása lett.

A bánáti bolgár nyelvjárás a Bulgária határain kívül beszélt dialektusok közül az egyik legrégebbi. A bánáti bolgár nyelvjárás a XVII. század végén – XVIII. század elején szakadt el a bolgár nyelvterülettől, és két évszázadon át nem volt semilyen kapcsolata sem a többi bolgár dialektussal, sem a XIX. század első felében kialakult bolgár irodalmi nyelvvel. A bánáti bolgárok két hullámban települnek ki Bulgária két különböző részéből. Egyik részüket Csiprovce és a környező falvak katolikus lakossága alkotja, akik közvetlenül az 1688-as Csiproveci felkelés után menekülnek el. A bánáti bolgárok másik része Szvistov és Nikopol környéki paulikánusok, akik a XVIII. század 20-as éveinek második felében települnek ki. Mind a két csoport tagjai először Oláhországban találnak menedékre, ahonnan a XVIII. század 30-as éveinek végén – 40-es éveinek elején költöznek a Bánátba. Kezdetben Óbesenyő és Vinga falvakban telepednek le, később kisebb-nagyobb csoportjaik mintegy 20 másik, főleg délbánáti faluba költöznek át.

Etnikai viszonylatban a Bánát nagyon színes képet nyújt. A bánáti bolgárok magyarok, románok, szerbek, németek stb. szomszédságában élnek. 1777-ig a terület az osztrák kormány fennhatósága alá tartozik, 1777-ben Magyarországhoz csatolják. Az adminisztráció nyelve kezdetben a latin, amit később a magyar vált fel. A bánáti bolgároknak már az áttelepülésük óta volt saját templomuk és iskolájuk, ahol horvát papok ún. illír nyelven miséztek és tanítottak. Később világi tanítók lépnek a papok helyébe, de továbbra is illír nyelven illír tankönyvekből oktatnak. A XIX. század 60-as éveiben a templomokban és az iskolákban bevezetik a bánáti bolgár nyelv használatát, ami által nagymértékben csökken a horvát kulturális befolyás. A bánáti bolgárok kialakítják az írásbeliségüket, újságokat, kalendáriumokat, tankönyveket stb. adnak ki, és ezáltal nyelvjárásuk az irodalmi nyelv szintjére emelkedik. Speciális latin betűs írásrendszert alkotnak, melynek alapelve a kiejtés szerinti írásmód. A XIX. század végén a magyar hatóságok bevezetik az iskolákban a magyar nyelv oktatását, a templomokban viszont továbbra is a bánáti bolgár nyelvjárást használják. 1919-ben a Bánát északi része Romániához, a déli része Jugoszláviához kerül, ezáltal az iskolákban a magyar nyelvet a román, illetve a szerb váltja fel, de az istentisztelet nyelve a bánáti bolgár marad. A II. világháború után Romániában elismerik nemzeti kisebbségnek a bolgárokat, és a bolgár falvakban olyan iskolákat hoznak létre?, amelyekben már nem

a helyi nyelvjárás, hanem bolgár irodalmi nyelv az oktatás nyelve. Jugoszláviában nem ismerik el őket kisebbségnek és nincsenek saját iskoláik.

A Bánát területén élő többi nemzetiséggel való együttélés erős hatással volt a bánáti bolgár nyelvjárásra, különösen annak szókincsére. A bánáti bolgár nyelvjárásba sok magyar, német, román és szerbhorvát kölcsönszó került be. (Szeretném megjegyezni, hogy két okból használom a „szerbhorvát” terminust: egyrészt, mert minden általam használt szótárban ez szerepel, másrészt, mert a bánáti bolgár nyelvjárásra mind a szerb dialektusok, mint természetes nyelvi környezet, mind pedig a horvát egyházi nyelv hatással voltak.)

A bánáti bolgár nyelv kutatásával több bolgár nyelvész is foglalkozott, így például L. Miletics, V. Georgiev, G. Palasev, Sz. Sztojkov. Sztojko Sztojkov kiadott egy szótárt is *A bánáti nyelvjárás szókincse* címmel, amelyben nagyon értékes anyagot gyűjtött össze. A szótár 9386 lexikai egységet tartalmaz, amelyek közül 1739-et jelöl görög, török, román, szerbhorvát, magyar vagy német kölcsönszónak. A görög és török kölcsönszavak nagyobbik része még akkor került be a „bánáti” bolgárok nyelvébe, amikor azok még a mai Bulgária területén éltek. A szerbhorvát hatás is még a XVI. században kezdődik, a katolicizmus felvételekor, de az a bolgárok Bánátba való települése után is folytatódik. Román, magyar és német kölcsönszavakat a Bánátban való együttélés során vesz át tömegesen a bánáti bolgár nyelvjárás. Szótára bevezetőjében Sz. Sztojkov 256 magyar, 463 román, 267 szerbhorvát és 229 német kölcsönszót említ, de ő maga is elismeri *A bánáti nyelvjárás* című munkájában, hogy ezek között vannak olyan magyar, román, német, illetve szerbhorvát eredetű szavak is, amelyek két vagy több, Bánátban élő nép nyelvében is megtalálhatók, vagy a Bánátban beszélt összes nyelv szókincsében közös elem, ezekben az esetekben nem lehet pontosan megmondani, hogy közvetlenül melyik nyelvből kerültek be a bánáti bolgár nyelvjárásba. Ezenkívül Sztojkov említést tesz még arról is, hogy vannak olyan magyar eredetű szavak, amelyekről teljes bizonyossággal meg lehet állapítani, hogy a bánáti bolgárok nyelvébe nem közvetlenül a magyarból, hanem valamelyik más nyelv (román vagy szerbhorvát) közvetítésével kerültek, és ezért ezeket a szavakat román vagy szerbhorvát kölcsönszavaknak tekinti. Az olyan német eredetű szavakat, amelyeket szerbhorvát, román vagy magyar közvetítéssel vett át a bánáti bolgár, ezen nyelvek kölcsönszavaiként említi.

A kutató munkáját az is megnehezíti, hogy egyrészt nincs elegendő anyag a Bánátban élő népek nyelveinek szókincséről, és a szótárak is gyakran egymásnak ellentmondó adatokat tartalmaznak. Ha a közvetlen átadó nyelvet akarjuk meghatározni, akkor elsősorban az adott kölcsönszó alaki (fonetikai, morfológiai, szintaktikai) sajátosságait kell megvizsgálnunk, és ha ez nem vezet biztos eredményre, akkor tekintetbe kell vennünk a szó szemantikai hovatározását, átvételének lehetőségeit, a kulturális kapcsolatokat stb.

Számunkra a bánáti bolgár nyelv magyar kölcsönszavai a legérdekesebbek. Itt most arra a kérdésre keresünk választ, lehetséges-e, hogy a magyar kölcsönszavak közül néhány még akkor került volna be a „bánáti” bolgárok nyelvébe, amikor ők még a mai Bulgária területén éltek.

Függetlenül attól, hogy magyar kölcsönszavak csak a XIV. századtól fordulnak elő bolgár írásos emlékekben, feltételezhető, hogy már korábban is, amikor a magyarok és a bolgárok egymás szomszédságában éltek, kerültek be magyar szavak a bolgár nyelvbe, de ezek később kivesztek. Azoknak a magyar szavaknak az átvételére, amelyek a mai napig megmaradtak a bolgár irodalmi nyelvben vagy valamely bolgár nyelvjárásban, már abban az időben került sor, amikor a magyar és a bolgár állam közé beékelődtek a románok, majd a szerbek is. Ezért ezek az újabb kölcsönszavak román, illetve szerb közvetítéssel kerültek be a bolgár nyelvbe.

Décsy Gyula *Magyar kölcsönszavak a bolgár nyelvben* című szótárában 66 olyan szó szerepel, amely Décsy szerint a magyarból került be a bolgár irodalmi nyelvbe vagy a bolgár dialektusokba. Közülük 31 található meg Sztojkov szótárában is. Ezen kívül még egy szót találtam, amely ugyan Décsy szótárában nem szerepel, de magyar eredetű és mind a bolgár irodalmi nyelvben, mind a bánáti bolgár nyelvjárásban használatos, ez a *буркан* szó.

Ezek a kölcsönszavak magyar etimológiájuk alapján három csoportba sorolhatók:

1. Finnugor eredetű szavak vagy belső nyelvi képződmények:

áldomás (>bolg. *алдамач*, bán. *алдамаш*), város (>bolg. *варош*, bán. *варуш*), hintó (>bolg. *интов*, bán. *хинтоф*), kopó (>bolg. *копой*, bán. *капоф*), kapcs/karocs (>bolg. *копче*, bán. *копче*), kocsi (>bolg. *кочия*, bán. *кучийа*), kocsis (>bolg. *кочияш*, bán. *кучийаш*), magyar (>bolg. *маджарин*, bán. *маджарин*), pulyka (>bolg. *пуйка*, *пуйче*, bán. *пуйче*), szállás (>bolg. *салаш*, bán. *салаш*), csipke (>bolg. *чипка*, bán. *чипка*)

2. Olyan szavak, amelyek a magyarban is kölcsönszavak vagy vándorszavak, de mivel fonetikai, ill. szemantikai változásokon mentek keresztül a

magyarban, bizonyos hogy a bolgárba a magyarból és nem a forrásnyelvből került be:

bitang (>bolg. *битанка*, bán. *битанга*), botos (>bolg. *ботуш*, bán. *бутуш*), borkanna (>bolg. *буркан*, bán. *буркан*), vám (>bolg. *вама*, bán. *вама*), katona (>bolg. *катана*, bán. *катана*), mester (>bolg. *мещер*, bán. *мештер*), palánk (>bolg. *паланка*, bán. *паланка*), paprikás (>bolg. *паприкаш*, bán. *паприкаш*), parlag (>bolg. *парлог*, bán. *парлок*), pohár (>bolg. *пахар*, bán. *пахар*), puszta (>bolg. *пуста*, bán. *пуста*), szablya (>bolg. *сабя*, bán. *сабѹа*), szoba (>bolg. *соба*, bán. *соба*), huszár (>bolg. *хусар*, bán. *хусар*), sánta (>bolg. *шантав*, bán. *шантаф*), sátor (>bolg. *шампа*, bán. *шампа*), sonka (>bolg. *шунка*, bán. *шунка*)

Ezeknek a szavaknak egy része a magyarban szláv eredetű (paprikás, parlag, puszta, huszár, sánta), így ezek a bolgárban visszakölcsönzésnek számítanak.

3. Olyan szavak, amelyeknek a magyarban nem tisztázott teljesen az etimológiája, de magyar szavaknak lehet őket tekinteni, és a magyar írásos emlékekben korábban jelennek meg, mint a szomszédos nyelvek vagy a bolgár nyelv írásos emlékeiben. bunda (>bolg. *бунда*, bán. *бунда*), bér (>bolg. *бур*, bán. *бур*), gazda (>bolg. *газда*, bán. *газдаш*), pajtás (>bolg. *паѹташ*, bán. *паѹташ*)

Ahhoz, hogy megállapíthassuk, vajon ezek a szavak bekerülhettek-e még azelőtt a „bánáti” bolgárok nyelvébe, mielőtt ők a Bánátba költöztek volna, több kritériumot kell figyelembe venni. Ezek közül az első ezen kölcsönszavak megjelenésének ideje a bolgár nyelvterületen. Sajnos nagyon nehéz megállapítani, hogy az egyes szavak mikor kerültek be egyik nyelvből a másikba. Décsy Gyula minden szónál megemlíti, hogy mikor rögzítették először írásban, de ő is azt mondja, hogy sok esetben feltételezhető, hogy sokkal korábban vették át őket, néhány esetben meg is adja az átvétel lehetséges időpontját (például a bolgár *шантав* < magy. sánta szó esetében azt mondja, hogy minden valószínűség szerint a XVI–XVII. században vehették át, függetlenül attól, hogy írásban csak 1872-ben jelenik meg).

A második kritérium a szó szemantikája. E között a 32 szó között vannak olyanok, amelyek mind a bánáti bolgár nyelvben, mind egyéb bolgár dialektusokban vagy a bolgár irodalmi nyelvben léteznek, de a jelentésük a bánáti bolgárban és az egyéb bolgár dialektusokban annyira eltér egymástól, hogy feltételezhető, hogy más úton került be a bánáti bolgárba, mint a többi dialektusba. Ilyen például a *варош* < magy. város szó, amelyik a nyugati és az északi bolgár nyelvjárásokban óvárost jelent, míg a bánáti bolgárban a jelentése egybeesik a magyar szó jelentésével, ezért ebben az esetben, függetle-

nül attól, hogy a szó a bolgár nyelvterületen viszonylag korán, már a XV–XVI. században megjelenik, valószínű, hogy a bánáti bolgárba a szó a bolgárok Bánátba való települése után került be.

A harmadik kritérium a szó hangalakja. Ha a bánáti bolgárban és az egyéb bolgár nyelvjárásokban ugyanaz a szó nagyon eltérő alakban szerepel, az azt mutatja, hogy minden bizonnyal egymástól független úton történt az átvétel. Ilyen például a bánáti bolgár *капоф* és a bolgár *колоѡ* < magy. kopó szó (jelentése: vadászkutya), ebben az esetben a bánáti bolgárba valószínűleg a szerbhorváton keresztül került be a szó (vö. szerbhorvát *капов*), a többi bolgár dialektus számára viszont a román lehetett a közvetítő nyelv (vö. román *copoi*).

A bolgár nyelvterületre a magyar kölcsönszavak minden valószínűség szerint más nyelvek – a román vagy a szerbhorvát – közvetítésével kerültek, erről tanúskodnak a szavakban bekövetkezett fonetikai változások is. A bánáti bolgár nyelv esetében a sok nép és nyelv együttélése miatt nehezebb megállapítani, hogy az adott szó közvetlenül a magyarból

került-e be a bánáti bolgárba vagy más nyelv közvetítésével, de ennek a mi számunkra most nincs nagy jelentősége.

Ha minden fent említett kritériumot figyelembe veszünk, 6 esetben tételezhetjük fel, hogy a magyar szó a „bánáti” bolgárok nyelvébe már azelőtt bekerülhetett, mielőtt ők elhagyták volna Bulgária területét.

1. Bolg. *буркан*, bán. *буркан* 'стъклен съд' <magy. borkanna (rom. *borcan* közvetítésével)

2. Bolg. *ботуш*, bán. *бутуш* 'висока до под коленете обувка' <magy. botos (rom. *botus* közvetítésével)

3. Bolg. *вама*, bán. *вама* 'мито, такса за правопродаване на пазар' <magy. vám (rom. *vama* közvetítésével)

4. Bolg. *пахар*, ббн. *пахар* 'чаша' <magy. pohár (rom. *pahar* közvetítésével)

5. Bolg. *маджарин*, bán. *маджарин* 'унгарец' <magy. magyar (tör. *macar* közvetítésével)

6. Bolg. *шантав*, bán. *шантаф* 'глупав' <magy. sánta (sz-hrv. *santav* közvetítésével)

Dunyov István 1848-as szabadságharcos életéről és működéséről szóló válogatott bibliográfia

A bibliográfia, melyet az olvasó kezében tart, a vingai születésű, bolgár származású Sztefan Dunyovról, azaz Dunyov Istvánról készült, aki Kossuth Lajos hű katonájaként részt vett az 1848–49-es szabadságharcban, később pedig Garibaldi oldalán, Olaszországban harcolt, abban a reményben, hogy elősegíti szeretett hazája, Magyarország függetlenségének elérését.

Dunyovot a magyar és a bolgár történészek majdnem egy időben, a 60-as években fedezték fel. Magyar részről Lukács Lajos történész kutatásai során bukkant a hihetetlenül bátor, elveihez élete végéig ragaszkodó, becsületes és nehéz sorsú 1848–49-es szabadságharcosra, Dunyovra. Ahogy a bibliográfiából is kitűnik Lukács több cikket publikált a történelem által méltatlanul elfelejtett Dunyovról. 1968-ban pedig egy egész monográfiát készített róla Garibaldival a szabadságért címmel. Dunyov személyisége magával ragadta a történészt. Könyve előszavában Lukács így ír: „Annak reményében indítom útjára életrajzát, hogy vonzó egyénisége, embersége, szellemi bátorsága és eszméinek tisztasága megértésre talál a jelen nemzedéknél, és legalább haló poraiban szolgáltat igazságot annak a súlyos kálváriát átélt egyénnek, akivel szemben kora annyira haladatlan és meg nem értő volt... Gyötrelmekben, szenvedésekben terhes életének tanulságai és szellemi hagyatéka váljanak a jelen nemzedék kincsévé”.

Lukács Lajos az, aki dokumentumok alapján bizonyítja Dunyov valódi születési évét – 1816-ot – ellentétben az lexikonokban közölt 1815-ös, téves születési évvel.

Dunyov életéről bolgár nyelven, Georgi Nesev a Geroicsna letopisz sorozaton belül jelentette meg kis könyvét 1967-ben Banatszkijat revoljucioner (A bánáti forradalmár) címmel. Telbizov Karol professzor pedig 1964-ben közzétette Dunyov Ormos Zsigmondhoz írt levelét, amelyben Dunyov életének fontos állomásait írja le. Ez a levél Temesvárról került át Szófiába ahol a Szent Cirill és Metód Nemzeti Könyvtárban őrzik.

A Dunyov életéről és tevékenységéről összeállított bibliográfia három részre oszlik.

Az első részben szerepelnek Dunyovnak a gazdasági és más magyar napilapokba írt cikkei. A második részben az olaszból lefordított könyvének adatait és a könyvből magyar napilapokban közölt részeket, a harmadikban pedig a róla szóló írásokat sorolom fel.

A bibliográfia kizárólag az Országos Széchényi Könyvtárban felelhető anyag alapján készült.

Fontos források Dunyov élete megismeréséhez a könyvtár Kézirattárában található 38 db Fond Pulszky és Fond Dunyov levél.

A bibliográfia révén minden érdeklődőnek és kutatónak lehetősége nyílik megismerni egy nagyszerű történelmi korszakot és rendkívüli egyéniségét – Dunyov Istvánt.

I. Magyarországi lapokban megjelent önálló cikkei:

1. Az állam-gazdászat jelenlegi álláspontja: Az állam-gazdászat meghatározása. I./ Dunyov István
In: Aradi Híradó. – Arad. – 2. évf. 20. sz. (1859. máj. 15.), p. 1.
2. Az állam-gazdászat jelenlegi álláspontja: Az állam-gazdászat meghatározása: folytatás / írta Dunyov István
In: Aradi Híradó. – Arad. – 2. évf. 21.sz. (1859. máj. 22.), p. 1.
3. Az állam-gazdászat jelenlegi álláspontja: Bér és nyereség / Dunyov István
In: Aradi híradó. – Arad. – 2. évf. 23. sz. (1859. jun. 5.), p. 1.
4. Cselédjavító-Egyletek / írta Dunyov István
In: Magyar Gazda. – Pest. – 1. sz. (1861. jan. 1.), p. 7-8.
5. Cselédjavító-Egyletek: folytatás / írta Dunyov István
In: Magyar Gazda. – Pest. – 2. sz. (1861. jan. 8.), p. 20-22.
6. Cselédjavító-Egyletek: vége / írta Dunyov István
In: Magyar Gazda. – Pest. – 3. sz. (1861. jan. 15.), p. 37-38.
7. Kisérleti telkek községek számára / Dunyov István
In: Magyar Gazda. – Pest. – 14. sz. (1859. aug. 2.), p. 229-232.
8. A középkori kereskedelem / Dunyov István
In: Hazánk és Külföld. – Pest. – 8. évf. 16. köt. 37. sz. (1972. szept. 12.), p. 298-299.

9. Fond Dunyov
Dunyov István irathagyaték VIII/259
In: Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár
 10. Fond Pulszky
Pulszky Ferenc irathagyaték VIII/258
In: Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár
 11. Dunyov Teleki Sándornak, Nápoly, 1860.jan.12.
In: Teleki Sándor emlékalbum. 10. sz. Fol. Hung.
1783. Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár.
- ## II. Dunyov István közreműködői tevékenysége:
12. A föld fokozatos meghódítása: a földrajz és kereskedelem története huszonegy előadásban / Boccardo Jeromos által olasz eredetiből a szerző beleegyezésével magyarra fordította Dunyov István.
– Pest: Athenaëum, 1872
A fordító előszava: p. 1-9.
Ismert.: Hunfalvy János
In: Budapesti Szemle. – Bp. – 2. k. 3.sz. (1873. máj. / jun.), p. 208-213.
 13. A jelenkori földrajz: Mutatvány Boccardonak „A föld és kereskedelem története” cím alatt kiadott nagyhírű fölolvásásaiból / olaszról magyarra fordította Dunyov István ezredes
In: Vasárnapi Újság. – Pest. – 19. évf. 37. sz. (1872. szept. 15.), p. 455.
 14. A jelenkori földrajz: folytatás / (ford.) Dunyov István
In: Vasárnapi Újság. – Pest. – 19. évf. 38. sz. (1872. szept. 22.), p. 466-467.
 15. A középkori kereskedelem: Mutatvány az Boccardo nagyhírű művéből „A föld és kereskedelem története” / (ford.) Dunyov István
In: Hazánk és Külföld. – Pest. – 8. évf. 37. sz. (1872. szept. 12.), p. 298-299.
Az újság szerkesztőjének megjegyzése a cikk végén: Dunyov ezredes, Kossuth hű társa lefordította az egész művet, s legközelebb fog megjelenni az Athenaeum kiadásában
- ## III. Könyvek, tanulmányok, cikkek Dunyov Istvánról
16. Abafi Lajos
Az olaszországi magyar légió történetéhez. 1.
In: Hazánk. – Bp. – 10. k. 4. füz. (1888. nov.), p. 300.
 17. Az olaszországi magyar légió történetéhez. 2.
In: Hazánk. – Bp. – 11. k. 5. füz. (1888. dec.), p. 369.
 18. Az olaszországi magyar légió történetéhez. 3.
In: Hazánk. – Bp. – 11. k. 1. füz. (1889. jan.), p. 54.
 19. Ács Tivadar
A genovai lázadás: a Magyar Nemzeti Igazgatóság regénye: 1859-1861. – Bp.: Szépirod. Kvk., 1958. – p. 378, 434.
 20. Ács Tivadar
Népek tavasza: ismeretlen levelek naplójegyzetek a magyar szabadságharc és emigráció korából / összeáll. és bev. Ács Tivadar. – Bp.: ABC, [1943], p. 170, 171, 176.
Kossuth levele Pulszkynak (London, 1860. okt. 3.), amelyben említést tesz Dunyovról
 21. Dunyov István, honvédezredes, szül. Vingán Temesvm. 1815., meghalt Olaszországban Pistoában 1889 [...]
In: Pallas nagy lexikona. 5. k. – Bp.: Pallas irod. és nyomdai Rt, 1893. – p. 612-613.
 22. Dunyov István, honvédezredes, szül. Vingán, Temes vm. 1815., megh. Olaszországban, Pistoában 1889 [...]
In: Révai Nagy Lexikona. 6. k. – Bp.: Révai testvérek Irod. Intézet RVT., 1912. – p. 50.
 23. Dunyov István honvédezredes és olasz ezredes (1815-1889). 1848-ban Gál László nemzetőrségi őrnagy őt küldte ki mint hadnagy-hadbíró az Arad és Zaránd megyébe [...]
In: Tolnai Világ lexikona. 8. k. – Bp., 1919. – p. 412.
 24. Dunyov István köz és váltójogi h. ügyvéd [...]
In: Aradi Hírdető. – Arad. – 7. évf. 21.sz. (1848. máj. 20.), p. 1.
Hír
 25. Dunyov István, vingai, volt magyaror. Temes megyei sz., 37 éves, kath. nőtlen, váltótörv. [...]
In: Magyar Hírlap. – Pest. – 852. sz. (1852. aug. 25.), p. 1.
 26. Dunyov István vingai, volt magyaror. Temes megyei sz. 37 éves, kath. nőtlen, váltótörvényszéki ügyvéd [...]
In: Pesti Napló. – Pest. – 3. évf. 738. sz. (1852 aug. 25.), p. 1-2.
 27. Dunyov Istvánnak. A magyar emigráció egyik tagjának halálát jelentik Pistojaból [...]
In: Vasárnapi Újság. – Bp. – 36. évf. 36. sz. (1889. szept. 8.), p. 586.
Hír
 28. Egervári Ödön
Bátori Schulcz Bódog emlékiratai 1848/9-ki

- szabadságharczból / kiadta és sajtó alá rendezte Egervári Ödön. – Pest, 1870. – p. 114-115.
29. Egy emigráns naplója
In: Tarka világ és képes regélő. – Pest. – 1. évf. 3.sz. (1869. febr. 15.), p. 201.
Dunyov neve hibásan használva: „...Dungor, aki Volturonál fél lábát veszíté...”
30. Gulyás Pál
Dunyov István, 1848/49-es h.százados és olasz ezredes [...]
In: Magyar írók élete és munkai. 6. k. – Bp., 1944. – p. 374.
31. Gátiné Pásztor Mária
Dūnyov József. Bulgáriai születésű. 1849 honvéd alezredes [...]
In: Magyarok és Risorgimento: Ács Tivadar a Magyar legionisták életrajzgyűjteménye: a Risorgimento magyar bibliográfiája / összeáll. Gátiné Pásztor Mária. – Bp.: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1961. – (Új sorozat 12 = 35.), p. 38.
A név helyesen. Dunyov István (1816-1889)
32. Halász Imre
Egy letűnt nemzedék: emlékezések a Magyar Állam kialakulásának újabb korszakából / írta Halász Imre. – Bp.: Nyugat, 1911. – p. 221, 287, 528.
33. Hollós László
Emlékezzünk
In: Hazánk és Külföld. – Bp. – 40/41.sz. (1871), p. 358.
Dunyov portré a lap 348. oldalán
34. Ihász és Dunyov
In: Igazmondó. – Pest. – 3-évf. 25.Sz. (1870. jun. 19.), p. 182.
Dunyov portré a lap 181. oldalán
35. Jászai Magda
La campagna del 1860 nel carteggio di due Garibaldini ungheresi: Estratto dalla Rassegna Storica del Risorgimento: Anno L – Fascicolo I – Gennaio – Marzo 1963 . – Istituto Poligrafico Dello Stato
A szerző adatokat közöl Dunyov olaszországi tevékenységéről és levelezéseit Pulszkyval, Ihással, Garibaldival, Türr Istvánnal és másokkal
36. Koltay-Kastner Jenő
Iratok a Kossuth-emigráció történetéhez 1859 / összegyűjt. Koltay-Kastner Jenő. – Szeged: Universitas Szegediensis, 1949. – (Acta Universitatis Szegediensis. T. 8.) – p. 142, 147, 152, 153, 156
37. Koltay-Kastner Jenő
Kossuth-emigráció Olaszországban. – Bp.: Akadémia, 1960. – p.86, 168, 180, 219, 223, 224, 226
38. Koltay-Kastner Jenő
A Kossuth-emigráció szolgálatában: Tanárky Gyula naplója / vál., sajtó alá rend., előszó és jegyzék Koltay-Kastner Jenő. –Bp.: Szépirod. Kvk., 1961. – (Magyar Századok). – p. 149, 150, 181, 252, 353-355, 366-367, 370, 377, 378, 379, 380, 382, 388, 391, 394, 395, 400, 408, 413
A könyv jegyzékében Dunyovról még a 455. oldalon
A szerző közli még Dunyov Tanárky Gyulához írt leveleit
39. Koós Ferenc
Életem és emlékeim: 1828-1890. 2. köt. / írta Koós Ferenc. – Brassó: Alexi, 1890. – p. 361, 362
40. Kossuth Lajos
Az emigráció drámái. – Bp.: Athenaeum, 1953. – p.6, 7, 28, 30, 31, 57, 67.
41. Kossuth Lajos
Irataim az emigrációból.1.k. Az 1859-ki olasz háború korszaka. – Bp.: Athenaeum Rt., 1880. – p. 511.
42. Kossuth Lajos
Irataim az emigrációból. 3. k. A remény és a csapások kora: 1860-1862. – Bp.: Athenaeum, 1882. – p. 7, 29, 30-33, 243, 252.
43. Kunfy Adolf
Itáliában a magyar légiónál / írta Kunfy Adolf. – Bp.,1910. – p. 6, 67, 81.
44. Lakatos Ottó
Arad története / írta Lakatos Ottó. 1. k. – Arad,1881. – p. 109.
45. Lukács Lajos
Aspromonte és a magyar emigráció 1862-ben
In: Századok. – Bp. – 97. évf. 1.sz. (1963), p. 32-36.
46. Lukács Lajos
Egy elfelejtett magyar garibaldista
In: Magyar Nemzet. – Bp. 17.évf. 237. (1961. okt. 6.), p. 2-3.
47. Lukács Lajos
Garibaldi magyar önkéntesei és Kossuth 1860-61-ben. – Bp.: Akadémia, 1962. – 143 p. , 18 cm. – (Új sorozat, 24.)
Külön fejezet Dunyov Istvánról – p. 38-47.
48. Lukács Lajos
Garibaldival a szabadságért: Dunyov István élete és

- működése: 1816-1889. – Bp.: Gondolat, 1968. – 330 p., fotók
49. Lukács Lajos
A népek nemzetközi összefogásának úttörője:
Garibaldi magyar követője: Dunyov István
In: Kortárs. Bp. – 10. évf. 11. sz. (1986. nov.), p.
1769-1775.
50. A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos
könyvtára az 1901. évben [...]
In: Magyar Könyvszemle, – Bp. Ú. f. 10. k., 1902-ik
évf. (1902), p. 10.
51. Márki Sándor
Aradvár megye és Arad szabad királyi város
története. 2. r. A Török-hódítástól napjainkig / írta
Márki Sándor. – Arad: Monographiai Bizottság,
1895. – p. 563
52. Nesev, Georgi
Banatskiját revoljucioner. – Sofia: Nac. Savet na
Otecsestvenia front, 1967. – (Geroicsna letopis. Kn.
7.). – 59 p., 20 cm
Dunyov István (1816-1889)
53. Napolyból, nov. 1-ről következőket írnak: „Tegnap a
királyi palotának szemben levő Francesco de Paula
téren egyike volt azon legmegindítóbb
jeleneteknek” [...]
In: Pesti napló. – Pest. – 11. évf. 263.sz. (1860. okt.
13.), p. [4.]
Hír Dunyov lábának amputálásáról
54. Pecorini-Manzoni, Carlo
Storia della 15a Divisione Türr nella campagna del
1860 in Sicilia e Napoli. – Firenze: Tipografia Della
Gazzetta D'Italia, 1876. – p. 304
Dunyov István (1816-1889)
55. A szabadságharc száműzöttei
In: A nép zászlója. – Bp. – 3. évf. 50. sz. (1888. dec.
13.), p. 1-2.
Dunyov István (1816-1889) életpályájának rövid
ismertetése
56. A szabadságharc egyik legvitézesebb hőse volt
Dunyov István [...]
In: Fővárosi lapok. – Bp. 26. évf. 251.sz. (1889. szept.
13.), p. 1857.
Hír
57. Szinnyei József
Magyar írók élete és munkai. 2. k. – Bp., 1893. – p.
1136-1137.
- Dunyov István, 1848-49-iki honvéd és olasz ezredes,
szül. Vingán, Temesmegyében [...]
58. Sipkov, Mihail
Az 1848-49-es magyar forradalom hős bolgár
harcosa
In: Mai Bulgária. – Bp. – 11.sz. (1975), p. 8.
Dunyov István (1816-1889)
59. Telbizov, Karol
Egy elfelejtett magyar garibaldista: Dunyov István
életéhez / közzéteszi K. Telbizov
In: Századok. – Bp. 98. évf. 5/6.sz. (1964),
p. 1196-1203.
Dunyov István levelei Ormos Zsigmondhoz és
Bettelheim Béla aradi kiadóhoz
60. Tíz évre: 143. Dunyov István, vingai sz., ügyvéd,
honvédhadnagy, hadbíró, később Garibaldi híres
ezredese, vas nélkül [...]
Börtönkrónika: Második közlemény
In: Hazánk és külföld. – pest. 6.évf. 10. sz. (1870.
már. 10.), p. 157.
Dunyov bírósági ítélete
61. Tóvölgyi Titusz
Uti-naplómból. 2. Turini mindenfélék
In: Tarka világ és képes regélő. – Pest. 1.évf. 7.sz.
(1869. ápr. 15.), p. 10.
62. Tóvölgyi Titusz
Turinből. 3. Kossuth Lajos és családja
In: Tarka világ és képes regélő. – Pest. – 1.évf. 5.sz.
(1869. márc. 15.), p. 234.
63. Vasváry Ferenc
A Noszlopy-féle összeesküvés. 3.r.
In: Hazánk. – Bp. 5.köt. (1886), p. 277, 356, 359.
64. Vay Miklós, Báró
Öt hét a pesti Újépületben / közli Léway József
In: Budapesti Szemle. – Buda-Pest. – 93. köt. 253.
sz. (1898. máj.), p. 1-14.
65. Veress Sándor
A magyar emigráció a keleten. 1-2. köt. – Bp., 1878. –
2. k. p. 401.
66. Vertessy A.
A magyar légio Olaszországban
In: Emich Gusztáv nagy Képes Naptára / szerk.
Vadnai Károly. – Pest, 1862. – p. 83-85.

Българинът – гражданин на европейския дух

„Аз съм следовник на 1849, на онази 49-а, която възвърна на Унгарското ни отечество древната независимост, чиито славни постижения издигнаха в почит Родината ни в очите на всеки културен народ на вселената, за чиито славни принципи след катастрофата, наред с другите, и аз изстрадах тежка присъда, а след затвора се принудих да замина в изгнание...”

СТЕФАН ДУНЬОВ

Кой е Стефан Дуньов? Българин или унгарец? Този въпрос през 60-те години предизвиква спорове между български и унгарски историци. И едните и другите желаят да си присвоят делата на този заслужил човек. Но обръщайки се към духа на епохата, трябва да кажем просто, че българинът Стефан Дуньов е гражданин на Унгария. Защото при раждането си нациите са „нация от граждани“, а не „нация от етноси“. И българинът Стефан Дуньов е много по-обвързан с унгарската нация, борбата за унгарска свобода и независимост, отколкото други унгарци, врагове на революцията.

Другият въпрос, който възниква при запознаването с неговата личност, е въпросът за компактните български общности зад граница. Банатските българи, въпреки вековната си откъснатост от българските земи, запазват и до ден днешен българската си идентичност, своя език и обичаи. Запазват ги, независимо от това, че се изселват от България далеч преди възрожденските процеси, в резултат на които е формирана модерната българска нация. Тази привързаност към корена, дори когато трайно се интегрират към обществото в което живеят, може да бъде образец и за съвременната епоха и модел за бъдещето. За бъдещия свят, където всяка общност може да се разглежда като малцинство на фона на големия и многообразен свят, преодолял държавни граници и тесногърд национализъм.

Така разбирани, животът и делото на Стефан Дуньов са едно послание към бъдещето, на което с право се чувстваме посредници.

Съдържание

Шандор Петьофи: Кой би помисли в този миг . . .	3
Иван Кръстев: Интелектуалецът и идеята за края . . .	4
Карол Телбизов: Щрихи към живота на Стефан Дуньов . . .	9
Шандор Петьофи: Песента на вълците . . .	20
Шандор Петьофи: Песента на кучетата . . .	21
Благовест Нягулов: Един банатски българин и „пролетта на народите“ . . .	22
Шандор Петьофи: Светът и аз . . .	26
Александър Миланов: „То е искание на бъдността“ <i>Цариградский Вестник за Унгарската революция от 1848–49 г.</i> . . .	28
Шандор Петьофи: Лудият . . .	31
Пенка Ватова: По дирите на един превод („Лудият“ на Шандор Петьофи в превод на Иван Вазов) . . .	34
Александър Гюров: Кошут и унгарските емигранти в България . . .	38
Андреа Генат: Говорът на банатските българи . . .	39
Шандор Петьофи: Отлитат птиците... . . .	43
Шандор Петьофи: Бял поток бих станал . . .	45
Шандор Петьофи: Пристигна есента . . .	47
Светла Кьосева: Четейки Петьофи . . .	48

В памет на Стефан Дуньов и 150-та годишнина
на унгарската революция

Илюстрации: Николай Алексиев

Издание на Дружеството на българите в Унгария
Отговорен издател: Георги Иринков
Списанието се издава с материалната подкрепа на Фондация „За националните и
етнически малцинства в Унгария“

Председател на редакционната колегия: Тошо Дончев
Редакционна колегия:
Светла Кьосева: отговорен редактор
Адриана Петкова, Дьорд Сонди, Петър Петров, Райна Симеонова, Росица Пенкова, Сава Сивриев
Секретар на редакцията: Моника Тютюнкова
Оформление: Юдит Калои

Печатница: A&M BT
Адрес на редакцията: 1097 Будапеща, ул. „Вагохид“ №62. Тел.: 216-1621
Цена на броя: 150 форинта Годишен абонамент: 500 форинта

ISSN 1216-2590

ШАНДОР ПЕТЬОФИ

Кой би помисли в този миг

Кой би помислил в този миг,
че тука бе полето бойно,
че тече тук човешка кръв...
А днеска е така спокойно.

Тук със войската на врага
се бихме, бяхме обкръжени,
отпред бе смърт, отзад бе смърт,
ужасни дни окървавени!

Бе като грижа зла на мъж
небето смръщено тогава,
а днес е поглед на дете
и само кротост обещава.

Бе като старец побелял
земята снежна и студена.
Като надежда на младеж
сега е цялата зелена.

Тогава тук куршуми зли
невидими край нас летяха,
а днеска чучулиги пак
над моята глава запяха.

Тогава пустата прие
безброй убити в своята пазва,
но дето бе се ляла кръв,
пак нежно цвете се показва.

Кой би помислил в този миг,
че тука бе полето бойно,
че тече тук човешка кръв?
А днеска е така спокойно...

Превод: Петър Алипиев

„Хората, които не са родени тогава – пише Робърт Музил, – няма да могат да повярват, че дори тогава времето се движеше по-бързо от препускаща камила. Но никой не знаеше към какво се движи. Никой не можеше да различи това, което е „отгоре“, и това, което е „отдолу“, и това, което се движи напред, и това, което се движи назад.“

Това тогава, за което говори Музил, е Виена от края на XIX век. Това тогава може да е и Европа от края на XX век. *Fin de siècle* не е художествено явление. *Fin de siècle* е неясно, тревожно очакване нещо да се случи, очакване на края.

Именно това неясно, тревожно очакване на края на нещо, без дори да сме сигурни какво е нещото, е темата на тази статия.

В моите очи краят на века е особено време, което ражда екзистенциална тревожност и се изразява в появата на радикални политически дискурси и движения, в ново художествено мислене, в метафизичност на всекидневното съзнание, в преосмисляне на фигури на модерността като например фигурата на интелектуалеца. Краят на века създава контекст, в рамките на който пренареждането на ценностите е неизбежно.

Културата на Виенския *fin de siècle* става изразител на това особено разместване на времевата перспектива. Философите и артистите на Австро-Унгария от края на XIX век са преследвани от желанието да изразят неизразимото, да дефинират „нещото, което свършва“. Нашият век свърши, преди да му е изтекло времето. Той свърши, известявайки края на студената война, края на комунизма, края на модерността. Нашият проблем като че ли не е невъзможността да изразим това, което си отива, а невъзможността да си представим това, което идва.

XX век е първият век в историята, продължил по-кратко от един човешки живот. Той започна през август 1914 година в Сараево и завърши през ноември 1989-та в Берлин, а може би поточно през 1991 година в Москва, когато СССР изчезна от географските карти. Той беше век, определян като век на комунизма и като век на фашизма, като век на гражданската война на Европа и като век на демокрацията и прогреса. Той е век, който свърши и ние не просто знаем това, ние го усещаме.

Всеки национален език е кодирал своята фи-

лософия на историята, своето преживяване на „края“. В английския език или по-скоро в американския думата „end“ освен край означава и цел. Английският език се е обрекъл на едно телеологично разбиране на историята. Харуу end е не само щастливият край, но и целта на американския филм, неговата идеология. Прочутата книга

на Фукуяма „Краят на историята“ може, а и трябва да бъде прочетена и като целта на историята, защото в концепцията на американския мислител историята е свършила, защото е постигнала целта си – пълната и окончателна победа на либералната демокрация.

В нашия език думата

„край“ няма значението на цел. При нас краят освен приключване, свършване е и роден край – мястото на началото. Моите мисли за края на века са в традицията на това връщане при родното място. Едва ли има друг век, който да е гледал на себе си така еднозначно като край на епоха, епохата на модерността. Идеологиите за обяснение на свършилото са в центъра на моята статия. За да свърши наистина, XX век трябва да се пакетира в колективната памет, неговата тайна трябва да бъде забравена.

Статията ми е опит да споделя своята интуиция за неясната тревожност на нашия *fin de siècle*.

В опита си да говоря за тази тревожност ще разчитам на още едно невидимо присъствие, това на унгаро-американския историк Джон Лукач. Заглавието на неговата книга „Краят на XX век и краят на модерната епоха“ е вплетено в заглавието на моята статия. Лукач е изживял целия век. Той е историк, но по-точно е да се каже носталгик, който използва историческите си знания като нагледна носталгия. Неговата лична тайна е, че е закъснял да се роди в Австро-Унгария (родил се е чак през 1925-а), но винаги е живял в нея.

И така в продължение на не повече от година ние преживяхме едновременно „края на революцията“, „края на студената война“, „края на комунизма“, „края на модерността“. В това шеметно приключване единственото, което още не е приключило, е хилядолетието.

Първият край на XX век беше честван в Париж през юли 1989 година. Той беше празнуван като 200-годишнина на Френската революция. Церемонията приличаше на сбогуване, защото, както писа Бодрияр, това, което французите честват, е обстоятелството, че революцията е

вече невъзможна, че никога повече няма да я срещнат по улиците на Париж. Комисията по честването се оглавяваше от историк-комунист и беше под патронажа на социалиста Митеран. Американският посланик в Париж поднесе бели лилии на лобното място на Луи XVI, а френското обществено мнение в мнозинството си се гордеше с революцията, но отхвърляше нейния якобински период. Краят на френската революция означаваше край на радикалния политически проект на модерността. И не случайно комунизмът не можа да надживее този край. Нежните революции в Източна Европа приличаха по-скоро на част от честването на 200-годишнината на Париж-1789, отколкото на автентично политическо събитие.

Това, което неведнъж е повтарял Франсоа Фюре, е, че никой не може да разбере фаталното привличане на френската левица, на западните интелектуалци към комунизма, ако не разбере, че за тях Октомври 1917 година е продължение на Париж 1794.

Не само руските болшевики мислеха себе си като легитимни представители на Френската революция, самите западни интелектуалци в продължение на 50 години обличаха комунистите в якобински костюми. Ту Ленин, ту Троцки бяха наричани „руският Робеспьер“. Именно защото бяха приели съдбовната връзка между революцията и терора, интелектуалците оправдаваха Сталин и неговите лагери. На революцията всичко ѝ беше простено.

Силата на комунистическите партии на Запад и специално във Франция се обуславяше най-вече от обстоятелството, че комунизмът се извличаше директно от Френската революция, че той беше легитимиран като политически проект на модерността. Левите – комунисти и некомунисти, вярваха в съществуването на единна, универсална революция, започната в Париж и завършвана в Москва. През юли 1989 година вече никой не вярваше в тази връзка. Самозаблуждението на левите интелектуалци издържа на Московските процеси и продаването на Източна Европа, но смазането на Будапеща през 1956 и Прага през 1968 сложи край на фаталното привличане. И в двата случая съветските танкове бяха тръгнали срещу това, което на Запад виждаха като революция. СССР от втора родина на революцията се беше превърнал просто в геополитическа реалност.

Това приключване на революционния проект на модерността има няколко последствия, които определят днешната постреволюционна политика.

Първото е, че политиката спря да говори на френски. Риториката на радикалната промяна изглежда декоративна. Левицата загуби своята

плътност и утопия. Бившите революционни партии (италианските комунисти, например) днес са само една от фракциите на здравия буржоазен разум. Днес левицата не просто не иска, а не знае как да бъде радикална.

В опита да търсят идентичност и леви, и десни се обръщат към англосаксонската нереволуционна традиция. Не случайно либерализмът, консерватизмът и социализмът взеха мястото на старото деление на леви и десни. Не случайно митът за американската революция и родената от нея Конституция замени Гилотината на Конвента като символ на добрата модерност.

Появата на „ляво“ и „дясно“ като политически категории изразяваше един от принципите на демокрацията – обръщането на вертикалното горедолу на абсолютизма и налагане на политически сблъсък по хоризонтала, където всеки има право да докаже правотата си. Либерализмът, който измести това противопоставяне, вече характеризира не толкова разликата между партиите, колкото съдържанието на обществения консенсус. Гледана от страни, западната политика се задъхва в своята консенсусност.

Второто последствие, родено от края на революцията, е, че вече не е възможно радикално политическо движение, легитимирано от модерната рационалност. Насилието и жестокостта изведнъж станаха непрозрачни за модерния свят. Поразява искреността, с която бивши троцкисти твърдят, че не могат да разберат ужасите в Босна, че не могат да разберат привързаността към насилието. Нали същите тези хора виждаха насилието като инструмент за еманципация на човечеството, нали искаха революция и подкрепяха културната революция в Китай. Това, което се е случило, е, че бившите радикали вече нямат цел, която да оправдава средствата, и затова тези средства – диктатурата и насилието, станаха неприемливи. Тайната на нежните революции е, че старите режими нямаше в името на какво да накарат войниците да стрелят.

Именно невъзможността за радикализъм, основан на модерен проект, премести екстремистката политика към партии и движения, които не предлагат програми, а изразяват травмираността на съвременния човек. И Лъо Пен, и Жириновски, и Чурка, и Бюканан превърнаха комплексите на своите нации в идеология.

Трето последствие, родено от края на революцията, е, че утопиите и антиутопиите се наредиха на една и съща лавица в библиотеката на модерността. Вече не е възможно да бъде въобразен свят, който да не заприлича на антисвят.

Вече никой не може да предложи „свят на другия“ на останалите хора. С детрониране на утопиите на модерността въображението се приюти в религиозния дискурс. Фундаментали-

стите са тези, които днес затварят утопичния кръг на минало, настояще и бъдеще.

В нашия език утопия е вече мръсна дума, но нашето настояще се оказа в невъзможност да мисли за бъдещето.

Нежните революции в Източна Европа са най-доброто доказателство, че революциите са невъзможни. В Източна Европа нямаше насилие, нямаше нови идеи, нямаше радикално символично пренареждане. И затова споменът за промяната изчезна, както преди беше изчезнал комунизмът.

В мои очи провалът на източноевропейските революции е в това, че обществото, което те създадоха, обществото, в което сега живеем, не успя да запази спомена за комунизма в колективната памет и затова дебатът за ценностите не се състоя. Ако краят на XIX век беше белязан от радикално пренареждане на ценностите, от това, което може да се нарече идеологизиране на всекидневието, то днес е налице опит за профаниране на идеологиите. Поразява бързината, с която марксисткият речник изчезна от публичното пространство. Тази бързина и лекота на изчезването поражда подозрението, че това, което вчера се е декларирало като обществено съзнание, днес е изтласкано в подсъзнанието.

Комунизмът може да свърши само в мига, в който в колективната памет се запечата споменът за него. Нито фашизмът, нито комунизмът като политическа реалност могат да останат в индивидуалната памет на живелите в това време. Когато човек си спомня собствения си живот, той не си спомня комунизма, а неговото битово всекидневие. Индивидуалният спомен има нужда от клишето, от мита, който ще му позволи да види своята невъзможност да пътува в чужбина като комунизъм, своето задължение да говори дървен език като комунизъм и т.н.

Моето усещане е, че несвободата може да бъде индивидуално преживяна, но може да бъде запазена само в колективната памет, тя може да бъде изказана само на един универсален език.

В този контекст особен интерес представлява как Европа изгради колективната си памет за фашизма. Както писа Тони Джут – Европа след 1945 година е изградена върху митове и забрава. Тези митове позволиха на Европа да изгради култура, която едновременно забравя и не забравя фашизма.

Три са за мене основните мита на това изграждане. И зад всеки мит стои една забрава.

Първо, фашизмът от 20-те и 30-те години, който е характерен за всяка европейска страна, и е симптом за кризата на Ваймарските демокрации, беше подменен от идеята за германската окупация. Фашисти се оказаха само немците. От политическа идеология фашизмът стана нацио-

нална характеристика. В страни като Австрия амнезията е национална институция. Австрийците толкова се вживяха в ролята на жертва на германския нацизъм, че дори забравиха, че Курт Валдхайм е бил офицер от СС.

Вторият мит на следвоенна Европа е митът за съпротивата на европейските страни срещу фашизма. Огромните томовете с название „Чешкият народ срещу фашизма“, „Австрийският народ срещу фашизма“ продължават да бъдат преиздавани. Този мит позволи на народите да измислят своето антифашистко минало и по този начин да избягат от собствените си угризения. Истината за режима на Виши и за размера на френската Съпротива изплува на повърхността едва когато не можеше да бъде вече нищо друго освен история.

Третият мит е митът за това, че в Германия е имало радикална денацификация. Митът, който от своя страна беше нужен на Европа да сваля от Германия част от символическия товар, с който я беше натоварила.

Всички тези митове бяха нужни на Европа, за да оцелее. Споменът за провала на Версайския мир, който беше изграден върху идеята за виновните народи, научи американци и французи, че народите винаги трябва да бъдат оправдани.

Европа реши да забрави какво се беше случило и да не търси виновните, но в същото време Европа конструира жива памет за фашизма и неговата същност. В конструирането на паметта за фашизма главна роля играе признаването на евреите за универсална жертва. Фашизмът беше определен и запечатан чрез неговото отношение към евреите и еврейската памет вече половин век не позволява на Европа да забрави времето на окончателното решение. Дори в юридическото определение на престъпление срещу човечеството е залегнало, че става дума за престъпления спрямо цивилно население. Ужасът на фашизма беше отделен от ужаса на войната като такава. Постфашистка Европа получи правото на демократично настояще, защото един народ, еврейският, прие да се превърне в пазител на миналото.

Идеологическото конструиране на паметта за фашизма позволи на Западна Европа да постави в основата на европейските демокрации уважение към тяхното национално поведение в годините на фашизма. Германия и германците поеха цялата вина и за щастие на Европа върху тази вина изгради една от най-стабилните западни демокрации.

Проблемът с комунизма е, че след неговото приключване всички техники на забравяне бяха приложени, но колективна памет за комунизма не е създадена. Както след 1945 година проблемът за фашизма беше подменен от проблема

за германската окупация, така днес много централноевропейски страни се опитват да подменят въпроса за социалните и културните корени на унгарския или чешкия комунизъм с мита за съветската окупация и съпротивата на народа. Това забравяне е обърнато към бъдещето и има своята политическа роля, но ако паралелно с това бъде създадена колективна памет за комунизма. Това не се случва. И една от основните причини е провалът на бившите дисиденти да водят политика на спомнянето. В Източна Европа никой не иска да живее с миналото. Най-впечатляващ е този провал в Полша. И той има основания си в това, че дисидентите, изкушени от участие в политиката, приеха мита за националноосвободителните движения срещу СССР и загубиха своята уникална позиция.

За разлика от евреите, в годините след войната те избраха да живеят с настоящето, а не с миналото.

През 80-те години Юлия Кръстева нарече дисидентите „нов тип интелектуалци“ и допринесе много за последвалото объркване. Защото дисидентът като особена публична фигура е принципно различен от традиционния интелектуалец, който ще се появи в края на тази статия.

Дисидентът се появява през 60-те години след XX конгрес на КПСС и получава своята легитимност не от отстояването на някаква универсална позиция, а от важността на екзистенциалния избор, който е направил. Той не предлага модел за общество, не създава политически движения, много често той дори не е жертва на специална репресия. Неговата важност е, че той избира „да живее в истината“. Животът в истината има една основна функция – той прави комунизма видим. Скрытата репресивност на постлагерния комунизъм бива изговорена като личен избор.

В стремежа си да се интегрират в новата демократична ситуация дисидентите подмениха собствените си биографии. През 1990 година, когато бившите комунистически партии се преименуваха, дисидентите също се преименуваха – едните станаха социалисти, другите интелектуалци. Дисидентите не успяха да удържат своя личен избор и да наложат помненето на комунизма.

Това прави самата идея за край на комунизма несигурна. Несигурна, не защото комунизмът ще се върне, а защото вече не помним какво точно си е отишло.

Затова и края на комунизма беше честван като край на студената война, като край на СССР. Въпросът за това що е комунизъм от политически и екзистенциален въпрос се превърна във въпрос за геополитическата роля на СССР. Краят на революцията лиши комунизма от бъде-

ще, края на СССР го лиши от територия. Краят на дисидентите го лиши от чувството за вина.

Препрочитайки книгата на Фукуяма, препрочитайки критиките към нея, си мисля, че това което подведе американския политолог, е езикът. Защото проблемът не е, че е настъпил края на историята, а че живеем на края на историята, както се живее на края на бездна. В мига, в който свърши XX век, ни остава в един „безкраен край“, който е толкова по-плашещ, колкото опасността остава неизвестна. В мига, в който свърши студената война, стана ясно, че всъщност е свършила Първата световна война, която постави началото на този век. И всички заговориха за новия-стар национализъм, за това, че през този век нищо не се е случило, защото края на войната просто ни върна в нейния роден край и ужасите започват отначало.

Проблемът за новородения национализъм ми позволява да направя един последен опит да разбера този век и неговия край, и то да го направя през фигурата на интелектуалеца.

Защото в моите очи интелектуалецът е фигурата, през която най-ярко може да се види края на модерността. „Нацията“ в смисъла, в който употребяваме понятието днес, също е родена от Френската революция. Но това, което много наблюдатели пропускат да забележат, е, че Френската революция ражда нацията в единствено число. Нацията е съвкупността от революционните граждани, а не съвкупността от родените французи. Американецът Томас Пейн е член на тази нация и даже е избран за член на Конвента, който представлява тази нация. През 1793 година роялистите, родени във Франция, не са французи, но белгийците, поляците, германците, които воюват в революционната армия, са част от френската нация.

Революциите от 1848 година дават множественото число на термина „нация“ и легитимират появата на различните нации и стремежа към нация-държава. Но дори през пролетта на народите нацията продължава да запазва своя универсализъм и националните държави се мислят не като етнически, а като граждански общности. Появяват се различните революционери, които в различни страни воюват срещу империите. Появява се нацията-нации.

Интелектуалецът като публична фигура, различна от философите от XVIII век, от дисидентите на XX век и постреволюционните граждани на „Републиката на буквите“, се появява именно в мига, в който универсалната идея за гражданска нация се подменя с идеята за етническа нация. Тази подмяна се извършва в края на XIX век и ясно може да се проследи в развитието на аферата Драйфус. А речниците са убедени, че именно

аферата Драйфус изковава думата интелектуалец.

Аферата Драйфус има като своя основна тема лоялността на френския гражданин. В очите на новите националисти френският офицер Драйфус не е и не може да бъде лоялен към френската нация, защото не е французин. Това е радикален опит нацията като дом на гражданите да бъде подменена от нацията като дом на един етнос.

Фигурата на интелектуалеца е фигура, която защитава универсалността на модерния проект. Защото самият интелектуалец е роден от едно универсално отношение – отношението на писане на книги. Независимо от волята си интелектуалецът говори с цялото човечество, той гледа

на собствения си език като на универсален език, като на език на човечеството. И затова няма нищо чудно, че интелектуалецът се противопоставя с всички сили универсалното да бъде подменено от особеното, нацията на гражданите да бъде подменена от етническа нация.

В началото на тази статия казах, че края на века ражда една неясна тревожност, в която рационализмът губи своите опори и популистки лидери вземат властта, а довчерашният разумен буржоа чака Апокалипсиса. Тъжното е, че граждани на Републиката на буквите се отказват от универсалността на модерния свят и избират политиката на етническо прочистване на съзнанието.

Унгарската историография неоправдано е забравила Стефан Дуньов. Стефан Дуньов е не само заслужил унгарски гарибалдеец (може да се каже най-големият след Тюр и Тюкьори), а е и „един от най-смелите бойци на унгарското освободително движение от 1848/1849 г.“, почитан член на Кошутовата емиграция, един от малцината, които остават верни на Кошут докрай и не се връщат в родината си след Съглашението от 1867 г.

Поместените по-долу две непознати писма на Дуньов съдържат подробности от биографията му и критичното му отношение към събитията

в Унгария след 1868 г., хвърлят светлина върху дружеските отношения на Дуньов с Гарибалди и Кошут и върху дейността му по уреждането на делата на унгарските доброволци. И в двете писма проличава големият патриотизъм на Дуньов и привързаността му към принципите на демокрацията. Трагичната му съдба не го разколебава във вярата, че Унгария ще извоюва независимостта си.

Първото писмо е до Бетелхейм, издател от Арад и е написано непосредствено след годините на Съглашението, а второто е до Жигмонд Ормош, главен управител на областта Темеш, писано е през 1884 г., т.е. в залеза на жизнения му път. Заслужават внимание приложените към второто писмо копия от писма на Гарибалди до него.

I

Писмо на Стефан Дуньов до арадския издател Бела Бетелхейм, в което критикува Съглашението от 1867 г. и се обявява за възстановяването на конституцията и независимостта на страната. (Арадски мощехранителен музей, № 4678)

Турин, Виа Сан Лазаро № 13
17 януарий, 869

Мили Бела! Както обикновено и този път се забавих с отговора. Кракът ми отново се възпали и трябваше да го лекувам почти два месеца. Сега съм в Турин, за пробата на новата протеза...

За кандидатирането ми за народен представител получих покана и от Темешвар и предоставих исканата от мен за целта Декларация, – така

и на Вас ... я предоставям, формулирана в следващите редове... – Тежкото сегашно състояние на отечеството, в което то бе въвлечено от „Мъдреца на родината“ (Ференц Деак) и мнозинството в бившето Държавно събрание, потопа в дълбока скръб патриотите с искрени чувства, още понатъжаващо за нас, живеещите в изгнание, и поради това двойно лишени от отечество,

е, че час по час трябва да се убеждаваме, както от вестниците, така и чрез кореспонденцията си, че по време на дейността на Държавното събрание, намиращото се извън парламента мнозинство – макар и да вижда как партията на Деак

тласка страната по наклона на провала, пак не бе в състояние да се обедини и да очертае на парламентарната опозиция една посока на запазване на древната конституция и държавната независимост. С гордото самочувствие на родолюбieto днес поздравяваме последвалото след дълбок сън пробуждане на националния дух, тъй като това ни дава основание за надеждата, че не всичко е изгубено. Време е вече всеки син на Унгарската ни родината да се обедини под славния надслов „Свобода, братство, равенство“, за възстановяване на заветната от дедите ни древна конституция и държавната независимост. – Смятам, че съдейки по възпиращата ме да се завърна в родината вяроност към принципите, всеки ще прозре стойността на политическите ми убеждения. Аз съм следовник на 1849, на онази 49-а, която възвърна на Унгарското ни отечество древната независимост, чиито славни постижения издигнаха в почит Родината ни в очите на всеки културен народ на вселената, за чиито славни принципи след катастрофата, наред с другите, и аз изстрадах тежка присъда, а след затвора се принудих да замина в изгнание... и ще се завърна в скъпата ми родина, в независимата и свободна Родина, само ако бъда придружен от славния възстановител на Родината от 1848–49, един от най-големите личности на нашия век Лайош Кошут, като единствен и най-достоеен представител на тези принципи.

Това че уважаемите избиратели от орцифалвския избирателен район са решили да издигнат кандидатурата на скромната ми личност в предстоящите парламентарни избори и да ме избераат за представител, с това си деяние те упражняват най-прекрасното конституционно право на свободни граждани; и несъмнено насочено

ното към кандидата доверие е най-високото гражданско признание, което един патриот може да получи, и това признание мен ме обвързва с най-искрена благодарност, — ала за това дали, в случай че бъде избран, ще приема депутатския мандат или не, нека никой не иска от мене предварително изявление...

II

Писмо на Стефан Дуньов до Жигмонд Ормош, главен управител на областта Темеш, в което описва най-значителните моменти от живота си в Унгария и Италия, тъжната си съдба на емигрант и дава израз на горещата си любов към родината и към Кошут (Архив на Национална библиотека „Кирил и Методий“, София).

Пистоя, месец февруарий 1/5 1884

Достопочитаеми господин главен управител,
дълбокоуважаеми господине, приятелю!

Голямо задоволство и радост ми достави, че изпратената от мен визитка с новогодишни благопожелания е намерила такъв сърдечен прием.

След изпращането на исканите от години документи, писах на два пъти във връзка с известни наследства: ала тъй като писмата ми не бяха изпратени препоръчано, а само с обикновена поща, вероятно са се загубили, тъй като отговор не пристигна.

Сегашната нова година използвах като повод, след като не мога да съм в пряк досег с обичаната си родина, поне под формата на новогодишни благопожелания върху моята скромна, изпратена отдалеко визитка да засвидетелствам пълното си с почит благоговение към онези, пред чиято светла личност изпитвам неуморно уважение.

Изпратената до Ваша милост визитка бе отличена веднага с особена чест, като вместо обичайната размяна на визитки бях почетен в отговор с цяло писмо: а аз трябва да прося извинение за прекалено проточилия се във времето отговор. Любезното Ви писмо свари на болнично легло креещия в 70-те си години жалък инвалид. — Характерните за зимния сезон атмосферни промени доста чувствително увеличават неприятните ревматични страдания и често ме измъчват безспир седмици наред.

Дълбокоуважаеми и обичан бай Жига! Не намирам подходящите думи, за да изразя пълната си с благодарност признателност за сърдечното благоразположение, което струи от всяка дума на любезното Ви писмо; и за приятелската заинтересованост, която с такава симпатия сте

благоволили да изразите към непретенциозната ми особа. Спомените си за миналото, които сте били любезни да свържете с престоя ми във Винга, ме обвързват с дълбока благодарност; тъй като ме връщат към време, когато завършилият хуманитарния курс обикновен български младеж, който при тогавашните обстоятелства бе оставен без никакво ръководство на собственото си самоусъвършенстване и самообразование и, като помощник нотариус във Винга, редовно посещаваше областните заседания, за да обогатява знанията си; от покойните главен нотариус Варкони, Шебьо Вукович, както и от Ваша милост винаги е трупал с пълни шепи и най-голямо задоволство; което значи, че покровителството и благоразположението ви ме подтикваше още по-смело към изпълнение на самообразователната ми програма. — С чувство на благодарност споменавам и сега, че тези заседания бяха истинската школа за мене, където можах да развия и обогатя крехките си административни, политически и законодателни познания. —

И тъй като стана въпрос за Винга: нека ми бъде позволено, отклонявайки се от темата на писмото, да дам израз на горчивото чувство, че не се намери поне един съгражданин от родния ми град, който да намери толкова смелост в себе си, че да поддържа връзка с мене. — Родният ми град окончателно ме забрави: макар че по мое мнение страхът от компрометиране беше преувеличен. — Демонстрираното по този начин от родния ми град равнодушие чувствително ме засяга, мен, който като някогашен заместник нотариус и по-късно като съветник му посветих всеотдайно цялата си дарба. Като заместник нотариус, по времето когато унгарският език се налагаше като официален език, във Винга аз бях (и това мога да заявя без да накърня скромността си), аз бях пионер на унгарската редакция; и в това отношение покойните Варкони, Вукович и Ваша милост ми бяха за пример; винаги се стремях да прилагам Вашия изискан маниер в редактирането на текстовете. — Който и да прелисти тогавашните вингански годишници, неминуемо ще познае моя стил както по отношение на формата, така и по отношение на правилата на редактирането; в качеството си на съветник пък заложих цялата си дарба за материалното и духовното развитие на града. В това си последно качество обаче все повече чувствах, че като незавършил юрист, като неузаконен адвокат, не мога да отговоря напълно на изискванията на официалната ми длъжност. — Дълбоко чувстваната нужда от попълване на тази липса ме подтикна, след стриктното изпълнение на задълженията си на съветник, да посветя всяка свободна минута на правни занимания. — Идеята ми се превърна в действителност: и през месец август

1842 г. получих тримесечен отпуск, за да положа мечтания изпит по правни науки и след това да започна подготовката си за адвокатска правоспособност.

Доброспоменатият кралски съдебен пратеник Серенети, когато му показах документите, удостоверяващи успешното преодоляване на това изпитание, веднага предложи да се удовлетвори молбата ми да бъде допуснат пред Адвокатската цезура, и както каза — от страна на администрацията подкрепя със задоволство достойния за следване похвален пример на винганския съветник и, опрощавайки ми едногодишната съдебна практика в Кралския съд, ми дава право да се явя на обявения през зимния семестър адвокатски изпит (в началото на м. март 1843 г.)

Този благоприятен за мен и постигнат в продължение само на няколко месеца резултат направи неизбежна молбата ми за продължаване на отпуската: ала постигнатият в Пеща напредък разрази партийните пристрастия у дома и събуди завистта на противниците ми, така че исканото удължаване ми беше отказано. — Последницата от този внезапен отказ беше, че намерих за по-добре да се откажа по-скоро от службата си на съветник, отколкото да рискувам квалификацията си като адвокат.

Преминах през Цезурата с отличен успех, ала след придобиването на адвокатската диплома (20 март 1843 г.) все още не считах, че съм изпълнил задачата си и с най-напрегнато старание изучавах менителнично право и наскоро след получаването на адвокатската диплома, за няколко седмици положих пред Менителничната съдебна комисия изпита по менителнично право и старателните ми усилия се увенчаха в диплома за менителничен съдия (12 май 1843 г.).

Не ме удостоявайте с лоши чувства, затова че се осмелявам да ви отегчавам с всички фази на миналото си; ала го намирам за необходимо, след като родният ми град не се интересува от личността на верния си син, поне ръководителят на областта да бъде по подходящ начин осведомен както за миналото ми, така и за характера ми, за да може по тях да ме оцени справедливо. С тези подробности исках само да подчертая, че *iustum et tenacem propositi virum* отказа да бъде удължена отпуската ми не можеше да ме спъне в изпълнението на строгите условия. —

Поготовката за изпитите и за Адвокатските цезури доведе до сериозни увреждания в зрението ми и бях принуден да се подложя на лечение в продължение на месеци в Пеща, Пожон (дн. Братислава) и Виена; през това време не пренебрегах и адвокатската практика. — След благополучното оздравяване се заселих в Арад, където отворих кантора за общи и менителнични дела и работих сред всеобщо уважение и обич

до събитията от 1848 г., доказателство за което е и обстоятелството, че при проведените в духа на 48-а областни и градски реорганизации и избори бях единодушно избран както в областните, така и в градските административните органи.

В този нов дух по време на избухването на сръбския (рацкия) бунт встъпих на военна служба в националната гвардия; по моя инициатива град Арад организира първия гвардейски отряд (юни 1848) за защита на Велики Бечкерек, на който отряд и аз бях един от скромните предводители.

В потушаването на бунта в областите Арад и Заранд (август-септември 1848) взех участие в гвардейските и смесени части, създадени под предводителството на Ласло Гал, капитан от Арадската гвардия, най-напред като обикновен гвардеец, по-късно като военен съдия. След потушаването на бунта бях избран за майор и посветих всичките си сили на защитата на атакувания от Арадската местна полиция град, а когато Арадския градски и областен комитет за спасение реши да предаде оръжието на Националната гвардия на необурудваната народна армия, разделяйки се с поста си на майор, бях назначен за щабен старши лейтенант в народната армия, заедно със споменатия подполковник Гал. — Вторият бунт (октомври-ноември) ни накара да държим под око селищата в Арад и Заранд: подполковник Гал, като армейски началник бе натоварен с тази мисия и със създадената от националната гвардия, народната армия и идващите от областта Бач секейци пехота, армейска кавалерия и артилерия, армейска част тръгнахме към Борош-шебеш, Халмад, където с набези укротяхме бунтовниците в областите Арад, Заранд и Хуняд, докато генерал Бем притиснат силно от Пухнер не поиска помощ от Правителството. — Националният комитет за спасение реши, че, оставяйки по места незначителни части, с всичките ни сили, съединени с доброволните кавалерийски гвардейски части от областите Дебрецен и Бихар, незабавно да тръгнем към Дева, и така, тръгвайки от главната ни квартира във Велики Халмад по долината на Кайан, преодолявайки безбройни трудности, преминавайки през заледения Марош при Марош-Шоймош, ние пристигнахме за 48 часа; докато другата част под преводителството на Херкалович по долината Марош през Собочин пристигна с един ден по-късно, в най-критичната минута; самият генерал Бем, принуден да предприеме отстъпление, установи главната си квартира в Дева.

Доста изтерзаната армия на Бем, бе подсилена от притеклата ѝ се помощ, генералът се готвеше за настъпление, а ние по указание на новото разпореждане с най-голяма бързина се върнахме в Арад, където полковник Гал бе посрещ-

нат с нова заповед от военното Правителство, която ни задължаваше незабавно да се отправим за Сабадка (Суботица), да пресрещнем тръгналите на разпад след падането на северната крепост части на Немедеи, и реорганизирани и след полагаемото обучение, заедно с разположените край Сабадка части, да започнем с пълна сила настъпление срещу сърбите, съответно австрийците.

Едва бяхме пристигнали в Сабадка, получихме телеграмата на генерал Бем, в която ни съобщаваше, че благодарение на нашата помощ, слагайки в ред войската си, е нападнал врага при моста Пишки, разбил го е и сега го преследва.

Въодушевената от тази радостна новина войска и ние, посвещавайки ден и нощ на организацията и реда, само за няколко седмици бяхме готови за нападение. — Не биваше да се чака. — Сърбите, след падането на северната крепост и поради деморализацията на частите на Немедеи, се бяха настървили и, готвейки се за нападение към Сабадка, бяха започнали да се придвижват напред: ние обаче ги изпреварихме край Баймаки и влизайки в сражение, ги разпръснахме. След това вече не можах да се съберат, а ние с всички средства, които ни бяха на разположение се готвехме за превземането на Сент Тамаш и освобождението на Петроварадин.

През това време, след извоюваните от горната (северната) армия предимства, военният съвет на временното Правителство реши генерал Перцел, със събраните в Алфьолд войски, да тръгне към областта Бач, където, обединявайки под свое ръководство организирания вече от нас военни сили, да създаде три военни части. — В резултат на тази реорганизация Гал беше повишен в полковник, началник на I военна част, а аз издигнат в чин майор, останах при него адютант. — В хода на подготовката при нас пристигна граф Казмер Батяни, назначеният с неограничена власт държавен пълномощник, и с превземането на Сент Тамаш и освобождението на Петроварадин бе определен реда на сраженията. Беше проведен военен съвет и след като всеки военачалник получи задачите си, започна придвижване на частите и само след няколко дни последва и изпитанието. — Сент Тамаш бе превзет и хвърлен в пламъци. По време на атаката в пороя от куршуми, отправен от неприятеля, бяха ранени и двете ми ръце, ала за късмет без счупване на кост, и макар че това ме постави в безпомощно положение, все пак нито за минута не се отделих от моя полковник, нито предадох на друг изпълнението на задачите във военната канцелария. — Заслуженото описание на похода може да обхване цели томове; само накратко бих желал да скицирам, че в граничния район и край Господинце, Ковил, Свети Иван, Тител по протежени-

ето на римските окопи напредвахме с неимоверни усилия, докато най-сетне Петроварадин падна в ръцете ни и разпространихме военните действия в посока към Сремско и Панчова. Между Карлоца и Камениц сърбите, респективно австрийците, бяха издигнали огромни укрепления, за да спрат настъплението ни, двата укрепени лагера нападнахме нощем. Този, който се намираше над Карлоца, поради стръмнината, не успяхме да превземем; ала с оръдията на превзетия наносохме голямо опустошение на врага. — По време на атаката на превзетия укрепен лагер бях ранен и едва ми се размина ампутацията на крака. — От тази рана и досега страдам, ала особено силни бяха страданията ми в затворническите години. — В битката край гората Качи получих силна прободна рана от тежките кавалерийци на Валмодер.

След случилото се при гората Качи, между генерал Перцел и военното Правителство се получи известно разногласие, за главен военачалник на Бач-Банатските военни части бе определен подгенерал Ветер, но до предаването на управлението в неговите ръце, за временен командир на армията бе изпратен полковник Агошон Тот.—

Правителството, като противодействие срещу московското нашествие, взе решение за ново раздвижване на всички войскови сили: това беше добър повод отново да се възползват от организационните дарби на генерал Перцел. Случи се така, че той и полковник Гал бяха повикани в Пеца, където получиха задачата да съсредоточат разположените в областите Над Кьорьош, Кечкемет, Цеглед, Абон и Солнок части, както и тези които още могат да се привлекат, и да организират от тях нова войска. — Главнокомандващ на I-а армия в новата войска стана полковник Гал, а самият аз, повишен в чин, негов адютант. Захванахме се с организацията така страстно, че само за няколко дни армията ни бе готова да влезе в бой. Тази реорганизация, по време на която не знаехме що е легло и почти непрекъснато бяхме на коне, се отрази зле на едва зарасналата ми рана, затова понякога можех да следвам армията само натоварен на каруца. Отрядите ни, оборудвани с безкрайни усилия и сравнително добре обучени, участваха редовно в набези и обходи, а щабната ни квартира, следвайки движението на частите се променяше почти всеки ден. — От напрегнатото яздене кракът ми се възпали и макар че, доколкото позволявах възможностите, грижливо го лекувах, от ден на ден ставаше все по-зле, докато най-сетне, по съвета на полковия лекар, полковник Гал (незабравим телесен и духовен приятел, който след злополучната битка при Темешвар, под предводителството на Дембински, при Рекаш е тежко ранен в крака и след

ампутацията умира в Булч) ме закара в Арад (края на юли 1849), за да бъде подложен на нормално лечение. Раздялата ни беше тъжна, сякаш сме предчувствали, че повече няма да се видим! Пътят ми през Тапио Селе и Уйсас до Арад трая 8 дни: напредвахме бавно и с чести почивки; и най-малкото сътресение увеличаваше до безкрай болките ми; най-сетне успях да се добера до арадското си жилище, обстреляно от снаряди, да се настаня в една оцеляла стая към двора и да се заема сериозно с лечението. Ала на 9 август трябваше да напусна Арад заедно с всички войници от народната армия и да се довека до Вилагош, където Гьоргеи ни предаде на московците, а чрез тях и на австрийците. — След полагането на оръжието попаднах в плен.

Така нареченото предварително следствие продължи два месеца в арадската крепост, в дварадското укрепление и в Новото здание в Пеща. След присъдата (обесване, а след помилването?! десет години тъмничен затвор) ме отведоха в Йожефщат и тъй като не веднъж натривах сол на носа на крепостния началник, заради накарняване на човешкото ми достойнство, както като човек, така и като унгарец, от друга страна попаднах под подозрението, че съм в тайна връзка с емиграцията, за наказание бях преместен в Кьониграц, където в продължение на година и половина бях в килия-единичка, чак докато в края на 1856 г. по-голямата част от политическите затворници, в това число и аз, бяхме върнати отново в Йожефщат, отдето заедно с останалите си другари бях освободен през май 1857 г.

По време на така нареченото предварително следствие, наред с другите ми четения и резбарската работа, започнах да се занимавам с изучаването на френски и италиански език: а в Йожефщат научих и английски език: останалото ми след ученето на езици свободно време посветих на изучаването на теорията на военната наука, в което много ме улесняваше натрупания по време на походите практически опит. Най-любимото ми занимание обаче беше теорията за Държавно стопанство, покрай която не биваше да пренебрегвам ни историята, ни географията. — В Кьониграц, където поради по-строгите условия бях лишен от свободен достъп до книгите, и където в буквалния смисъл на думата бях обречен на бездействие, затворникът, който се грижеше за почистването на стаята и носеше вода — несъмнено снабден от отделените от мен съзатворници — веднъж ми даде скритом една орфана и с липсващи страници испанска граматика, пазейки я грижливо, аз я изучих до такава степен, че напълно усвоих основите, формата на езика: ала за по-нататъшната практика ми липсваше испански речник, както и испански книги за четене.

Освобождавайки се през май 1857 г., като

бунтовник, вписан в австрийската черна книга, бях интерниран в Пеща и поставен под полицейски надзор. В Пеща станах главен сътрудник на редактирания от приятеля ми Шандор Лукачи от Хутира „Керти газдашаг“, т.е. посветих всичките си духовни сили на вестник, стоящ настрана от всякаква политика, занимаващ се единствено със стопанство: въпреки това бях подложен на непрекъснати притеснения. Полицейското опекунство над мене стана толкова явно, че където и да отидех подире ми вървяха полицейски копои: през 1859 г. при избухването на австрийско-италианската война бях така преследван, че чувствах застрашена личната си свобода. — Не ми беше останал друг избор, освен да се реша да опитам горчивия хляб на изгнаника. — Направих го пред страха от ново залавяне, трябваше да го направя! — Когато в прохода Вулкан, притъпявайки вниманието на австрийския граничен и митнически контрол, се освободих, макар и с опасност за живота, от ноктите на австрийския орел, се почувствах най-сетне на сигурно място: разпален от святия огън на принципите, убежденията и вярата си се захлех: в обичното си отечество (на чиято гранична бразда поставих прощалната си целувка) ще се върна само така и само тогава, ако мога да се върна заедно с обичния ми Регент в една независима свободна родина! — Тази моя клетва никой не чу, (придружителят контрабандист бе свидетел само на сълзите ми, ала не разбра разриданите ми слова) и някой попорочен и нестабилен характер отдавна би я забравил: ала тя бе чута от Ищван Дуньов, който никога не е правил пазарлъци с принципите, убежденията и вярата си. —

Ваша милост несъмнено знае от „Написано в емиграция“, монументалния труд на нашия Регент, на уважавания безпрекословно в целия културен свят Лайош Кошут, каква е била моята роля сред емиграцията! Знаейки и познавайки добре ролята ми, ще намерите за естествено, че в заслужаващата по-добра съдба Унгарска родина, докато е под сегашната проавстрийска администрация, няма да се завърна!

Обичам, обожавам Отечеството си и за свободата, за независимостта му от все сърце бих пожертвал и другия си крак, даже и двете си ръце: ала принципите ми, вярата ми са така святи за мене, че не бих се отклонил ни на косъм от тях, не, няма да се отклоня: особено когато един от параграфите на така наречените закони за легализация, позволява уреждането на правата на намиращите се в чужбина унгарски родолюбци в австрийските посолства и консулства, това до такава степен не ми допада, че по-скоро ще се помия родината да се откаже от мен, да ме откъсне от лоното на нацията, отколкото като горд с националната си принадлежност унгарец, да

реализирам унгарските си граждански права в някакво австрийско посолство или консулство. —

Няма да се спирам на дейността ни по време на южноиталианския поход от 1860 г. — Всяка фаза от това славно движение на Безсмъртния Предводител, в който ние, унгарците, взехме участие като един от факторите, са познати на Ваша милост от тогавашните ежедневници, тук ще прибавя само някои данни, отнасящи се до собствената ми личност, за да е осведомен Ваша милост и за тях.

(Под №1 е копие на писмото, с което Гарибалди, Вожда и Диктатора, ме почете след раняването ми. — Вторият отпечатък е Прощалното ми писмо, с което се сбогувах с полка си. — Третото копие е от писмото на Гарибалди, написано до мене от Катания непосредствено преди нещастията в Аспромонте по повод на унгарското участие във въстанието. — Четвъртото е писмо на Гарибалди, в което благодари за събраните от пещенската Демократия помощи за ранените в Ментана и за семействата на загиналите, които им бяха предадени чрез мене. — Петото е писмо на Гарибалди, в което ми съобщава за любезния от негова страна прием на почетния екземпляр от преведената от мене на унгарски книга „Земята и постепенното ѝ овладяване“ на авторитетния Бокардо. Шестото е извлечение от италиански вестник, който публикува решението на Гарибалди, според което ръководеният от мене полк за награда ще носи моето име. — И накрая — не от суета, а поради съвестното изреждане на сторените неща — трябва да спомена, че по предложение на италианското правителство като признание за заслугите ми пред Италия, покойният крал ме удостои с трите рицарски ордена, граждански и военен св. Мабриций и Лазар, Савойски военен, и ме дари с Рицарски кръст на гражданския орден на италианската корона.)

След всичко това, дълбокоуважаеми скъпи бай Жига, в съответствие с желанието Ви, ще се спра на неща, които поради мрачния си характер, могат да предизвикат само униние. — Разбирам собственото си положение. — То, сравнено с възрастта ми и обществения ми ранг, не е нито лесно, нито приятно. — Ампутираният ми крак, поради честите кризи на нервна и ревматична основа, толкова е отслабнал, че има вече седем години, откак не мога да престъпя прага на жилището си, а от 8 месеца не съм в състояние да сложа изкуствения си крак, и в буквалния смисъл на думата съм обречен на непрекъснато седене: от друга страна се влоши състоянието и на неампутирания ми крак, тъй като двете ми огнестрелни рани от 1849 често се възпаляват и лечението им ме приковава към леглото. — Усвоил добродетелта на търпението още по време на австрийското си затворничество, понасям съдбата си

без ропот. Страдах много, години наред боледувах, ала пораженчеството никога не е вземало връх у мен, и ме крепи надеждата, че успокоеното ми, примирено духовно състояние никога няма да ме напусне. — „Si fractus illabatur orbis impavidum ferient ruinae.“

Честото боледуване, несигурността на съществуването ми, злоупотребата с доверието ми, ме подтикнаха към решението да свия семейно гнездо. — Направих го най-вече заради това, в последните минути от живота си, на чужда земя, сред чужди хора и без роднини, оставен без грижи и поради липса на интерес към мен, да не попадна в лечебница. — Но и тук ми бе отредено точно обратното! — Вместо да се грижи за мен, жена ми, страдаща от чести нервни кризи, сама се нуждаеше от грижите на оставения сам на себе си безпомощен и жалък инвалид: от шестте ми деца, две — второто и третото поред — с бронхиално заболяване и заболяване на жлезите, са почти непрекъснато на лечение и понастоящем състоянието им е доста кризисно. — Това положение не е за завидване, ала „и на нашата улица ще изгрее слънце“... или...

Що се отнася до семейството ми, в случай че умра, положението е много сериозно, ала не отчайващо. Италия не е Унгария! — Италия не оставя онези, които вярно са ѝ служили в борбата за независимост! — Докато в нещастна Унгария борците от 48—49-а, доброволците — полубоговете — умират от глад; или гинат както остатъците от славната някога армия на Кромвел, подложени на преследване с огън и жупел, като дивеч, с всичката възможна злост; вдовиците им, сираците им стават бездомници, докато Италия издирва и последния доброволец и му дава пенсия, а осакатените нещастници даже събира и настанява в приюти: грижи се за издръжка на вдовиците им, за възпитанието на децата им. — На сегашната сесия ще бъде разгледан нов законопроект, според който пенсиите на осакатените в борбата за независимост офицери, войници и доброволци, могат да се наследят от вдовиците и сираците им. Този законопроект среща всеобща подкрепа в ежедневния печат в цялата страна, независимо от партийната принадлежност, и в отговор на единното желание на общественото мнение, народното събрание ще го гласува с мнозинство. Гласуването на този закон ще осигури бъдещето на семейството ми и аз със спокойна душа мога да положа глава за вечния си сън, защото след смъртта ми, наследили от мен само просешка тояга, вдовицата ми и децата ми, защитени от този закон, няма да опрат нито до просешки хляб, нито до сиропиталища.

Не отричам, че сравнено с аксиомата „*datur modus in rebus, sunt certi denique fines*“ и моето положение може да стане по-благоприятно: ала

собственото ми съзнание винаги се е отнасяло с отвращение към личния интерес и преследването на привилегии. — За свой личен интерес никога не съм се обръщал нито към правителството, нито към гражданските и военни власти. — Никога не съм бил прахосник, ала нищо не можах да спестя от скромната си пенсия, защото до разпускането на Унгарската легия не един сънародник е опирал до моята кесия, а аз на драго сърце съм споделял къшея с онези, чието положение в чужбина ги бе принудило да се обърнат към мене. — Освен това в Легията бяха брат ми, две момчета от Винга и един трансилванец, мой съзатворник от Йожефщат, и тяхната издръжка считях за свой дълг.

След разпускането на Легията и заминаването на сънародниците ми за родината останах сам и спестих няколко хиляди франка, ала съдбата и тях не бе отредила за мене. По предложение на един неаполски banker, приятелят ми Швайци, вложих капитала си с цел да се разрасне, в Credit Fonciere Suisse, институт за поземлен кредит, ала преди четири години този институт за поземлен кредит фалира и ликвидационното дело още се води в Париж; няма обаче изгледи да получим обратно нещо.

Тези факти споменавам не за да се оплаквам. Примирил съм се със съдбата си и понасям без ропот всичко, което ме сполети. Бидейки човек, който се задоволява и с най-малкото винаги съм се простирал според чергата си. Семейството ми също е така привикнато; и тъй като не сме в състояние да отговорим на изискванията на света, съответстващи на общественото ни положение, сме се отдръпнали от света и живеем в най-дълбока изолация. В това не особено приятно положение успокояващото е, че не съм задължен на никого.

Така бях и в затвора. След като ни събраха обезценените от австрийците унгарски пари, останах без филер, през първите две години успях да подобря прехраната си и да покрия другите си нужди, като продадох мебелите от една останала непокътната стая в разбитото ми от снаряди жилище. След като свършиха, останах на затворническата храна (дневно 10 крайцера и парче хляб). — В Йожефщат наистина веднъж пристигнаха за мене 30 форинта от Арад, но тъй като, от една страна, не бяха събрани по най-деликатния начин, а от друга, вестта за тяхното пристигане ми бе предадена от страна на Крепостното началство по един още по-неделикатен начин, аз отказах да ги приема и никога не приех помощи, и в продължение на шест години, в пълния смисъл на думата, живях на т.нар. „затворническа помия“. — Покойният ми вече баща също не можеше да ми помогне, защото враговете му, завистниците, забъркаха него не знаещи нито да

чете, нито да пише, не разбиращ никакъв друг език, освен български и влашки, обикновени земеделци, го забъркаха в някакви банкови дела, и той бе лишен от свобода, правителството на Бах и Провизориума така разпиляха имота му, че когато сестра ми е искала да уреди наследството, го е намерила обременено с толкова дългове, че сумата от продажбата на недвижимия имот е била обърната за погасяване на дълговете, а за нея са останали едва няколко форинта.

Не познавам кмета господин Тьорьок, не бих и могъл да го познавам, тъй като несъмнено е роден след като съм напуснал Винга (1842). Във всеки случай много ме радва, че мой земляк, скромно чедо на Винга, се е издигнал в пръв администратор на такъв авторитетен град като Темешвар.

Накрая това, с което трябваше да започна, с дълбоко прискърбие съобщавам на Ваша милост, че жалея на първо място отличния унгарски патриот, верния докрай следовник на Регента, полковник Даниел Ихас, най-верният ми и скъп приятел в изгнанието, преклонението ми пред спомена за него ще се стопи само със сетния ми дъх; на второ място жалея за единствения ми мил и добър брат Йожеф, бивш старши лейтенант от народната армия, последният куриер на Регента от крепостта Арад до генерал Бем, запасен командир от бившата Унгарска легия, скромният гунезки придружител на Ваша милост, някогашния вингански прост земеделец, когото — въпреки че не бе оскетен като мене, а като се има предвид и възрастта му, можеше да претендира и за по-дълго съществуване — съдбата призова измежду живите, преди да призове мене, комуто навярно са отредени и други страдания в жестока изолация, на чужда земя, сред чужди хора, чиито уморени кости днес-утре ще покрие чужда могила, но не като подаяние, защото тази чужда земя, в чията борба за независимост пожертвах единия си крак, се е превърнала за мене във втора родина: ала няма да засенчи святата земя на обичната ми родина, чиито славни полесражения, като любящ син, напоих с вярната си кръв и нося по хромото си тяло девет рани-медали.

Дълбокоуважаеми господине, Приятелю, обични и скъпи бай Жига! Моля за извинение, заради доскучаващата дължина. Ваша милост е единственият ми сънародник, когото запознавам с положението ми без задръжки и неподправено, и след като родният ми град ме игнорира напълно, почувствах се подтикнат да запозная Ваша милост, като почитан от всички ръководител на областта с всички перипетии на миналото и настоящето си, та бидейки по подходящ начин осведомен, да може да отсъди по достойнство.

Като човек и унгарски патриот се стремях да

изпълня вярно, с възможно най-усърдна воля, естествения си дълг, без каквато и да е задна умисъл. — Ако не съм могъл да направя повече и с по-голямо въздействие, то не е зависело от волята ми, а от това, че съдбата не ми бе отредила по-голяма власт, с която бих могъл да реализирам по-влиятелно дейността си, стремежа си към самопожертвователност. —

В залеза на живота си не смея да разчитам на импровизиран, внезапен обрат: *Magistra vitae* обаче ни учи, че „действието ражда противодействие“ и, ако и да не можем да разчитаме на сегашното поколение, бъдещото поколение сигурно няма да чака със скръстени ръце Бержени да разтърси от отвъдния свят потъналата в източно равнодушие Унгарска нация, прокълнявайки, че:

„Тръгнал днес е на провала нявга силният Унгарец...“ и ще издири в предстоящите европейски промени подходящият момент, за да извоюва независимостта на Отечеството си.

Бог да благослови Ваша милост, скъпи и добри ми, бай Жига, с възможно най-добро здраве и да продължи живота ви, отдаден на човечеството, до предела на човешкото съществуване, за да го оползотворите за доброто и напредъка на Отечеството и Областта.

Аз, от своя страна, вярно ще пробягам, определеният ми от съдбата път, ще опазя вярата си беззаветно и се сбогувам с Ваша милост със съзнанието, че като обикновен син на унгарския народ, бидейки в изгнание до последния пулс на кръвта си, до последния удар на унгарското ми сърце, ще остана съмишленик и верен последовател на великия Регент.

Накрая с благодарно чувство повтарям от дън душа признателността си за сърдечното благоразположение, с което ме обливаше всяка дума на любезните ви редове и Ви моля да ме съхраните и за в бъдеще във високоуважаемата Ви, вишестояща, патриотична и приятелска воля и в добрия си спомен.

С коленопреклонно почитание:

обичащия Ви и уважаващ
Ищван Дуньов

След всичко това, благоволете да запалите една свещ и да предадете тези незначителни драсканици на произвола на пламъците.

Приложение 1

Южна армия

Казерта, 17 октомври 1860

Драги полковник Дуньов,

За човек като Вас, недостатъчна е всяка похвала — аз от своя страна Ви желая, за доброто на Вашата и на моята родина, нека Бог опази безценния Ви живот в любовта и благодарността ни.

С истинска обич
Ваш
Дж. Гарибалди

Приложение 2

17-а дивизия

3-а бригада

2-и полк

Сбогуване на полковник Дуньов с полка му

Божествената правда, от която пряко произтича принципа, за който се борихме — идеята за национална независимост, ви преведе през хиляди чудесни превратности и сега ви връща към бащините огнища. А на мене даде възможността, от болничното си легло, да отправя тези последни слова към вас.

Вие изпълнихте своя дълг с честта и чистата съвест на добри родолюбци. Признателната родина няма да забрави имената ви и семействата ви, които до този момент са живели в тръпнещо безпокойство, ще ви приемат с гордост, младежите, които самоотвержено и великодушно жертвайки (рисувайки) собствения си живот допринесоха за издигане на славата на единна и независима Италия. Както в тежкия походен живот, така и в ожесточените сражения пълно задоволство ми даваше признанието на непобедимия ни генерал-диктатор и вожд предводител. Благодаря ви за неуморната ревност, а също така благодаря за съдействието на господа офицерите. По време на този военен поход доказахте, че сте съперници на най-достойните синове на Италия и на своите деди.

По заповед на нашия непобедим генерал Гарибалди сега се връщате при родните огнища. Нека никога не отслабнат у вас родолюбивите чувства, каквато и да е човешката ви съдба, дръжте се така, че отечеството да ви намери винаги по пътя на честта и славата. Както бяхте твърди и дръзки по време на военната служба и сраженията, бъдете също такива добри поданици и в гражданския си живот, крепители на реда и националната свобода. Ако удари час за последна битка с вечните врагове на човечеството и на Италия, бъдете готови да се притечете за привършване на голямото дело на освободителната борба. В една част от Италия народът все още е

подтиснат, ала с новите си победи вие ще допринесете родината ви да стане единна и неделима начело със славната Савойска кралска династия.

Боли ме, че не мога лично да отправя към вас прощалните си думи, не мога да ви стисна десниците, както би трябвало и както бих желал, достойни мои бойни другари! Ала раната, която ме възпрепятства, едновременно ми е и утешение, напомняйки ми за един от най-славните ни дни, за хилядите, показани по хиляди начини, знаци на любовта и привързаността ви, припомнянето на това дело многократно облекчава горчивината от сполетялата ме участ.

Помежду ни, италианци и унгарци, има братски връзки, които никога няма да се разрушат – каквато и съдба да ни очаква в разнообразния и бърз кръговрат на общия ни живот, надявам се, няма да ме забравите, у мен също ще останат ненакърнени дълбокото ми уважение и обич към целия полк, който имах възможността да ръководя.

Неапол, 12 декември 1860 г.

Ищван Дуньов
командир на полка

Приложение 3

Катания, 21 август, 1862 г.

Скъпи Дуньов,
дадох вече необходимите разпореждания, всички унгарци, които желаят, да могат да се присъединят към мене.

От граф Пулски, на който дадох съответните указания, ще могат да чуят: всичко което се е случило и така ще могат да се споразумеят с него.

Изказвам Ви благодарност за неуморимостта, с която приехте делото ни и Ви моля, да запазите приятелството си към нас.

С искрена обич:
Дж. Гарибалди

Приложение 4

Капрера, 22 декември, 1868 г.

Скъпи Дуньов,
братството между Италия и Унгария се доказва от Вашият героизъм, вие, който загубихте крака си на италианското бойно поле – там, където

Тюкьори и мнозина други прекрасни синове на благородната Ви родина прославиха унгарското име.

Отправлям една-единствена дума към унгарската демокрация: да скъса с Австрия! Нима толкова бързо забравихте цвета на нацията си в затворите и по дръвниците? Или мислите, че Австрия няма да беси повече унгарци? – че с отминаването на страха ѝ, няма да хвърли фалшивата маска, която покрива лицето ѝ на хиена? Видяхте ли как Беуст поздрави палача на Рим? Нима Кики ще се върне при старата си любов? Не поражда ли съжалителна усмивка, когато чувате: либерална Австрия?

Австрия вълн! – този вик трябва да отеква по древните земи на Кошут и Батяни – останалото ще дойде от само себе си.

Пращам няколко реда за Видач и любвеобилни поздрави за Бьосьормени.

Ваш
Дж. Гарибалди

Приложение 6

Капрера, 4 февруари 1873 г.

Скъпи Дуньов,
пазя като ценност Вашата книга и съжалявам, че не мога да я прочета. За съжаление йезуитството все още властва над по-голямата част на Европа, и винаги сме нацрек да се отправим отново да го съкрुшим.

Винаги Ваш
Дж. Гарибалди

Приложение 7

Ил Пунголо, вечерен политически вестник
Неапол, 27 октомври 1860, събота

Подполковник Дуньов, който бе тежко ранен на 1 октомври по време на събитията в Понте ди Вале, по заповед на диктатора е произведен в чин полковник, а воденият от него полк, в чест на славния ден, от днес ще носи неговото име. Това повишение – получено заслужено от този, който толкова се отличи за нашето дело – е ново доказателство за справедливостта, от която винаги се е ръководило диктаторското правителство.

Превод: Светла Кьосева

ШАНДОР ПЕТЬОФИ

Песента на вълците

Реве виолица,
мрачней навред и ето
близнаци – дъжд и сняг –
политат от небето.

Сред пуста равнина
гладуваме и вием
и няма нийде храст,
където да се скрием.

Отвред е адски студ,
от глад полазват тръпки,
тез двойни врагове
вървят по наште стъпки.

А третия мълчи
със пушката стаено
и падналия сняг
обагря във червено.

Умираме от глад,
за нищо вече годни,
със вечна участ зла
да бъдеме свободни!

Превод: Петър Алипиев

ШАНДОР ПЕТЬОФИ

Песента на кучетата

Реве виелица,
мрачней отворед и ето
близнаци – дъжд и сняг –
политат от небето.

Какво ни е? – Лөжим
във кухнята щастливи,
че господарят наш
желае да сме живи.

Не мислим и за хляб.
Когато той се храни,
от масата за нас
все нещо ще остане.

Е, бие ни с камшик.
Търпим на три сковани.
Опасно ли? – Какво
са кучешките рани?

Но щом му мине, той
ни вика в одаята
и благодарни ний
му ближем пак краката.

Превод: Петър Алипиев

Темата за българския принос в освободителните борби и в културата на други народи има своите измерения и в историческото битие на банатските българи. Едно от тях е участието на представители на общността в революцията от 1848 г., останала в историята като „пролетта на народите“. Това участие се свързва преди всичко с името на Стефан Дуньов – банатски революционер, сподвижникът на Лайош Кошут и Джузепе Гарибалди, героя на Унгарската революция и на Италианското обединение.

Неговата личност и дело стават известни в българската историография през 60-те години, благодарение на проучванията и публикациите на Георги Нешев, Карол Телбизов, Михаил Шипков. Източниците по темата се намират във фондовете на унгарските революционни водачи в Държавния архив и Библиотеката Сечени в Будапеща, в кореспонденцията на Ст. Дуньов, съхранявана в Народната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“ в София, в спомени и в периодичния печат от епохата.

Съчетаването на социалните с националните тежнения на народите е основна отличителна черта на революционните събития от 1848–49 г., които обхващат територията на Западна и Централна Европа. Специално за империята на Хабсбургите предизвикателствата на национализма се оказват най-силни, тъй като в нейните обширни територии живее множество етно-национални общности, нито една от които не надхвърля една четвърт от цялото население. Вместването на етническият модел в политическата динамика превръща империята от многоетнична в многонационална единица и поставя заряда за нейното бъдещо разпадане.

По силата на своята численост като втора след германците общност и размаха на своето национално движение унгарците се открояват като главна революционна сила в Дунавската монархия. В съответствие със социалната структура на обществото унгарският национализъм има аристократичен произход. През 1848 г. водеща роля в него придобиват две нови социални сили: обедняващото дребно и средно дворянство, свързано с търговската буржоазия и споделящо либерални и радикални национални идеи, чийто водач е Лайош Кошут; и националната интелигенция, изповядваща революционно-демок-

ратични идеи, чийто изразител е поетът Шандор Петьофи и създадената от него организация „Млада Унгария“. Акцентът в унгарското национално движение пада върху освободителната борба срещу властта на Хабсбургите за извоюване на националната независимост и за установяване на демократичен строй на управление.

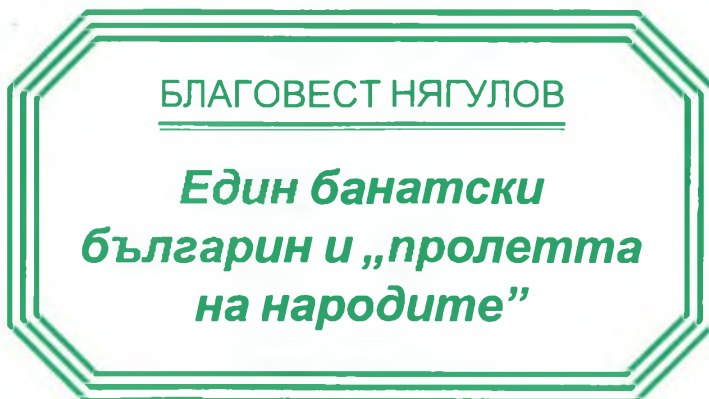
Отношението на унгарците към малцинствените групи придобива голямо значение в хода на революцията и допринася за нейното поражение. По това време повече от половината на населението, живеещо в границите на т.нар. историческа Унгария, включително и в

Трансилвания, не е с ун-

гарски етнически произход. Съотношението между националностите е следното: 37,3% унгарци, 17,2% румънци, 12,8% словаци, 10,3% германци, 8,6% хървати, 7,3% сърби, 3,3% рутени, 1,9% евреи, 1,3% други (цигани, словенци, българи, арменци).

Проблемът се състои в противопоставянето между унгарските революционери и неунгарските националности, което се използва от контрареволюционните сили. От една страна, либералното крило на унгарското дворянство, застанало начело на революцията, отдава най-голямо внимание на собствените си политически интереси и проявява нежелание да отстъпи част от придобитата политическа власт на другите националности. Унгарският парламент решава да предостави равни права на населението с неунгарски произход едва през лятото на 1849 г., когато вече е твърде късно. От друга страна, неунгарските национални движения на румънци, сърби и хървати се ръководят от сили, които са против буржоазната трансформация, или от интелектуалци, които придават по-голямо значение на националното равенство, отколкото на буржоазния ред. Затова след като революционната власт отказва да се съобразява с техните искания, те застават на страна на нейните врагове, подпомагайки пасивно или активно контрареволюцията. Това разеденение на народите облагодетелства Хабсбургския абсолютизъм, който го манипулира с оглед на своите интереси. Интервенцията на руската армия през пролетта и лятото на 1849 г. и противоречията между унгарските лидери помагат на имперската власт да възстанови старото статукво.

Българите в Банат, наброяващи по онова

време около 20 000 души, са едни от малобройните етноси в Унгария. За разлика от по-големите общности на румънците в Трансилвания или на сърбите и хърватите в южноунгарските земи, по онова време те нямат свое организирано движение. Техните представители се отъждествяват напълно с идеите на унгарската национално-революционна кауза.

Известно е, че общността на банатските българи се създава от изселилите се на север от Дунава след погрома на Чипровското въстание в 1688 г. бежанци на Чипровци и околните села, както и от последвалите ги през 1726–1730 г. павликяни от крайдунавските селища между Свищов и Никопол. Това население е привлечено и колонизирано от австрийските власти в намиращата и под тяхна власт територия на Банат. Първите и основни български колонии в областта са Стар Бешенов (дн. Дудещи веки), където през 1738 г. се установяват павликяните, и Винга, където три години по-късно се заселват чипровчаните. Бешенов е селска, а Винга – градска община, която получава специален привилегирован статут от императрица Мария-Терезия. Поминъкът на българите е земеделието и отчасти скотовъдството. Интелектуаланата им прослойка е малобройна и естествено се интегрира към доминиращата унгарска етно-културна среда.

Банатските българи се откъсват от българската етническа територия и общност много преди формирането на модерната българска нация. Техните предци вече са приели католическото вероизповедание, разграничаващо ги от православните българи, но имат българска идентичност и самосъзнание. Специално при чипровчаните това съмозънание е много по-силно проявено, отколкото при останалите българи, в резултат на патриотичната образователна и политическа дейност на българските католически водачи през XVII в. Новите условия в Банат налагат изменения в бита, традиционната култура и говора на българските колонисти, но не променят основата на тяхната етническа идентичност. Главната причина за това е, че тези условия създават предпоставки за материален, а по-късно и за духовен просперитет. Пълноценно използваното право на общинско самоуправление, благотворното въздействие на централноевропейската култура, мобилизиращата роля на католицизма и характерното трудолюбие обясняват бързото стопанско издигане на българската общност в Банат. В тази среда се появява и бъдещият герой на унгарското национално движение Стефан (Ищван) Дуньов

Роден през 1816 г. в българско земеделско семейство във Винга, той получава високо образование и от млад възприема революционните идеи на Лайош Кошут и Шандор Петьофи. След

като се дипломира по специалността „право“ в Будапеща, през 1843 г. Ст. Дуньов открива адвокатска кантора в съседния на Винга град Арад. Неговата политическа и военна кариера започва в хода на събитията, чийто сигнал дава въстанието в Пеща на 15 март 1848 г. През април той е избран за член на окръжния и градския административен комитет в Арад, а по-късно участва като редник от Националната гвардия и като военен съдия в действията срещу сръбските и румънските въстаници. Взема участие, както и други банатски българи, в много битки и военни акции за защита на Унгарската революция – при Велики Бечкерек, в отбраната на Арад, при Сент Тамаш, в превземането на Петроварадин и др. Въпреки че е раняван многократно, продължава да изпълнява своя дълг. За проявения героизъм и високи войнски качества е награждаван от революционното правителство и е произведен в чин капитан, а по-късно и полковник. След разгрома на революцията е пленен и осъден на смърт от австрийските съдебни власти. Под натиска на кампанията в защита на унгарските революционери, присъдата е заменена с 10 години тъмничен затвор.

След освобождението му от затвора в 1857 г. Ст. Дуньов е интерниран от властите в Пеща. При избухването през 1859 г. на италиано-австрийската война, заедно с други унгарски революционери, той заминава за Сардинското кралство, където постъпва на служба в италианската армия. След скорошното прекратяване на войната, се включва в организирания през 1860 г. от Джузепе Гарибалди поход на юг за обединение на Италия. Участва в успешната акция срещу Сицилия, а по-късно и във войната срещу Неаполитанското кралство. Сформира полк, с участието на унгарци и на няколко банатски българи, сред които е и неговият брат Йосиф. Полкът под командването на Ст. Дуньов се отличава особено в акцията при река Волтурно, оказала се решаваща за победата срещу неаполитанските Бурбони. Тежко ранен на бойното поле, банатският революционер става инвалид, без един крак. За големите си заслуги той е поздравен лично от Гарибалди и награден с най-високите италиански военни и граждански отличия.

Ст. Дуньов остава да живее в Италия, където се занимава с научна, публицистична и преводаческа дейност по правни и стопански проблеми. Умира в град Пистоя през 1889 г., където е и погребан. По този повод издавания в Будапеща в. „Фьовароши лапок“ пише: „Починал е един от най-храбрите бойци на освободителната 1848/49 година...”

Идейните убеждения на Ст. Дуньов съвпадат с революционните идеи за свобода, братство и равенство, на които той остава верен до края на

живота си. Банатският революционер мечтае за „свободно, независимо и щастливо отечество“, което не намира в лицето на дуалистичната Австро-унгарска държава, създадена след компромиса от 1867 г. между унгарските лидери и Хабсбургите. Затова той се отказва да се възползва от предоставената от новата власт амнистия за революционерите от 1848 г. и да се завърне в родината си, както и да приеме кандидатурата за народен представител, издигната във Винганската околия.

Същевременно, както и водача на Унгарската революция Лайош Кошут, банатският революционер преосмисля революционния опит и сочи неговите грешки. По време на своето изгнание, през 1862 г. Кошут оценява необходимостта от създаването на свободна конфедерация на дунавските народи, която да обединява Унгария, Трансилвания, Румъния, Хърватско и Сърбия. Идеята за сближението между народите срещу общия „враг“ се споделя и от Ст. Дуньов, който дори разширява нейния обхват. В свое писмо от 1867 г. до унгарския водач в Арад Фабиан Габор той пише: „Най-голямата грешка на „маджарския Соломон“ още в началото беше тази, че не култивира идеята за разбирателство с хърватите, сърбите и румънците, което би било най-сполучливото сближение на споменатите народи... На базата на побратимяването с хървати, сърби, румънци, би имал възможност да се съюзи с Дунавската равнина, и даже с България.“ Въпреки че отдава целия си живот на освободителната кауза на други народи и се изявява преди всичко като унгарски патриот, Ст. Дуньов не забравя своя български произход и винаги си спомня с носталгия за детските години в родния край.

Делото на революцията от 1848 г. в Европа не успява както поради слабото сцепление на прогресивните сили във всяка национална общност, така и заради липсата на ефективен общ фронт на различните нации, въстанали срещу

европейския абсолютизъм. Въпреки това, революцията дава израз на силовите идеи на демокрацията и социализма, на градивния национализъм и интернационализма, разбран като взаимна зависимост, които ще търсят своето осъществяване през следващите десетилетия. 1848 г. се превръща в „пролет“ не само за големите нации, но и за по-малките етнически групи, съществували дотогава в тяхната сянка. Тогава започва нов период в историята на подтиснатите етно-национални общности в Европа, чието основно съдържание е тяхната борба за културна и политическа еманципация.

В контекста на идеите, формулирани от революцията в Дунавската империя, се вписва и етно-културното възраждане на банатските българи през втората половина на XIX в. Негови прояви са въвеждането на банатския български говор в училищното обучение и в богослужението, създаването на банатска българска писменост, издаването на молитвеници, учебници, книжнина и периодичен печат на роден език, дейността на Винганското учителско дружество. Именно тогава се формира окончателно специфичната културна идентичност на малката общност, която успява да запази своя български заряд. Една от нейните отличителни черти е силният творчески потенциал, който се проявява и в наши дни, след новата „пролет“ за народите в източната част на стария континент.

Свитък с изображение на изправения български лъв върху фона на кръстосани меч и перо – това е герба на Съюза на банатските българи в Румъния днес. Двата символа – на меч и перото, изразяват двуединното начало, което преминава през цялата история на общността, обяснявайки нейното самосъхранение като най-старата запазена българска етническа диаспора. В тази история свое значимо място има и приносът на Стефан Дуньов в освободителните борби на народите преди 150 години.

ШАНДОР ПЕТЬОФИ

Светът и аз

Предмет на моя гняв и мойта злоба
е твойто жалко име днес – човек.
Ти измет си на цялата природа,
но не и господар на своя век.
Бог те създаде във часа последен
на сътворението – бил е уморен,
затуй не е могъл да те направи
по-свестен и добър във оня ден.

Обичах те, затуй сърцето склучи
съюз със теб: да бъдем здрава сплав.
Но рожбата ни от съюза двоен
е мойто отвращение и гняв.
Познавам те: какво ли заслужаваш
освен отврата, стъпкал своите мечти.
Подметки ближеш или твойте ближат,
тиранин и слуга ведно си ти.

Навярно мислиш ти, душа плебейска,
че като теб и аз съм също роб?
Че все ще слушам твоите похвали
и твоите псувни до своя гроб...
Че в мойто писане и мойто дело
ме гризе червеят на твойта нищета
и с притеснение и смут се питам,
какво ще каже за това света?

Е, вярвай си, щом тъй ти е угодно,
но аз от тебе не завися, знай.
Душата пътя вече е избрала
и все по него ще върви докрай.
Харесва ли ти идол да ме правиш,
издигай ме щом тъй си ти решил;
но ако над главата си ме вдигнеш,
слугинските ти зъби бих избил!

Превод: Петър Алипиев

Когато през 1848 г. избухва революцията в Унгария, българската периодика току що е проходила. През 1844 г. в гр. Смирна, Турция, Константин Фотинов започва да издава първото българско списание „Любословие“, просъществувало до 1846 г., когато в Липеска (Лайпциг) 26-годишният Иван Богоров издава първия наш вестник „Български орел“, просъществувал малко повече от една година. Краткотрайното му съществуване не отчайва изтъкнатия наш книжовник и народен будител, който е прозрял какво важно значение имат вестниците за духовния и обществен живот на народите. В началото на 1848

г., два месеца и половина преди да избухне Унгарската революция, той започна да издава „Цариградский вестник“, най-дълго просъществувало българско периодично издание преди Освобождението.

Иван Богоров е високоерудирани книжовник със съзнание за своята будителска мисия. Той владее няколко езика, без посредници следи европейската и американската преса. Във външно-политическите новини на своя вестник отделя централно място на Унгарската революция. Дали само защото тя е централно събитие в Европа и света по това време? Или защото още от похода на Янош Хуняди и Владислав Варненчик за освобождението на България у нас има траен интерес към маджарите, засвидетелствувани в голям брой народни песни, оцелели до днес?

„Цариградский вестник“ оповестява, че „ще описва делата на управлението, вънкашни политически новини, без никакви разсъждения от негова страна.“ Вънкашните политически новини наистина се поднасят „без никакви разсъждения“ от страна на редактора, но нали той ги подбира и резюмира с твърде обширни цитати. За съжаление в библиотечните ни фондове липсват броеве от първата годишнина, но косвени свидетелства и най-вече съхранените броеве от втората годишнина нататък ни дават основание да заключим, че поместените многобройни известия за революцията в Унгария преследват цели не просто да информират читателите какво става в една страна, чийто народ е най-многочсленият измежду поробените народи в Австрийската империя, както българският народ е най-многочсленият измежду поробените народи в Турската империя.

В бр. 58 от 31 юли 1849 г. четем: „От следните

скъсени две разгласявания, едно на австрийски генерал, а другото на унгарски управник, може читателят да размисли с колко вироглавие и вражда става страшен бой, който сега повлича очите на цяла Европа към окаяна Унгария“. Първото „разгласяване“ е на генерал Хайнау за наказанията, които очакват побунилите се унгарци,

например: „Всякой град, градец, село, на които някой жители са наемат да докачат бързачи от Австрийската и Руска войска или изпращане на храна, или усамени откъсаци и с каквото и да е начин докарат им загуба, щат са съсипнати от основа.“ Второто

„размирителното управление на Унгария“, подписано от Кошут, което призовава, „в име вечного Бога и отечеството народа на оръжие“. Отделеното му е повече място, отколкото на първото „разгласяване“. Дословно са цитирани всички заповеди, между които: „Срещо влезлите в отечеството Руси и срещу дето ги призова Австрийски самъдържец начнува се от сега на тъй кръстоносие... Сякой здрав гражданин е задължен отгоре на 48 часа да се намери с какво и да е оръжие: който няма пушка, пищов или сабя, нека истегли сърп или коса; сърпът е потребен в нападенията, а косата в юнашки ръце е твърде добро оръжие в сбиванията. Не е Унгарец, ами окаян Чундар (роб) оний, който избира оръжие и не потеглюва за закрилювание с каквото са случи отпреде му... Народът да не оставя врага да почива нощем, ами да напада ненадейно... Преди да ся преближи врагът, нека ся принася храната, добитъка, виното, ракията по навътре, в пещерите или зад расталаците... Да са запали завзетото селище“. (От тези разпоредби само след година се възползват възстаналите 50 000 българи в Нишко и Белоградчишко, а през Априлското въстание Георги Бенковски заповядва да се опожарят изоставените от въстаниците села.) Любопитно е, че в края на кошутовото разгласяване се привежда пример със самите руснаци: „По началото на сегашния век, когато Наполеон докачи Русия, руснаците с тойз начин са отърваха“, сиреч с опожаряването на своите селища и самата Москва.

Оценката на Унгарската революция наистина е „без никакви разсъждения от негова страна“. (Опасно е да разсъждаваш за национално-освободителна революция, когато вестикът ти излиза в столицата на империята, поробила народа ти).

Ето обаче какви „Разсъждения за унгарската война“ на „три добри вестника от Европа“ са поместени в бр. 64 от 10 септември 1849 г. Имената им не са упоменати, но са от Франция, Англия и Германия. „Францизкият вестник казва: ... потегли Унгария срещу съединените сили на Австрия и Русия. Това е голяма европейска случка, на която следствията не щат станат само днес желателни: то е искание на бъдността, която ся закопа няколко години сетне ще възкръсне... Човеците, дето ги гледаха распоредени в ония големи боеве, приеха възкресни чудесии на юнаци от приказки... Австрия не можа да ги победи, освен с помощта на чуждо рамо.“

Инглизкият вестник подчертава, че „Приятелите на австрийското управление са зарадваха от истина на свършека на опретнуването... За бъдната здравина на днешното европейско равновесие... задържането на Австрия като голяма сила е потребно... Франца и Инглитера бяха определени да стоят на страна“. И той обаче отбелязва, че „без навлизането на Русия... дерзлив щеше да ся покаже оний, който предсказваше“.

Немският вестник не скрива задоволството си от това, че ген. Артур Гергий е писал да ген. Паскевич „що желае да спотаи междоусобната война и разрушителните започнувания на Кошута“. Споменава се, че и „други началници на Унгария... гледат на Кошута като на предавник и приятел ан Ляховите“, че Гергий не щя да пожертвува отечеството на Кошутото желание, нито да пролее кръвта на войската си за чужди щастогонения... Тъй Унгария не ся завлада, ами са покори“. Целта на покоряването било „да са уздрави... срещу Републиканските подбутвания“. Това издава страха на всички монарси от Унгарската революция.

„Вънкашните полотически новини“ в „Цариградският вестник“ недвумислено внушават, че без помощта на Русия, Австрия не би победила, сиреч унгарците биха извоювали свободата си. Значи, не е било авантюра подготвяното от Георги Мамарчев въстание след Одринския мир между Русия и Турция, сключен през септември 1829 г. Нали преди да стигнат Одрин българите от Балкана до Лозенградско и Люлебургаско са въстанали и установили своя власт. Главнокомандващият Добич Забалканският обаче арестува Георги Мамарчев, а след това и делегацията, която е поискала освобождаването му и оттеглянето на руснаците, за да „се ударят българите сами с турците“. Одринският мир е задължавал руснаците да обезоръжат българите. А когато през 1821 г. гърци, българи и румънци въстават заедно срещу турците и поискват помощ от руския император, той ги заплашва, че ще помогне на султана. Свещеният съюз, сключен между европейските монарси през 1815 г., ги задължава

взаимно да си помагат при потушаване на революции, където и да са в Европа. В бр. 73 от 12 ноември 1849 г. „Цариградският вестник“ помества послание на руския император до турския султан, в което пише: „Унгарският размир не устращаваше само съществуването на Австрийската самодържава, на която целостта е съществена стихия в политическото равновесие на Европа. Той, умразний размир, заради единопоружеството си с различни размирителни огнища, и повече с Ляховската пропаганда, устращаваше и сама основа на общественый ред...“

След погрома на революцията „Цариградският вестник“ информира, че само за един месец са осъдени 1600 унгарци за участието им в размира, че пожарищата и разрушенията са големи, особено в Трансилвания, където „само един мост, една мостова направа“ е оцеляла, „останалите ги съсипаха за нуждите на войната“. Поместено е в резюме и възванието на Лайош Кошут след погрома, дословно са цитирани и думите му: „С делата си не мога от сега на тъй да ползувам отечеството; ако може смъртта ми нещо да го ползува, с радост жертвам живота си“.

Вън от всякакво съмнение са симпатиите на вестника към революцията в Унгария, възхищението от героизма на унгарците и мъжеството на Лайош Кошут. Без съмнение, това е една от причините българите да приемат така радушно емигриралите у нас унгарски революционери, начело с Кошут. Първото свидетелство за благотворното влияние на унгарските емигранти намираме също в „Цариградският вестник“. В бр. 32 от 28 април 1851 г. е поместена дописка от Шумен, където е тяхното средище. Сътрудникът пише: „Почудяхся като видях и слисах сос ушите си млади и малки шуменски ученици, че свирят по еропейски сос ноти на разни органи, н.п. Виолино-Китара- Флауто-Кларината- Бас и други, и да могат да направят разни мучни европейски гласове (хави) като Кадрил-Полка- Валс-Мазурка-Чардаш и други, които в растояние на шест месеца научили, за което самият нихен учител Г. Шафран са чюди“.

Благотворното влияние на унгарските емигранти върху българите, сред които живеят, е отделна тема, но е безпорно, че „Цариградският вестник“ има големи заслуги за трайния интерес у нас към Унгария. Не е случайно, че Петьофи е превеждан още преди Освобождението, а след това става един от най-популярните чуждестранни поети у нас. Най-дълго съществувалият наш просветен вестник отваря очите на просветените българи за революцията в Унгария и нейната кауза, продиктувана от „искание на бъдността“. С това възрожденецът Иван Богоров ги подтиква да прозрат исканието на бъдността към българите.

Лудият

Тст... мирно!... тихо!...
Махнете се!
Аз бързам... твърде съм зает:
От ярките лучи слънечни
Аз бич ще оплета –
Да бия тоя свят...
И на плачът му с смях ще отговоря...
И той на мене смейше се така...
Ха-ха-ха-ха!

Плачът, смехът – на туй стои светът,
А дойде смърт – и сичко стихва тоз час.
Аз също бях умрял...
Поднесоха ми яд
Във същата оная чаша,
С която чукаха се с мене!
И що, убийци? що? Решихте
Да скриете дирите?... И дека?
В земята с мойто тяло... И без срам.
Лъжци, плакахте ми над гроба!
На смалко що се не дигнах
За носовете да докопча вас.
Но се оставих...
Хай нека им се радват, рекох,
В калта да имат със какво да ровят,
Да мислят, че аз гния в черната земя...
Ха-ха-ха-ха!

А де е гробът? в Африка далечна!...
Но пак имал съм чест:
Хиена ме из ямата изрови.
О, тоя звяр е моят първи благодетел;
Но аз безбожно го излъгах:
Ръката ми той искаше да лапне,
А аз сърцето си подставих...
Горкият, в миг отровен там умря.
Ха-ха-ха-ха!

Така се хората разплащат:
За всякое добро със зло!
А хората какво са? казват,
Че уж биле творение чудесно
На оня, кой царува в светлото небе...
А ази казвам, че са чада
На злото във кромешний ад.
Туй казваше и философ един.
Той също като мене бе глупец,
Защото нямаше трохица хляб.
Глупец, глупец! Не би той гладувал
Да знаеше да краде и да убива, да!
Ха-ха-ха-ха!

Чудете ми се, че се смея,
А то отдавна трябваше да плача...
Умразен свят облян в сълзи!...
И Господ сам над облаците плаче:
Ядосва се, че тоя свят създал.
Но полза има ли от тези свети сълзи?
 Нечистата земя ще ги приеме,
 А грешниците ще ги тъпчат с крак
 Додето станат кал и те сега!...
 Ха-ха-ха-ха!

Ей, стар войниче, Давор – Небо,
Теб слънцето ти служи за медал,
А облаците – твоите дрипави са дрехи...
Ех славен изглед на героите в оставка.
Да, после раните и тежките лишения,
 Нали? Награда превъзходна:
На дрипите – медал... Затуй пък лъска тя!
 Ха-ха-ха-ха!

А разумяхте ли що значи
Кога запее припилецът?... Тихо!...
 Той пей, заклана...
 Жените да напуснем,
 Жените – стръв опасна,
На техний зов ний тичаме кат луди...
Така едно море потоците събира
И ги изяда, и назад не пуца...
Жени, жени! лукавички създания,
Прекрасни, смъртоносни дяволици!
Отрова най-ужасна в нашия живот
В най-драгоценний сложена съсъд...
 Любов, любов!
Как жадно, страстно се упивах с тебе!
 В едничка твоя капка
 реки от мед изсипвах,
 Едничка твоя капка
 Бе океан отрова.
А виждали ли сте вие
Бурно море как бесней, лудува?
Как талазите реват,
Как ужасна гибел носят?
А виждали ли сте буря,
Тоя ужас, бич световен,
Нейната игра във мрака?
Гръмове, трескавици
Тътняли ли са над вас?
Вам познат ли е страха?
 Ха-ха-ха-ха!

Едвам узрей плодът,
И гледаш – пада...
А ти, и ти, земя узря,
Хай падай, сгромоли се!
Не мога да те чакам повеч...
До утре давам срок...
Не дойде ли пак края на света,
То нищо няма да пожаля:
Земята аз ще провъртя
До огнената ѝ среда,
Барут ще сипя
И ще запаля:
Тогава нека хвъркна на възбог!...
И аз ще бъда отмъстен така!!
Ха-ха-ха-ха!

Превод: Иван Вазов

Монологът „Лудият“ на Шандор Петьофи не се ползва с име на първопредставителна за автора си творба сред изследователите на творчеството му в Унгария. Ала рецепцията ѝ зад граница преобръща нейната стойност. Оказва се, че до края на 19 век тя привлича интереса на неколцинадесет европейски преводачи, сред които трима са от славянския свят. Меж-

ду тях е и патриархът на българската литература Иван Вазов, който е първият български интерпретатор на творбата, а и първият следосвобожденски преводач на Ш. Петьофи в България. За първи път името на Петьофи се среща в българския периодичен печат през 1872 г. – в цариградското сп. „**Читалище**“ (год. II, кн. 18) Атанас Илиев, който тогава учи във Виена, публикува стихотворението „Нашите надежди“. Ала на българска земя „Лудият“ има по-стара история, която предхожда и първото печатно представяне на своя автор в „Читалище“, и печатния превод на Вазов, който се появява през 1891 г. в неговото списание „**Денница**“. Тази история е свързана с датата 30 октомври 1849 г., когато група унгарски революционери, достигнали до Видин, с цел да набавят средства за ранените си другари, дават първото театрално представление у нас. В това представление революционерът Габор Егреши декламира за първи път в България монологът на Ш. Петьофи „Лудият“.

Междувременно, до Вазовия превод, през 1856 г. творбата е преведена от оригинала от сръбския поет Йован Йованович Змай, който я печата в **Летопис Матица Српска**. Въз основа на този превод, смятан за съвършен и поради което сраснал се с личното творчество на Змай, възниква руският превод на Владимир Уманов-Каплуновски, появил се през 1887 г. в сп. „**Дело**“ (кн.6) и включен през 1888 г. в сборника „**Баян**“ („Сборник произведений современных славянских поэтов и народной поэзии“, Петроград, 1888). През 1860 г. „Лудият“ се появява на френски език, включен в книгата на Шарл Луи Шасен „Le poète de la revolution Hongroise Alexandre Petöefi“ (Bruxelles-Paris). През 1877 г. творбата излиза отново на френски език в книгата „Le chevalier Jean“ (Paris) на Ернест Леру, преведена от оригинала от Огюст Дозон (1822-1891), френски литератор и фолклорист; консул в Солун, Янина, Пловдив и Белград; автор на „Неиздадени български народни песни“ (1875).

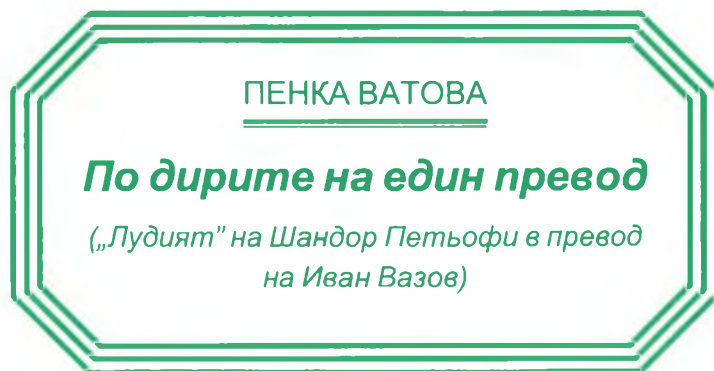
Съществуват редица изследвания, посветени на преводите на „Лудият“^{1,2,3,4} като техните автори целят да докажат пътищата на оригиналния текст до чуждоезичните му интерпретации. Преводът на Иван Вазов е поставен като последно звено във веригата **оригинален текст – превод на Й. Й. Змай – превод на В. В. Уманов-Ка-**

луновски, като тезите на авторите се различават само в някои детайли. И. Пот все пак смята, че въпросът за пътя на текста не е напълно разрешен. Л. Бумбалов равнопоставя преводите на Змай и Уманов-Каплуновски като посреднически към превода на Иван Вазов. Й. Най-

денова приема тезата на предшестващите я изследователи.

Преводът е поместен в първата книжка от втората годишнина на Вазовото списание „Денница“, в която е отбелязана 5-годишнината от Сръбско-българската война. Книжката се открива с разказа на Вазов „Два врага“, възкресяващ епизод от тази срамна за славянското племе война. Тук са още стихотворението му „Майко клета“ и пътеписът „Извън България“, творби, свързани с изгнаническата съдба на поета: „Денница“ започва да излиза след завръщането на Вазов от Одеса, където той е от есента на 1886 до 1889 г. От цялата книжка на списанието струи едновременно носталгия и резигнация от съвременната действителност. На тази нагласа напълно прилягат романтико-мизантропическите нотки на монолога „Лудият“.

Къде най-напред Вазов е открил това произведение на достъпен за него език? Ако се има предвид преводът, детайлно анализиран в статията на Л. Бумбалов, много вероятно е това да е станало още в Одеса, когато сборникът „Баян“ няма как да не е бил сред книгите му, тъй като там са включени и негови творби. Т.е. Вазов се е запознал с монолога през един превод на превода, тъй като Уманов-Каплуновски превежда всъщност превода на Змай. Не е сигурно дали е познавал сръбския текст, макар по пътя на съпоставителния анализ Л. Бумбалов да се спира в крайна сметка на версията за едновременно ползване и на сръбския, и на руския текст, както и за близостта между тях. Ала нито един от четиримата изследователи не допуска възможността Вазов да е познавал и френски превод на „Лудият“ – все пак френският е бил сред езиците, които той е ползвал. Още повече, че в седма

строфа на българския текст става дума за една птица („А разумяхте ли що значи / Кога запее припилецът?... Тихо!...“), която е обяснена под линия не с книжовен превод, а с френския ѝ аналог *la caille*. По този начин не постъпва нито руският, нито сръбският преводач. Защо Вазов търси френски превод, след като думата припилец (в рус. превод — *перепел*; в сръбския — *препелица*) съществува в българския език (Найден Геров я включва в „Речник на българския език...“ като *преперица* с вариант *препелица*) и означава (пак по Н. Геров) именно *пъдпъдък*, както е и в оригинала на Петьофи? Биха били доста неуместни други обяснения на този факт, освен едно — поетът вече е познавал „Лудият“ и във френски превод. Ако това не е така, то въпросната бележка трябва да се приеме просто като безсмислена поза.

Както вече посочих, по това време съществуват два френски превода на монолога. Книгата на Шарл Шасен е сред книжния фонд на Народна библиотека „Кирил и Методий“ в София, ала в този вариант не е употребена думата *la caille*, а неопределената *l'oiseau*. И е редно да изоставим предположението, че Вазов е познавал този превод, макар и в него творбата да е строфирана по аналогичен начин (8 строфи с общо 93 стиха). Остава да се допусне, че някъде българският поет е срещал преводът на Огюст Дозон. И това не е изключено, тъй като Вазов познава най-малко неговия фолклорен сборник, при това въз основа на песните в него, в периода на сп. „Зора“,

което издава в Пловдив през 1885 г., той написва няколко стихотворения. Може дори да се допусне, че е срещал „Лудият“ на Петьофи в този превод още по това време, а по-късното му откриване в сборника „Баян“ да го е подтикнало вече да го преведе.

За съжаление, на този етап аз не мога да докажа това предположение, тъй като книгата, в която излиза преводът на Дозон, не е във фонда нито на централните български библиотеки, нито на унгарската национална библиотека. Ала смятам, че тази хипотеза заслужава проучване, тъй като ще внесе яснота по един въпрос, с който са се занимавали и българските, и унгарските изследователи на творчеството на Иван Вазов и Шандор Петьофи. А това, от своя страна, ще покаже още веднъж живостта на културния обмен в Европа, успял, въпреки границите и различията в езиците, да свърже съдбите, дори и следсмъртните, на големите представители на културата на нашия континент.

¹ Lajos, Illés, Petőfi első verse bolgár nyelven. – Tiszatáj, 1966, 12 sz.

² I., Poth, „Die Verlage Ivan Vazovs zu seiner Petőfi – Übersetzung“. Studia Slavica, XIII, Budapest, 1967.

³ Бумбалов, Л. За Вазовия превод на „Лудият“ от Шандор Петьофи. – Литературна мисъл, 1968, кн. 5.

⁴ Найденова, Й. Основни моменти от проникването на поезията на Петьофи у нас през периода 1877–1944. – Литературна мисъл, 1984, кн. 2.

Названието България столетия наред е било натурализирано както в кръга на унгарските учени и пътешественици, така и в съзнанието на унгарския народ. Въпреки половинвековното чуждо, жестоко подтисничество българската нация запази своето национално съзнание и принадлежност. Така Кошутовата емиграция пристига в Османската империя, но в

действителност се озовава в България и сред българите. Нещо повече: от турските данъчни книги е видно, че разходите по пребиваването на Кошут и неговите съратници-емигранти се покриват от българските данъкоплатци, сумите турските власти

събират от различните околии, например Видинската и Кулската дават 31 488 гроша, Ломската 18 760 и т.н. По думите на Кошут унгарските подофицери са били принудени да се издържат от 42 гроша на месец, тъй като турците не са били склонни да дадат повече.

Лайош Кошут пристига в България, във Видин, на 22 август 1849 г., съратниците му по борба го следват непрекъснато, сред тях е и Ищван Кинижи, чиито спомени са може би едни от най-интересните. Тогава двадесет и тригодишния хусарски капитан е бил комадир на конен отряд, който при защитата на въоръжоторонския пролом е бил принуден да отстъпи пред около осемхилядна руска войска. Попада в Крайова, по думите му „в град, където вече бяха настанени лекувания се личен състав на австрийската войска, цветът на влашката армия, ранените руски солдати и караулещият ги турски аскер, но там все пак и за нас се намери една достатъчно голяма казарма.“ След пристигането си унгарците са пуснати в градска отпускат и почти веднага се сбиват с оздравяващите от раните си австрийски офицери и войници. Турският аскер успява с голяма мъка чак късно вечерта да вкара унгарците обратно в казармата, които са „с отекли физиономии, окървавени глави, но на лицата им е изписан триумф“. Наказанието им било неизбежно, те трябвало веднага да се отправят за Видин.

Ищван Кинижи пристига във Видин на кораб и виждайки безчисленото множество от опънатите на брега палатки се удивлява, че турците все още живеят в такива. Скоро обаче ще разбере: те са предназначени за унгарците. Видинските дни текат неспокойно, султанът дава категоричен отказ на искането на австрийското и руското правителство унгарците да бъдат предадени ед-

ва на 16 септември, а на 7 октомври е взето решение Лайош Кошут и неговите сподвижници да бъдат преселени във вътрешността на страната. За място на тяхното по-нататъшно пребиваване е определен град Шумен, тъй като там турският гарнизон е бил най-многочислен.

Ищван Кинижи пластично нахвърля тогаваш-

ната видинска панорама: „И какъв кипящ, разнолик живот се водеше тук? Италианците ловяха раци и жаби, поляците се гълчаха помежду си и хулеха руските солдати, швабите виреха нос, унгарците ругаеха немците, секейците непрекъснато дезертираха на цели групи, а една

част от цялата тази публика се хващаше за корема, тръшкеше се по земята и дневно 5-6 души без прощални слова се преселваха на онзи свят... Лекарите, техните импровизирани асистенти и санитарии раздаваха оцет и капки против холера, турците пък овнешко месо, пилаф, кромид лук и отвратително червено вино, и неспирно мъкнеха зад палатките предалите богу дух наши бойни другари, за да ги зарият в дълбоки трапове...“ Ругатните и свадите не бива да учудват никого – загубена е една голяма битка и с това тъй жадуваната свобода. А епидемиите са били нещо естествено за Османската империя, още повече, че във Видин са се събрали хиляди. Вероятно обаче на най-голямо унижение там е бил подложен Лайош Кошут, когато един турски генерал и един турски капитан – по заповед на Високата порта – макар и с малко закъснение проверяват личния му багаж, за да потърсят в него унгарската корона. Водачът на унгарската емиграция дава идраз на възмущението си в изпратените до английския и френския посланици писма, за което съобщава и българският „Цариградски вестник“. Но и други изпитания са очаквали разбитата армия на Кошут: още във Видин, през втората половина на септември и в началото на октомври – при обещание за ненаказуемост – започва насилственото посвещаване в исляма. Клетва пред Корана полагат 3 генерала, 1 полковник, 2 подполковника, 8 майора, 27 капитана, 25 поручика и подпоручика, 15 фелдфебела от пехотата, 23 каплара, 3 лекари, 1 военнополови фармацевт и 129 редника, от тях 216 са били унгарци. Опитали са се да го направят и с Кошут, но без успех.

Генерал Бем пръв потегля от Видин за Шумен, три дни след него, на 3 ноември – Лайош Ко-

АЛЕКСАНДЪР ГЮРОВ

Кошут и унгарските емигранти в България

шут и придружаващите го 423 емигранта. Пътуването е описано точно от Ищван Кинижи: „Най-отпред се движеше Ибрахим бей с взвод туски конници. След него бяха Кошут, граф Казмер Батяни и кръшната му съпруга, братята Перцел, Шандор Ашбот, подполковник Ихас и Габор Егреши, всички възседнали пръхтящи коне; зад тях – колите на Кошут и Батяни, в първата – теглена кога от коне, кога от биволи – седеше пленяващо красивата съпруга на майор Дембински;... Така нареченото главно ядро на кervана се следваше от отряда на капитан Лойзи Фратер, вербуван от подофицери. На самата опашка се движеше поделението от редници на Мартон Коста, зад тях – маркитантките от нисшите рангове. Целият кervан откъм фланговете и ариегарда беше заграден от турски конен отряд на великолепно бели коне.”

Маршрутът с обща дължина около 400 км. е: Видин- Арчар- Лом- Мокреш- Алтимир- Плевен- Ловеч- Севлиево- Велико Търново- Ляковец- Кесарево- Търговище (тогава Ески Джумая)- Шумен. По-големи почивки са правени в Лом, Плевен, Ловеч, Севлиево и Велико Търново. В Шумен емигрантите пристигат след 18 дни, на 21 ноември.

Шандор Вереш, тогава хонвейдски капитан, описва така посрещането: „В града пристигат привечер, в него има много занаятчийски работилници, пазари и дюкяни, идването им вероятно се е очаквало трескаво”. Населението на Шумен излиза доста далеч от града по пътя за Русе, откъдето се е очаквало пристигането на бойците от т.нар. освободителна борба, там вече бил строен и турски военен отряд. Организатори на посрещането са българските първенци на Шумен, за целта те поканват и началника на турския гарнизон в града Халил паша, както и неговия помощник Фаик бей. Емигрантите пристигат уморени и прашни, някои с превързани рани и както Шандор Вереш отбелязва „най-сетне дойде краят на това пътуване, наподобяващо велико преселение на народите.”

Българското население на града настанява водачите на емиграцията в собствените си домове, другите – временно – се установяват в пехотната казарма. Лайош Кошут е приет от градоначалника на българската община Димитраки Хаджипанов в удобната му двукатна къща. Свитата на Кошут се разквартирува в намиращия се в съседство дом на Иван Хаджибайков, генерал Дембински отсяда при Георги Мутафов, а граф Казмер Батяни – при Атанас Хаджистоянов. Впрочем и останалите старши офицери биват настанени в домовете на заможни българи, какъвто е този на Николчо Владигеров. Повечето от тях са се намирали на бившата Джамджийска улица, днес улица Лайош Кошут.

Унгарските емигранти намират своя втора стряха в Шумен. Ищван Кинижи разказва, че неговият боен другар Глос на бърза ръка наема една голяма двукатна къща в града „и я нарече казино, в част от тази сграда съпругата му подреди кухня, нарече я ресторант, а пък всички ние нарекохме госпожа Глос достойна, сръчна съпруга”. Това обаче е било само началото, тъй като „в една друга къща Люлеи откри гостилница, която може би беше най-посещаваната или поне той успяваше да направи най-много пари. В трета къща господин Шипош канеше гладната и жадна публика на угощение: „днес заплати, утре даром”. От това може да се види, че в Шумен никой не гладуваше, стига да имаше пари”.

За онези, които са имали малко пари се е погрижил сам Лайош Кошут – това ни открива молбата за определяне на пенсия, написана на 24 юни 1867 г. от вдовицата на Липот Варади, капитан от 54-а секейска дружина. Последната става икономика на водачите на емиграцията в Шумен, във връзка с това, тя споделя: „Господин Регентът (Лайош Кошут – б.а.) ме посети в квартирата ми и – нека да ползвам неговите думи – „като най-находчива и имайки ми пълно доверие” ме помоли: в сегашното положение, в качеството ми на офицерска съпруга, нека не считам за унижение, ако трябва да се наема с прехраната на емиграцията и за тази цел откроя гостилница и кухня и едновременно определя, че всеки един, без разлика в ранг, на обяд ще получава три блюда и филия хляб срещу една сребърна пара, а за вечеря ще си поръчва според възможностите и вкуса си.” Това става, продължението може да се научи също от Юлияна Кайзер, вдовицата на капитан Липот Варади: „В течение на осем месеца аз се грижих за прехраната на господин Регента, съпругата му и офицерите с такова старание, че господин Регентът неведнъж изразяваше благодарността си с ръкостискане.”

Тези неща са се считали за съвсем нови в изостаналата, агонизираща във феодалните отношения Османска империя, значението им чувствително нараства от обстоятелството, че унгарците търсят съдружие с българите. Захващат се с разнообразни, нови стопански начинания, с което дават пример и същевременно подобряват препинанието си. Зидари участват в издигането на новото класно училище, стопански постройки и частни къщи, например, стопанските постройки на братята Дюгменджиеви и на Ради Гьокчеренлиев. Ради Гьокчеренлиев – насърчаван и подпомаган от унгарците – пуска в експлоатация първата малка бирена фабрика в България, сетне – отново с унгарска помощ – започва производството си фабрика за спирт, а в нейните околности и парна мелница. Шуменци дотогава не са

виждали такова „чудо“ и затова я наричат „лудата жарка“.

Граф Казмер Батяни закупува стар турски чифлик в землището на с. Мараш, преустройва го и заедно с няколко свои сънародници въвежда непознато дотогава в Османската империя модерно земеделие. Дълги години наред той е наричан „Унгов чифлик“, т.е. унгарски. Унгарските емигранти сериозно нарушават източното спокойствие на града, обявявайки война на съществуващите в Османската империя отношения, срещу които и самите българи се борят. Шуменските занаятчии – под влиянието на унгарската емиграция – постепенно се откъсват от наложените канони и се стараят да живеят и работят по европейски, независимо от обстоятелството, че е имало и „консервативна позиция“, от която е и писателят Райко Жинзирев. В сатиричната си повест „Европеизъм в Шумен“ подлага на „микроскопен анализ“ някои от новостите поради необичайния им характер.

Несъмнени са и онези външни промени, чиито извори и скорост са дадени от присъствието на унгарската емиграция в Шумен и околностите му. Възприемчивите и чувствителни към новото българи бързо реагират по отношение на европейското облекло, тогава доста странно в Османската империя. Българите започват да подражават на унгарците, които носят модни панталони с джобни часовници, привлекателни са добре скроените и ушити палта, белите ризи с колосани яки, вратовръзките и обувките. Преди пристигането на унгарците малцина са носили европейско облекло – обикновено това са младежи, които са учили в чужбина или често са пътували зад граница. С пристигането на унгарците обаче младите масово изоставят традиционното облекло. Подобна промяна настъпва и при шуменските жени, те също приемат бързо европейската мода, етикет и поведение. Обичайни, например, стават разходките до местността Кьошкочете, намиращите се там два малки водопада са наречени „унгарите“.

В културния живот на Шумен пробив прави основаният от Михай Шафран симфоничен оркестър, в него се включват и българи, даже се случва нещо, което – поне в очите на турците – е било повече от невероятно, към изпълнителите се присъединяват две млади български жени.

Михай Шафран е дирижирал и турския гарнизонен оркестър, но класически произведения се изпълняват само от неговия „цивилен“ оркестър. В Шумен се осъществява и онова, което унгарците искали да направят още във Видин. Янош Пап си спомня така: „... Отнякъде успяха да намерят пиесите „Войникът-дезертър“ и „Два пистолета“, след това започнаха да ги играят на сцени.“ Значението на казаното е не само във факта, че спектаклите са били първите театрални представления в Шумен (а и в България). Автор и на двете пиеси е Еде Сиглигети, родоначалникът на унгарския национален театър, т.е. в случая изборът на емигрантите едва ли е бил случаен.

За възприемането на всичко това българите вече са били готови, тъй като през втората половина на миналото столетие националното възраждане, борбата за свобода и независимост се разгръщат с пълна сила, за да стигнат кулминацията си четвърт век след пребиваването на Кошутовата емиграция в България в Априлското въстание от 1876 г., последвано от Руско-турската война, в резултат на която България е освободена. В борбата за свобода на унгарците участват и българи, така например хонведският подполковник, а сетне полковник от армията на Гарибалди Стефан Дуньов, роден във Винга. Да придружи Кошут в България обаче не е могъл, защото е заловен от австрийците, през 1852 г. военнополови съд го осъжда на смърт и едва по-късно тази присъда е заменена с десетгодишен строг тъмничен затвор.

След осемдесет и осемдневен престой в Шумен, на 16 февруари 1850 г. Лайош Кошут трябва да тръгне за Кютахия. По свидетелство на Ищван Кинижи пълномощникът на падишаха Ахмед ефенди „е бил много непреклонен човек, разрешава на Кошут да вземе със себе си само 21 души и един поп (освен прислугата), като обаче не пропуска да отбележи, че с по-голяма от тази свита и турският султан не пътува.

Мнозина унгарци остават в Шумен и България, както например Калман Ронге, който е бил дълги години учител по гимнастика в Шумен и други български градове. Препиваването на Кошутовата емиграция в България е оставило и до днес живи следи, то се превръща в извор на приятелство от съвременната епоха.

Банатският говор е един от най-старите напълно запазени диалекти във от пределите на България. Банатският говор се е отделил от общобългарската езикова територия към края на XVII и началото на XVIII в. и в продължение на два века не е изпитал никакво влияние нито от страна на останалите български говори, нито от страна на българския книжовен

език, който се създава през първата половина на XIX в. Банатските българи се изселват по различно време от две различни български области. Едни от тях са католици от гр. Чипровец и от близките му села, те избягват непосредствено след потушаването

на Чипровското въстание в 1688 г. Други от банатските българи са павликяни от Свищовско и Никополско, които се изселват през втората половина на 20-те години на XVIII в. Всичките бежанци първо намират гостолюбив прием във Влашко, и оттам се заселват в областта на Банат към края на 30-те и началото на 40-те години на XVIII в. Отначало те живеят в селата Бешенов и Вinga, а по-късно по-големи или по-малки групи българи се преселват в двайсетина други села, предимно в Южен Банат.

В етническо отношение областта Банат се отличава с голяма пестрота. Банатските българи са били заобиколени отвсякъде с чуждоезично население – унгарци, румънци, сърби, немци и др. До 1777 г. областта е била подчинена на австрийското правителство, а през 1777 г. се включва в Унгария. Официален административен език в областта в началото е латинският, който по-късно се заменя с унгарски. Банатските българи още от преселването си са имали свои църкви и училища, в които литургията и обучението са се водели от свещеници хървати на т. нар. илирски език. По-късно учители стават светски лица, но обучението продължава да се води на илирски език по илирски учебници. През 60-те години на XIX в. в църквата и в училищата се въвежда банатският български говор, с което хърватското културно влияние значително намалява. Банатските българи започват да създават своя писменост, издават вестници, календари, учебници и т.н. и заедно с това издигат своя говор до книжовен език. За нуждите на банатската българска книжнина се създава специална писмена система въз основа на латиницата, тя възприема за основно начало фонетичното. В края на XIX в. унгарските власти въвеждат изучаване-

то на унгарски език в училищата, в църквата обаче се запазва употребата на банатския диалект. През 1919 г. Северен Банат преминава към Румъния, а Южен към Югославия, с което в училищата унгарският език се заменя с румънски и сръбски, но богослужението продължава да се води на местния говор. След края на Втората

световна война българите в Северен Банат са били признати за национално малцинство и в българските селища се откриват училища, в които обучението вече се води на книжовен български език, а не на местния говор. Местният говор обаче продължава да се употребява

за черковни нужди. В Южен Банат българите не са били признати за национално малцинство и не са имали свои училища.

Съжителството на банатските българи с другите националности на територия на Банат е оказало силно влияние върху техния говор, особено върху речниковия му състав. В банатския български говор са преминали много заемки от заобикалящите го други езици: унгарски, немски, румънски и сърбохърватски. (Трябва да отбележа, че използвам термина сърбохърватски, защото всички използвани от мене речници си служат с този термин, освен това върху банатския говор са оказали влияние както сръбските диалекти, като естествена езикова среда, така и хърватският църковен език.)

С изучаването на банатския говор са се занимавали много български и чужди езиковеди, като напр. Л. Милетич, Вл. Георгиев, Г. Палашев, Ch. E. Bidwell, Ст. Стойков. Ст. Стойков е издал и речник със заглавие „Лексиката на банатския говор“, в който е събрал много ценен материал. В речника са включени 9386 лексикални единици, от които 1739 са дадени като заемки от чужди езици: гръцки, турски, румънски, сърбохърватски, унгарски и немски. Повечето гръцки и турски заемки са преминали в банатския говор още по времето, когато банатските българи са живеели на територията на днешна България. Сърбохърватското влияние също започва още от XVI в. в България с приемане на католичеството, но то продължава и след преселването на българите в Банат. Румънските, унгарските и немските заемки се появяват масово в банатския говор след настаняването на българите в Банат. В увода на своя речник Ст. Стойков споменава 256 унгарски, 463 румънски, 267 сърбохърватски и 229 немски

заемки, при което обаче и самият той казва в своя труд „Банатският говор“, че от тях има такива, които по произход са унгарски, румънски, сърбохърватски или немски, но се срещат в два или повече езика в Банат или са общи за езиците на всички народи в Банат, поради което за тях не е напълно сигурно посредством кой език са преминали в банатския говор. Освен това споменава, че има по произход унгарски думи, за които с пълна сигурност може да се твърди, че в банатския език не са заети направо, а са минали посредством други езици (румънски или сърбохърватски) и затова ги споменава като техни заемки. Също така казва, че някои немски по произход думи са заети посредством сърбохърватски, румънски или унгарски език и поради това са дадени като техни заемки.

Затруднява изследователите и фактът, че от една страна няма достатъчно материали за лексиката на говорите на отделните народности в Банат, а и речниците често пъти съдържат противоречиви едно на друго определения, от друга страна. При опити за определяне на езика, който се явява прекият посредник трябва да се вземат пред вид първо формалните (фонетични, морфологични и словообразователни) особености на дадена заемка, а в случай на колебание и семантичната принадлежност, възможностите на заемане, културните връзки и т.н.

За нас най-голям интерес представляват унгарските заемки в банатския български език. Тук ще търсим отговор на въпроса, дали е възможно от унгарските заемки някои да са минали в говора на банатските българи още по време, когато те са живеели на територията на България.

Независимо от това, че в българските писмени паметници се появяват заемки от унгарския език едва през XIV в., може да се предполага, че и преди това, когато българи и унгарци са живели в съседство, в българския език са преминали унгарски думи, които по-късно са изчезнали. Унгарските думи, които до ден днешен са се запазили или в някои български говори, или в литературния български език, са заети вече в епохата, когато между унгарската и българската държава са се настанили румънците, а по-късно и сърбите. Поради това тези по-нови заемки са преминали в българския език в повечето случаи посредством сръбския или румънския.

В речника на Дюла Дечи „Унгарските заемки в българския език“ са включени 66 думи, които според него са заети в българския литературен език или в българските диалекти от унгарския. От тях 31 фигурират и в речника на Стойков. Аз намерих още една дума (*буркан*), която не е включена в речника на Дечи, но се използва както в литературния български език, така и в банатския говор.

Тези заемки според унгарската им етимология могат да се разделят на три групи:

1. Думи, които в унгарския език са от угрофински произход или са вътрешни образувания на езика:

áldomás (>бълг. *алдамач*, бан. *алдамаш*), város (>бълг. *варош*, бан. *варуш*), hintó (>бълг. *интов*, бан. *хинтоф*), koró (>бълг. *копой*, бан. *капоф*), kapcs/kapocs (>бълг. *копче*, бан. *копче*), kocsí (>бълг. *кочия*, бан. *кучийа*), kocsis (>бълг. *кочияш*, бан. *кучийаш*), magyar (>бълг. *маджарин*, бан. *маджарин*), pulyka (>бълг. *пуйка*, *пуйче*, бан. *пуйче*), szállás (>бълг. *салаш*, бан. *салаш*), csipke (>бълг. *чипка*, бан. *чипка*)

2. Думи, които и в унгарския са заемки или са странствуващи от един език в друг, но са претърпяли такива фонетични или семантични промени, че може да се изключи, те да са заети в българския направо от езика-източник:

bitang (>бълг. *битанка*, бан. *битанга*), botos (>бълг. *ботуш*, бан. *бутуш*), borkanna (>бълг. *буркан*, бан. *буркан*), vám (>бълг. *вама*, бан. *вама*), katona (>бълг. *катана*, бан. *катана*), mester (>бълг. *мещер*, бан. *мештер*), palánk (>бълг. *паланка*, бан. *паланка*), paprikás (>бълг. *паприкаш*, бан. *паприкаш*), parlag (>бълг. *парлог*, бан. *парлок*), pohár (>бълг. *пахар*, бан. *пахар*), puszta (>бълг. *пуста*, бан. *пуста*), szablya (>бълг. *сабя*, бан. *сабѝа*), szoba (>бълг. *соба*, бан. *соба*), huszár (>бълг. *хусар*, бан. *хусар*), sánta (>бълг. *шантав*, бан. *шантаф*), sátor (>бълг. *шампа*, бан. *шампа*), sonka (>бълг. *шунка*, бан. *шунка*)

Част от тях в унгарския език са от славянски произход (paprikás, parlag, puszta, huszár, sánta), те могат да се смятат като обратни заемки в българския.

3. Думи, които в унгарския нямат сигурна етимология, но могат да се приемат като унгарски думи и в унгарските писмени паметници се появяват по-рано отколкото в писмените паметници на съседните езици или на българския език.

bunda (>бълг. *бунда*, бан. *бунда*), bér (>бълг. *бир*, бан. *бир*), gazda (>бълг. *газда*, бан. *газдаш*), pajtás (>бълг. *пайташ*, бан. *пайташ*)

За да можем да определим, дали съществува възможността, тези думи да са преминали в езика на „банатските“ българи още преди да са се преместили в Банат, трябва да работим с няколко критерии. Първият критерий е времето на появата на тези заемки в общобългарския език или в отделните български диалекти в България. За съжаление е много трудно да се определи, кога думата е преминала от единия език в другия. Дюла Дечи отбелязва при всяка една дума, кога тя е фиксирана за пръв път писмено, но и той твърди,

че в много случаи може да се предполага, че те са заети по-рано, при някои от тях даже дава възможното време на заемането (напр. за българската дума *шантав* <унг. *sánta* казва, че по всяка вероятност е заета още през XVI–XVII в., независимо от това, че писмено се появява чак през 1872 г.).

Вторият критерий е семантиката на думата. Между тези 32 думи има такива, които съществуват както в банатския български така и в други български говори или в общобългарския език, но значението им в банатския български и в другите говори толкова се различава, че трябва да се смята, че тези думи са заети от унгарския език по отделен път в банатския говор и в другите български диалекти (напр. думата *варош* <унг. *város* в западните и северните български диалекти означава „старата част на града“, докато в банатския говор значението ѝ съвпада със значението на унгарската дума „град“, поради това в този случай, независимо от това, че в българските диалекти на територия на България думата се появява сравнително рано, по всяка вероятност през XV–XVI в., трябва да се предполага, че банатската българска дума е заета от унгарския език след пристигането на българите в Банат.

Третият критерий е фонетичният облик на думата. Големи различия във фонетичния състав на банатската българска дума и съответната дума в други български диалекти също говори за независимо заемане на думата. Такива са напр. банатската българска дума *капоф* и общобългарската дума *копой*, и двете < унг. *koró* със зна-

чение „повджийско куче“, но банатската българска дума по всяка вероятност е заета чрез сръбохърватския, а общобългарската дума чрез румънския език (срв. сръбхр. *капов* и рум. *сороі*).

Унгарските заемки на българската езикова територия са преминали по всяка вероятност посредством други езици – сръбохърватския или румънския, за това свидетелствуват и настъпите в думите фонетични промени. В банатския български език поради съжителството на много езици е по-сложно да се определи, дали унгарските думи са заети направо от унгарския език или посредством други езици, но това за нас в момента не е от голямо значение.

Ако вземем пред вид всичките споменати критерии, можем да кажем, че на този етап в 6 случая може да се предполага, че унгарската дума в езика на „банатските“ българи може да се е появила още преди те да са напуснали територията на България.

1. Бълг. *буркан*, бан. *буркан* „стъклен съд“ <унг. *borkana* чрез рум. *borcan*
2. Бълг. *ботуш*, бан. *бутуш* „висока до под коленете обувка“ <унг. *botos* чрез рум. *botus*
3. Бълг. *вама*, бан. *вама* „мито, такса за правопродаване на пазар“ <унг. *vám* чрез рум. *vama*
4. Бълг. *пахар*, бан. *пахар* „чаша“ <унг. *porár* чрез рум. *pahar*
5. Бълг. *маджарин*, бан. *маджарин* „унгарец“ <унг. *magyar* чрез тур. *tasar*
6. Бълг. *шантав*, бан. *шантаф* „глупав“ <унг. *sánta* чрез сръбхр. *santav*

Отлитат птиците...

На дълги, трепкащи редици
отлитат вече всички птици
в есента.
(Но ще се върнат те през пролетта.)
Летят... летят над равнината тиха
и виждаш вече как изпиха
далече въздуха и вдън
небето, някъде в безкрая,
изглеждат като странен сън...
Животът тъй лети,
не може даже да се зърне,
но като тях той няма да се върне.

Превод: Петър Алипиев

Бял поток бих станал

Бял поток бих станал
горе в планината,
дето тича бързо
весел сред скалите,
ако мойта мила
стане тънка мряна
и заплува нежно
в бялата му пяна.

Буен лес бих станал
край води дълбоки,
вечно побеждаващ
бурите жестоки,
ако мойта мила
птица би станала,
в мене би гнездил,
в клоните ми пяла.

Бих руина станал
някъде далеко,
тъжната си гибел
бих посрещнал леко,
ако мойта мила
би била бръшляна,
мене да прегърне,
весела, засмяна.

Станал бих колиба
с гнила тръст покрита,
цялата във рани,
сред полето скрита,
ако мойта мила
стане на жарава,
в моето огнище
топлина да дава.

Станал бих на облак
с изподрана риза,
дето вечер морен
над баира слиза,
ако мойта мила
залез тъжен беше
и край моя образ
в пурпур заблестеше.

Превод: Петър Алипиев

Пристигна есента

Пристигна есента – отново
с великолепие уханно.
Бог знай защо я тъй обичам,
но я обичам постоянно.

Седя самотен на баира,
загледан в небесата чисти,
заслушан в падащия шепот
на милиони жълти листи.

На слънцето лъчите кротки
земята влюбено поглеждат,
тъй както над детето спящо
очите майчини се свеждат.

Земята в тишината дреме,
трепти омарата околна,
но от очите ѝ се вижда,
че спи и никак не е болна.

Отдавна вече е свалила
тя своите одежди чисти
и пак наново ще ги сложи,
април когато се разлисти.

Ах, спи ти, хубава природо!
Додето просветлей небето,
сънувай сънища, които
донасят радост на сърцето.

На лирата си всички струни
аз ще докосна в тази есен
и ще звучат те, сякаш мама
ми пей най-тъжната си песен.

Седи до мене, моя мила,
седи безгласно, с поглед верен,
додето песента потъне
спокойно в полъха вечерен.

И искаш ли да ме целунеш,
от нежност цяла онемяла,
стори го тихо, да не будиш
природата, до нас заспала.

Превод: Петър Алипиев

Поезията на Шандор Петьофи е известна в многобройни преводи на български език още от края на миналия век, свързани с имената на класици на българската литература Иван Вазов, Пенчо Славейков, Гео Милев, а в по-ново време Атанас Далчев, Елисавета Багряна.

Малко са преводачите, които са имали шанса да представят свой прочит на творчеството на един голям поет. Петър Алипиев е един от тези, белязани от съдбата щастливци. Неговият прочит на Петьофи се отклонява от традиционното му представяне в България и открива за читателя нов подход към света на унгарския поет.

През 1997 г. в съвместно издание на сп. „Хемус“ и поредица „Българска сбирка“ излязоха преводите на Петър Алипиев на стихотворения от Петьофи, заедно с представяне на българския поет. (Това издание е направено въз основа на излезлия във варненското издателство „Георги Бакалов“ през 1988 г. сборник стихотворения на Шандор Петьофи „Любов и свобода“ в превод на Петър Алипиев.) Именно творчеството на Алипиев може да ни даде ключа към направения подбор. У нас Петьофи се свързва с Ботев, търсят се

паралели между тяхната поезия и житейска съдба на революционери, изгорели в пламъците на освободителната борба. Петър Алипиев ни представя един друг Петьофи, близък до собствения му натюрел на творец. С помощта на съставителя на книгата Петър Юхас, са подбрани творби, представящи Петьофи не толкова с неговата

революционна и гражданска поезия. Чувствителността, спокойния пейзаж на пустата, вълненията пред природата и любимата са прочувствани дълбоко от българския поет и съответстват на неговата натурфилософия, която изследва „непреходното в битието, вижда загадката

на личността като част от загадката на вселената. Всяко нещо, живо или мъртво, поставя в измеренията на тление и вечност.“ – както пише Петър Юхас в предговора към споменатото издание.

В стихосбирката са поместени и стихове, непубликувани досега на български език, а на много други е направен нов превод. Така се предава единно звучене на книгата, която въздейства като самостоятелна творба.

ХЕМУС

Година VII, кн. 1/1998

Списание за обществен живот и култура